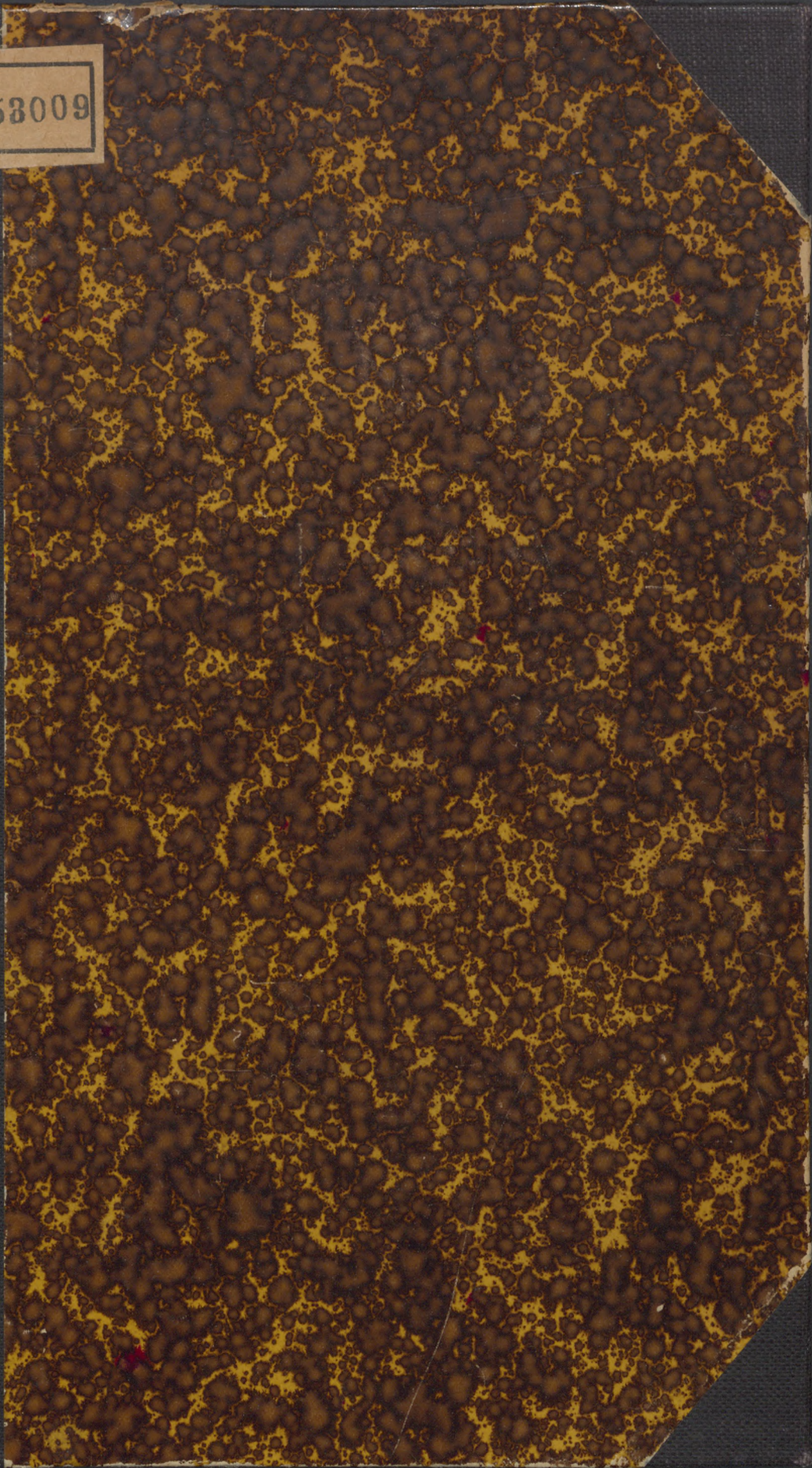
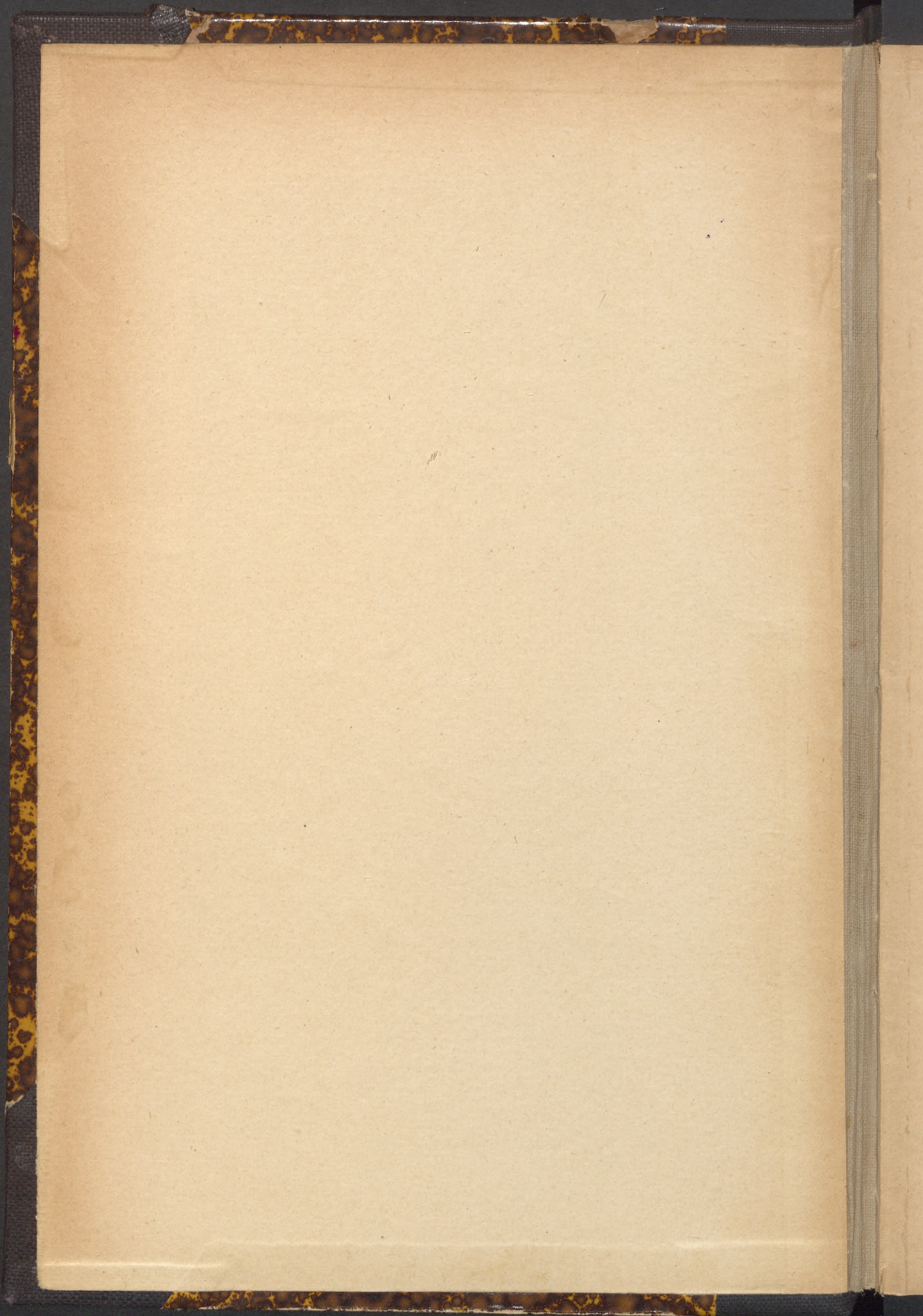

253009

74 55

A BUDAPESTI PIARISTA TELEK TÖRTÉNETE

IRTA

DR. FRIEDREICH ENDRE

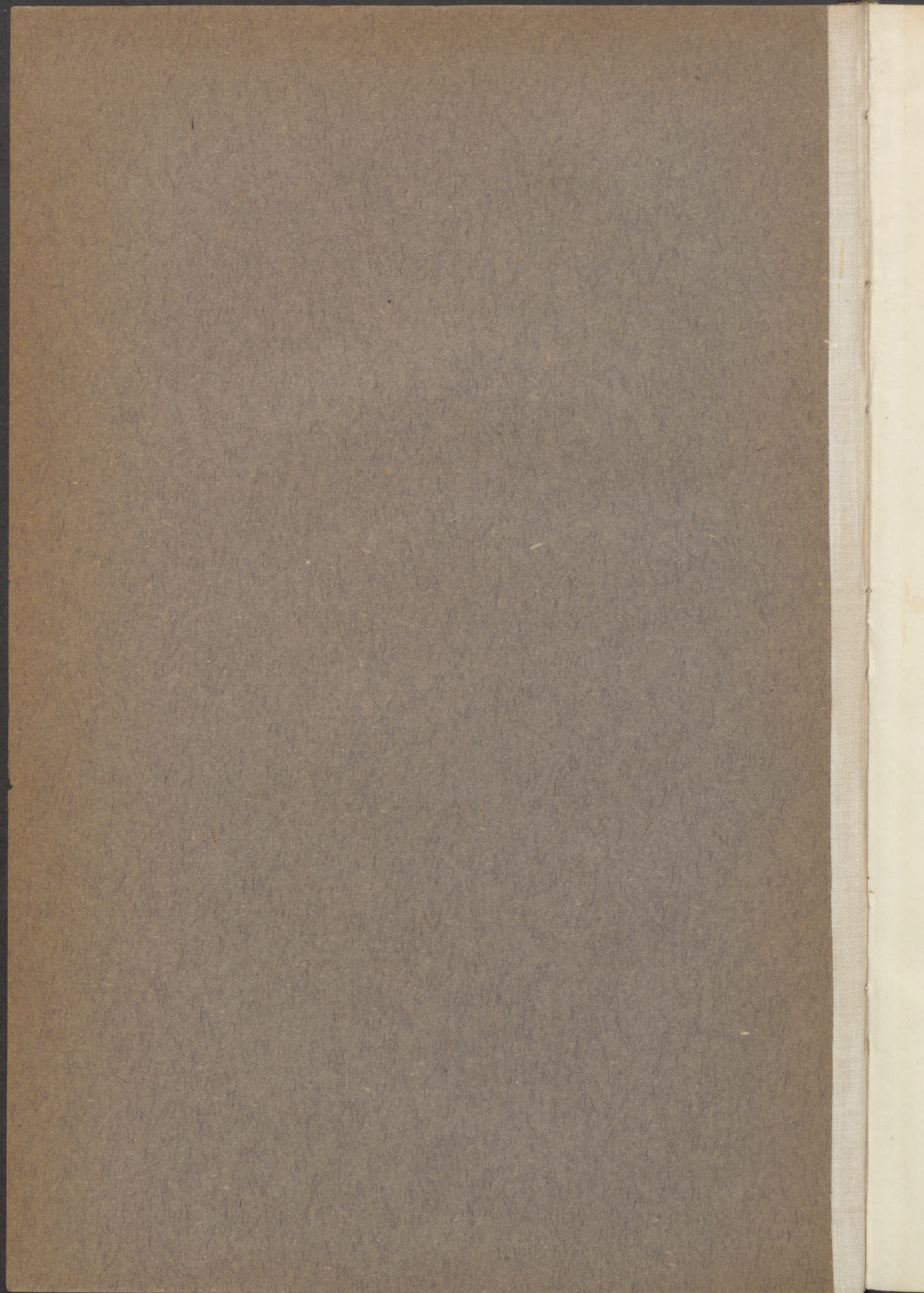
KÉGYESRENDI TANÁR

Számos képpel.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1914.

A BUDAPESTI
PIARISTA TELEK
TÖRTÉNETE

IRTA

DR. FRIEDREICH ENDRE

KEGYESRENDI TANÁR

Számos képpel.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1914.

~~Humay. 2~~
~~677/1001~~

253009

M. S. MOLLER KÖNYVTÁRA
& Nyomt. Követéknapló.
19 14 év. 933. sz.

BEVEZETÉS.

A mult év augusztus havában csákány alá került Pest egyik legrégebbi épülete, a piaristák városház-téri háza. Leszedték a nagy fehérzsalus ablakokat, kiemelték a boltok vaspántos ajtóit, majd a tetőre került a sor. Három-négy tót munkás néhány nap alatt leeregette a sok ezer cserepet és ott meredezett a fedélszék lekopasztott váza, középen a vörösrézzel borított kis harangtoronnyal. Nemsokára a kalapács, meg a véső is megcsendült a palóc napszamosok izmos kezében és verejtékes munkával kezdték szétbontogatni az évszázados falakat. Öreg urak, az iskola egykori diákjai, megilletődve állottak meg a rombolás láttára. Sokan örömmel nézték, mint fogyatkozik s tűnik el lassan-lassan, a világvárosi fejlődésbe nem illő ódon épület, de akadtak olyanok is, akik a halálra szánt ház vonalaiban fölfedezték a stílust, az antik karaktert és méltatlankodva emlegették a közönyt, mely emlékeinket pusztulni engedi.

A régi városház helyén is megindul a munka és ázni kezdik az új épület alapjait. A csákány nyomán előtűnik a városház alagsora, a pincék és börtönök alapfalai. Vén emberek, akiknél az emlékezet fogyatkozásait a fantázia bőségesen kipótolja, rémséges történetekről regélnek, melyek állítólag e pincebörtönökben játszódtak volna le.

Jámbor hívők az élet nehéz fáradalmi után az ősrégi templom árnyékában tértek pihenőre. Lelkük megtalálta az örök békességet, de porladozó csontjaik nem leltek nyugodalmat. A szentély mögött százával kerülnek napvilágra a csontdarabok, de talán egy sem az eredeti helyén, hanem zagyva össze-visszaságban, ami arra mutat, hogy a sokszázados temetkezés miatt túlsúfolt cinteremben az új halottak a régieket kiszorították helyükből. Sehol sincs nyoma ékszernek vagy más apróságnak, amit a halottak magukkal szoktak vinni a sirba. A sokszoros építkezés közben megbolygatott sírokat rendre kifosztották, a bennük nyugvó csontokat szétdobálták.

Az új építkezés ásatásai több nemzedék kezemunkáját tárják elénk. A Galamb- és Kötő-utca sarkán épülő tornacsarnok alatt 4—6 méter mélységben egy-két ölnyi szélességű alapfalakra bukkannak, melyek középkori eredetre vallanak. Időnkint római feliratos kövek és domborművek töredékeire is akadnak. Ezeket barbár kezek hurcolták ide és rakták be olyan alapfalakba, melyeknek irányát és rendeltetését már nem tudjuk kinyomozni. A középkori maradványok fölött a török hódító is építkezett, majd e rétegeken a XVIII. század elején épült Glöckelsberg-palota foglal helyet.

A bontással és az új építkezéssel kapcsolatban a telek és közel jövőben lerombolásra szánt többi épület multja is fölkelte érdeklődésünket. A terület, hol épületeink emelkednek, a XVIII. század első felében gyakran cserélt gazdát, míg végre a piaristák sok nehézség árán megvásárolták és régi lakóhelyüket, a mostani Görögudvart, elhagyva ide költöztek át. Szerzeményüket idővel nagyobbították, kollégiumukat és iskolájukat fölépítették. A telek megtartása sem volt könnyű, mert nagysága és központi fekvése miatt gyakran szerepelt a város-szabályozás terveiben. II. József óta többször foglalkoztak a piaristák áttelepítésének kérdésével, majd legújabbban a Belváros szabályozása tartotta hosszú ideig függőben az évtizedeken át tervezett építkezést.

A telek és az épületek története a főváros legrégibb, csaknem kétszázados középiskolájának multjához szolgáltathat adalékot, viszont azt is érdemes figyelemmel kísernünk, hogy miféle változásokon ment át a telek szabályozásának sokáig vajudó ügye, míg végre az érdekelt felek megegyezése következtében a Városház-téren és a Glöckelsberg-palota helyén megkezdődött a most folyó építkezés.

A környék helyrajzi történetét már többen tüzetesen tanulmányozták. Rupp,¹ Rómer,² Némethy³ és Schmall⁴ topografiai munkái részletesen foglalkoznak e területtel, majd Takáts Sándor a kollégium multját tárgyaló nagyszabású munkájában,⁵ mely-

¹ Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.

² Rómer Flóris: A régi Pest. Budapest, 1873.

³ Némethy Lajos: A pesti főtemplom története. Budapest, 1890.

⁴ Schmall Lajos: Adalékok Budapest történetéhez. Budapest, 1899. A pesti régi városház története. Budapest, 1899.

⁵ Takáts Sándor: A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Budapest, 1895.

ben az intézet belső életének és kulturális hatásnak eleven és hű képét adja, a telek és az épület változásaira is kiterjeszkedik. Részben önálló kutatások alapján, részben az említett szerzők, főként Takáts Sándor munkájának felhasználásával közöljük lerombolt és a közel jövőben bontásra szánt épületeink krónikáját.¹

¹ A helyrajzi adatokat Römer, Takáts és Schmall munkáin kívül a fővárosi levéltár következő régi belvárosi telekkönyveiből vettem: 1. *Protocollum conventiones quoad fundos continens 1694–1718.* (Örökbevallások). 2. U. a. 1718–1750. 3. Zaiger (Régi becslési lajstrom a 3–273. sz. telkekről). 4. *Telekadományozások és bevallások (1687–1696).* 5. *Telekmutató az 1–590. sz. telkekről.* 6. *Grundbuch über die Häuser a. 1733.* (Az 1–694. sz. telkekről.)

I.

A piaristák első telke.

(A Görög-udvar.)

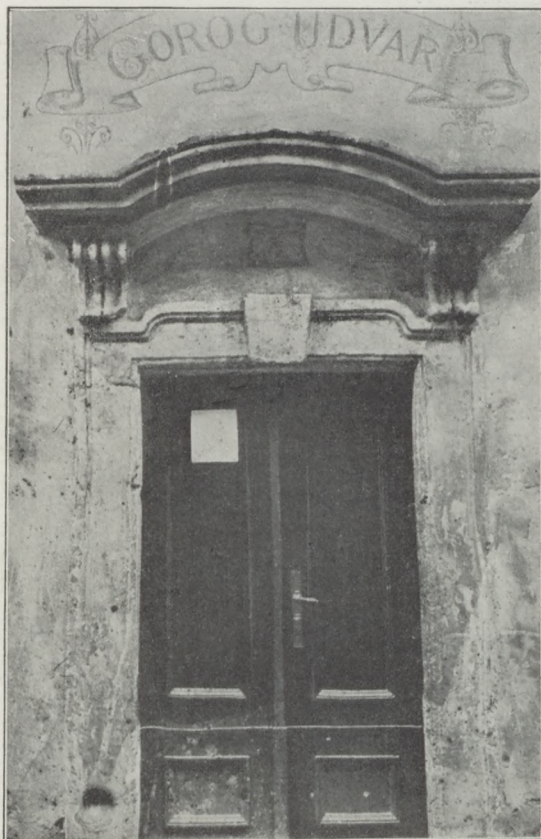
A Galamb-utcában egy ódon ház áll, kortársa a városház-
téri Glöckelsberg-palotának, melyet tavaly lebontottak, hogy
helyet adjon az új építkezésnek. Hosszú, vedlett vakolatú falá-
val végignyúlik a szűk utcán. Vasrácsos ablakaival, kőpárkányos
kapujával, boltozatos lépcsőházával ugyancsak kikíváncoznék
a környezetből, ha nem egy hozzá illő ütött-kopott házzal nézne
farkasszemet. Földszintjén boltíves raktárak és műhelyek van-
nak, az emeleten cellákból átalakított lakások, melyek az utcára
néző folyosóra nyílnak. A gyepes udvar közepén a görögök
temploma áll, a falába illesztett sírkövek egykori papjainak
s kalmár szellemű hiveinek emlékét őrzik.

A régi házat az évek súlya is pusztulásra szánta, de a szabá-
lyozás sem kegyelmez neki, mert a görögök telke körülbelül
egy öllel fog hozzájárulni a Galamb-utca kiszélesítéséhez. Így
tehát néhány év múlva el fog tűnni a jezsuiták egykori rezi-
denciája, melyet 1702-ben kezdtek építeni, majd mielőtt még
befejezhették volna, eladták a városnak, ez pedig 1718-ban
a piaristáknak adományozta.

Buda visszafoglalása után a régi szerzetesrendek vissza-
tértek, majd újabbak is telepedtek le, hogy résztvegyenek a leha-
nyatlott hitélet föllendítésében. Így a jezsuiták, akik Budán már
1686 óta működtek, Pesten is akartak házat és iskolát alapí-
tani. Széchenyi György esztergomi érsek, a budai kollégium
alapítója, arra kötelezte őket, hogy idővel akadémiát állítsanak
föl, de a terv megvalósítása egyelőre nehéznek látszott, azért
1701-ben gr. Kollonics Lipóhoz folyamodtak, hogy a Széchenyi-
féle alapítvány súlyos kötelezettségein enyhítsen. A jezsuiták
azzal érveltek, hogy a budai vár a közlekedés, élelmezés nehéz-
ségei és a lakáshiány miatt népesebb főiskolának nem való,
azonkívül a katonai hatóság sem tűrhetne meg a várban nagyobb-

számú ifjúságot. Kollonics igazat adott nekik és megengedte, hogy Budán a filozófia és teológia helyett egyelőre csak dialektikát és *theologia moralis* tanítsanak,¹ az alsóbb osztályokat pedig Pesten állítsák föl. Az alapítványt megoszthatják a budai és pesti ház között, amíg a Gondviselés a pesti háznak is támaszt alapítót.²

A jezsuiták az akkori szűkös időkben is találtak mecénást Dvornikovics Mihály váci püspök személyében, akit arra kértek, hogy pesti iskolájuk megalapításában támogassa őket.³ A püspök régi pártfogójuk volt, de azért is érdeklődött a dolog iránt, mert a pesti plébánia joghatóságára igényt tartott. 2000 forintot ajánlott fel az építkezésre, Kollonics pedig nekik adta a pesti plébániát a tizeddel együtt.⁴ Ekkor már telkük is volt, mert 1702 márc. 28-án megvásárolták a Schweidler-féle telket. Jún. 22-én az építkezést is meg-

Lenz József VII. o. t. fölvétele.

1. A Görög-udvar galamb-utcai kapuja.

¹ Itt a *theologia moralis* alatt rövidebb (1–2 éves) teológiai tanfolyamot kell érteni, melynek végeztével a klerikusokat fölszentelték. Több szerzetesrendben — így a piaristáknál is — azokat, akiket teológiai vagy filozófiai tanárnak szántak, a fölszentelés után még egy magasabb színvonalú hittudományi tanfolyamon képezték tovább.

² Bécs, 1702. jan. 1. Historia Collegii Budensis S. I. 41. l. Múzeumi levéltár, fol. lat. 3440.

³ Geöde Péter jezsuita lev. fogalmazványa (1702). Acta irregistrata Collegii Budensis S. I. Orsz. lt.

⁴ Némethy Lajos: A pesti főtemplom története. 195. l.

kezdték a provinciális 500 és Dvornikovics 1000 frt-nyi segélyével,¹ dec. 30-án pedig a plébániába is beiktatták őket és egyelőre a régi, rozszant lelkészlakásban telepedtek le.² 1703-ban egész éven át építkeztek és a munkálatok 5000 frt.-nál többbe kerültek.³ Az év végére a középső részt felépítették, sőt be is fedték.⁴ 1704 dec. 10-én, amikor már három szoba lakható állapotban volt, beköltöztek.⁵

A jezsuita telek történetét 1695-től kezdve ismerjük, amikor Schweidler Antal főhadbiztos a 753 négyszögölnyi területet, melyet régi falak omladékai borítottak, 75 forintért megvette.⁶ 1702 márc. 28-án a jezsuiták a budai kamarai adminisztráció jóváhagyásával megvásárolták, hogy ott rezidenciát alapítsanak.⁷ A régi telekkönyvekbe 188. szám alatt bejegyzett telek három oldalról szabadon állott, t. i. a Dunapart (Petőfi-tér), Rondella-utca (Régiposta-utca) és a Kis-utca (Szinház-, jelenleg Galamb-utca) határolták. A Rómer-féle térképen ugyancsak a régi telekkönyvi szám (188.) alatt található, míg a Balla-féle térkép a 43. számnál tünteti föl.⁸ A trapézalakú terület méretei 1702-ben, mikor a jezsuiták megvették, a következők voltak: a régi rondellára néző (régiposta-utcai) oldal $11\frac{4}{6}$ öl, a kis-utcai (Galamb-utca) $48\frac{3}{6}$; a dunaparti nincs külön feltüntetve, tehát ez is körülbelül 48 öl lehetett. A déli, a Taschner- (189. sz.) és Pistori-házzal (190. sz.) érintkező oldal 21 öl.⁹

¹ Historia Collegii Budensis S. I. 40. l.

² Némethy i. m. 197. l.

³ Rationes fabricae residentiae Pestiensis 1703. Acta irregistrata Coll. Bud. S. I.

⁴ Hist. Coll. Bud. S. I. 43. l.

⁵ Némethy i. m. 197. l.

⁶ Rómer: A régi Pest. 124. l.

⁷ Acta irregistrata Coll. Bud. S. I. 1703. ápr. 10.

⁸ Rómer térképét a fővárosi múzeumban (II. 1.) őrzött rajz után állította össze. Ezt 1720 körül készítették és vagy negyven éven át folytonosan bővítették. Balla térképe (Fővárosi Múzeum II. 7.) II. József korából való. Sokkal pontosabb, mert a telkek méreteit is közli, de csak az előbbivel együtt használható, mert nem a telekkönyvi számokat adja, hanem önálló számozást követ, melynek kulcsa nem található föl. A közölt részletből (3. kép) figyelemreméltó a kötő-utcai és a halpiai vízlejáró. Minthogy alig remélhetjük, hogy olyan térkép kerül elő, mely a XVIII. századi állapotot pontosabban tüntetné föl, kívánatos volna, hogy az egyes részleteknek a periratokban és másutt található helyszínrajzai közöltessenek.

⁹ Acta irregistrata Coll. Bud. S. I. 1703. ápr. 10. A Balla-féle térképen a Taschner-háznak a 39. sz., a Pistori-háznak pedig a 40–41. sz. telek felel meg.

E két szomszédos telken már 1696-ban volt valamiféle épület.¹ A jezsuiták idejében mindkettőn sarokház állott. Taschner Tamásé a Kis-utcára (Galamb-utca) és a plébániatemplomra nézett, mert a mostani piarista (akkor Glöckelsberg-féle) teleknek csak a városház-téri része volt beépítve, Pistori Jánosé pedig a Dunapartra és a templomtérre. Később a Pistori-ház és a Dunapart közt lévő üres közterületből az 590. számú telek keletkezett,² melynek első ismert tulajdonosa Hager János volt 1733-ban. A Pistori-ház egyik későbbi tulajdonosa telkének az 590. sz. felé eső részét 1759-ben eladta Wittmässer Fülöpnek és ez új házhely 658. számot nyert.³

Az építkezés, bár a jezsuiták nagy igyekezettel fogtak hozzá, nagyon lassan haladt előre. Mikor már néhány szobát lakhatóvá tettek, a munka elakadt, mert a Rákóczi-fölkelés miatt a rend válságos helyzetbe jutott és pénzforrásai kiapadtak. Azelőtt a budai ház törökbálinti jobbágyai szolgáltatták a fuvart és napszámot, de ezeket most nem merték berendelni, mivel nem tudhatták, hogy honnan terem elő egy portyázó csapat, mely igavonó állatjaikat elhajtja.

A háború következtében az élet és vagyon biztonsága megszünt. Amit a felkelő hadak megkíméltek, a garázda német zsoldosok harácsolták szét. A jezsuiták a jövőben bizakodva várták helyzetük jobbrafordulását, de mikor ez a szabadságharc hanyatlásával bekövetkezett volna, egy váratlan esemény megihusította reménységüket.

1710-ben Szász Keresztély herceg, esztergomi érsek visszavette tőlük a dézsmát, melyet Kollonics jóvoltából már nyolc év óta élveztek és minthogy Ambler Tamás házfőnök ellenszegült, aug. 25-én kelt rendeletében eltiltotta a plébánosi ténykedéstől, nov. 2-án pedig elrendelte Cini Pál óbudai plebános beiktatását és tudatta, hogy azon esetben, ha az installációt akadályoznák, Pfeffershoven báró budai parancsnok katonai karhatalommal fog segédkezni.⁴

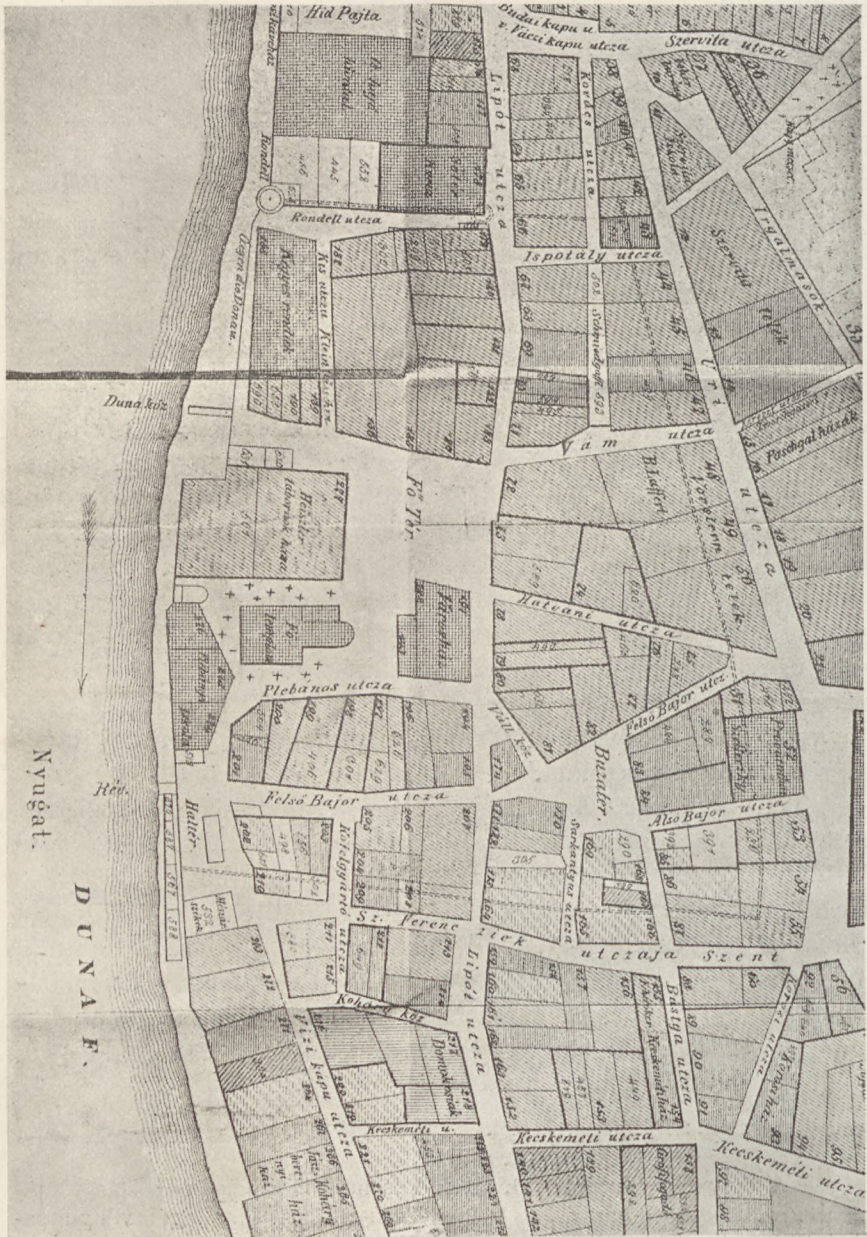
¹ Schmall: Adalékok I. 9. l.

² A Balla-féle térképen 42. sz.

³ A Balla-féle térképen 41. sz. A Taschner-ház helyén most a Kötő-utca 8. sz. Hadinger-ház áll, a Pistori-telek a Szerb-bank részvénytársaságé (Kötő-utca 6.). A Wittmässer és Hager-házak helyén a Pucher-ház épült (Kötő-utca 2.).

⁴ Acta irreg. coll. Bud. S. J. Némethy i. m. 235—241. — Takáts i. m. 98—101.

2. Részlet Rómer Flóris térképéből.

A jezsuiták meghajoltak a parancs előtt és nov. 17-én elhagyták a plebániát.

Erdős István, a pesti piarista ház első krónikása 1722-ben, amikor itt tanított, Kácsor Mihály sekrestyéstől hallotta az esetet. Kácsor szerint a dolog abból indult ki, hogy Ambler Tamás eisenthalmi Eisenrich Sámuel városi tanácsos és kereskedő boltjában¹ szóbeszéd közben összeszólalkozott Eisenrichkel és Neander János városi kapitánnyal. Ezek kiutasították, minthogy azonban Ambler ellenkezett, Neander kituszkolta a boltból. Neander később, kénytelen-kelletlen, elégtételt adott és megkövette a durván megsértett plebánost. Színelég megbékültek, de Neander bosszúból felbízta Amblert, hogy a dézsma-ügyben ne engedjen, ami által rájuk zúditotta az érsek haragját. Azt is Kácsortól hallotta a krónikás, hogy a jezsuiták az erőszakos eltávolítástól tartva, egy este két halászbárára rakták fel ingóságait s elszállították Budára.²

A jezsuiták érthető szomorúsággal távoztak el Pestről, ahol nyolc évig nehéz viszonyok között odaadó buzgósággal működtek és ahol iskolát is akartak alapítani. A város meleghangú nyilatkozatban ismerte el lelkipásztori érdemeiket.³ Távozásuk a hitélet szempontjából nagy veszteséget jelentett, mert a helyükbe lépő világi plébános egymaga nem tudta ellátni azt a sokféle egyházi funkciót, melyet ők meghonosítottak. Különösen a magyar hivek zúgolódtak, mivel a három jezsuita közül az egyik magyar hitszónok volt, ezt pedig most nélkülözniök kellett.⁴ Méginkább sajnálták, hogy egy olyan rendet veszítettek el, mely előbb-utóbb bizonyosan iskolát nyitott volna. A szat-

¹ Eisenrich házat (jelenleg Párisi-utca 1.) Rómernél a 72., Ballánál pedig a 365. szám alatt találjuk.

² *Historia domus Pesthiensis* S. P. 4—5. Budapesti k. r. levéltár. — Az *Acta irreg.* egyik jegyzete (1710. nov. 20.) Neandert is azok között említi, akiknek áskálódásai miatt a pesti plebániát elveszítették. Ebből az látszik, hogy Kácsor elbeszélésének van valami alapja, de abban bizonyára téved, hogy még 1710-ben is a sekrestyesházban laktak és innét hurcolkodtak volna át Budára. A sekrestyesház a plebániatemplom előtti téren állott, az eskü-téri hídfe helyén. Lehet, hogy eleinte itt is laktak, de 1704 dec. 10-én már átköltöztek a Schweidler-telken épült rezidenciába. A Budára szállított csekély értékű ingóságok leltára megvan az *Acta irreg.* között.

³ 1710. nov. 15. *Acta irreg. coll. Bud. S. I.*

⁴ «*Fremebat interea populus maxime Hungaricus iam pastore destitutus et bonis omnibus deplorantibus.*» *Hist. coll. Bud. S. I.* 82. l.

3. Részlet Balta Antal 1790 körül készült térképéből. — Főv. Műz. II. 7.

mári béke után következő nyugalmas időszakban gyors egymásutánban alakultak az új iskolák, így a piarista gimnáziumok is ezen években terjedtek el a magyar vidékeken. A városi hatóság a történetek után a jezsuitákra nem számíthatott, azért a dominikánusokra gondolt és a királyhoz s az érsekhez is folyamodott, hogy engedje meg nekik az iskolanyitást.¹ Később a piaristákkal kezdett tárgyalni és sikerült is őket 1717-ben megtelepíteni.

Az első piaristák 1717 okt. 28-án jelentek meg Pesten. Ideiglenes lakóhelyül a városház mellett jelöltek ki nekik egy kis házat, de mivel ez még nem volt berendezve, néhány napig a Glöckelsberg-palotában levő vendégfogadóban laktak. November 5-én átköltöztek ideiglenes házukba. Ez — mint mondtuk — a városház mellett állott. Kicsiny L alakú épület volt, szűk, kocsibejárónak nem való kapuval. Volt benne egy bolthelyiség vagy műhely, amely a piacra nézett. Itt rendezték be a grammatikai osztályt, az udvarból keskeny bejáró vezetett a konyhába. Mellette volt egy szoba, melyet ebédlőnek szántak, ezentúl egy másik szoba: a grammatika és parva tanítóinak közös lakószobája. A házfőnök szobájának ablaka a templom felé nyílt, egy másik szobát a parva osztálya foglalt le. Ebben a szűk házikóban nyitották meg iskolájukat 1717 nov. 6-án.

Az épület az 1696. évi telekkönyvi adatok szerint Riedt János asztalosmesteré volt, de később a város birtokába jutott. A telekkönyvek és a Römer-féle térkép a 193. számmal jelölik, de Balla térképén már hiányzik, mert 1767/68-ban, mikor a városházát átépítették, lebontották, hogy a városházát szabaddá tegyék és a nyert építési anyagot az emelet építésénél használják föl.²

Schmall szerint hozzá volt építve a városházhoz, kapuja és homlokzata a Plébánia-utcára (Eskü-út), hosszabb oldala a templom szentélyére, hátsó része a Városház-térre nézett. Körülbelül az új piarista telek eskü-úti sarkán lehetett, a templom szentélyével szemben.

¹ 1715. nov. 4. Acta irreg. coll. Bud. S. J. Az érsek időközben már megbékült a jezsuitákkal és a budai rektortól kért véleményt a város folyamodványáról.

² Schmall: A pesti régi városház története 23—26, 55. l. 1753-ban, Erdős István második házfőnöksége idején, még a német iskola s a tanító lakása volt benne. Historia collegii Pesthiensis S. P. 17. l. Budapesti k. r. házi l. t.

A szűk és alkalmatlan helyiség természetesen nem felelhetett meg a piaristák és az iskola igényeinek, azért a városi hatóság végleges elhelyezésükről kezdett gondolkodni. Mosel szindikus, Lenner bíró és Sauttermeister tanácsos azt a területet szemelték ki, ahol később a plebánia, az iskolaház és a Schwarz-féle ház fölépült.¹ Ez az egykori prépostság telke volt a régi építmény omladékaival borítva. A hatóság elrendelte, hogy a még fönnálló falromokat bontsák le, a köveket ássák ki és a tervezett épület helyét tisztítsák ki. A munkát végrehajtották, az omladékokból 70 öl követ raktak össze, majd kőművest hívtak, kimérették a házhelyet és minden előkészületet megtettek az építkezésre. Eközben Mosel a jezsuita épületre vetette szemét. Itt már felerészben kész épülethez juthatnának, de csak akkor, ha a jezsuiták nem sejtik meg, hogy házuk versenytársaik birtokába kerül. A tervet Lenner és Sauttermeister is helyeselte.

A jezsuiták a ház után, amely különben 20 forintot sem jövedelmezett, már 300 forint adóval (?) voltak hátralékban. Most ezt a hátralékot kezdték szorgalmazni, de a budai rektor azzal utasította el az adószedőt, hogy inkább eladják, mintsem hogy ilyen nagy összeget fizessenek érte. Lenner valami ürügy alatt átrándult a rektorhoz, aki a beszélgetés során panaszkodni kezdett az adó miatt. A bíró ajánlkozott, hogy a választott polgárságnál valami könnyítést eszközöl ki, de a rektor kijelentette, hogy szívesebben eladná, bár 14.000 forintot költöttek rá, mintsem hogy nagy adót fizessen utána. Lenner azt válaszolta, hogy ő esetleg megvenné, mert az ő közeli telke nem elég nagy.

Visszatérve, közölte társaival a történeteket. Ettől kezdve a régi prépostság helyén a munkát annál serényebben folytatták, méregettek, a piaristákat gyakran odahívták és megkérték őket, hogy ügyeljenek fel a munkára, mert hiszen nekik építenek. Mindezt azért tették, hogy a jezsuiták ne sejtsék meg, hogy Lenner az ő házukat a piaristáknak akarja megvenni.

Eközben a rektor megszerezte a rendfőnök engedélyét, hogy a házat minden elfogadható áron eladhassa és áthívta Lennert. Hosszas alkudozás után 4000 forintban egyeztek meg, úgy hogy az összeg felét még aznap, másik felét pedig egy év alatt kell kifizetni. Lenner hazatérve beszámolt Neandernek és Moselnak a szerencsés vásárról. Még aznap (aug. 24.) átküldtek 2000 forin-

¹ Ez utóbbi a Halpiaecon állott, a Rómer-féle térképen 513. sz.

tot, másnap pedig a másik felét is megfizették, mert attól féltek, hogy a jezsuiták megneszelik tervüket és felbontják az alkut.

Mikor már a város ily módon birtokába jutott a háznak, Mosel magához hívatta Goldberger Lipót piarista házfőnököt és tudatta, hogy a város az imént megvett házba kívánja őket elhelyezni, azért minél előbb költözködjenek át. A házfőnök hazament és az előadás vé-

geztével néhány szegényebb diákkal átvitetett a jezsuitaházba néhány darab bútort, fazekakat, konyhaeszközöket, hogy a birtokbavétel minél előbb megtörténjék.

A lakatlan ház földszintjén volt egy szoba, melyet arra használtak, hogy a vásár idején összevett holmit ide rakták be. Ekkor éppen János-napi vásár volt. — A jezsuitaház frátere abban a hitben, hogy a ház Lenneré, két koci holmitakart lerakatni a kamrába. A kamra nyitva volt, ott állott a közepén Demka Sándor piarista, körülötte

4. Részlet a Görög-udvar galamb-utcai folyosójából.

a földön fazekak, meg egyéb lim-lom, amit az imént cipeltek át.

— Itt van-e Lenner uram embere? — kérdezte a fráter.

— Miért?

— Szeretném ide berakni a vásárolt holmit.

Demka megengedte: «Csak rakodjék le, mert hiszen a mi holmink ebben a szögletben is elfér.»

— Atyaságtok bizonyára meg akarják venni a házat.

— A város már megvette — felelte Demka — nekünk is adta, sőt már birtokban is vagyunk.

A fráter hazament és megvitte a hirt, hogy házuk már gazdát cserélt. Az óvatos piaristák pedig odaküldöttek egy pátert néhány diákkal, hogy ott aludjék és ezáltal a birtoklást megerősítsék. A jezsuiták másnap kora reggel elszállították a lerakott holmit, de a piaristákat birtokukban nem háborgatták.¹

A jezsuitaház megszerzésének körülményeit — úgy ahogy — elmondottuk. Erdős István írta le a piarista krónikában. Meg kell jegyeznünk, hogy az adás-vételi szerződést nem aug. 24-én, hanem máj. 21-én kötötték, a tanács utólagos jóváhagyásával (máj. 27.) és az elbeszélés más részletei sem egészen megbízhatók. A budai jezsuita krónika csak ennyit ír az eladásról: «1718-ban eladtuk pesti házunkat, mert sokat költöttünk rá, de semmi hasznát sem láttuk; hogy még nagyobb kár ne származzék belőle, eladtuk 4000 forintért.»²

Erdős szerint a ház a következő állapotban jutott a piaristák kezére. A főfalak csak tíz ablaknyi hosszúságban voltak emeletmagasságra fölépítve. A kilencedik a lépcsőház ablaka volt. Az épületet cseréptető fedte, az emeleten három stukaturos szoba már készen volt, mindegyiknek mennyezetén ott ékeskedett a Jézus-társaság IHS betűkből álló cimere. Ezt a három szobát még a jezsuiták látták el ajtóval és ablakkal. Ezen három szobán túl a Rondella felé a középső főfal (a folyosó fala) és a lépcsőház oldalfalai csak földszinti magasságban voltak kiépítve. A tízablakos építményen túl csak a földszinti főfalak voltak kiépítve. A földszinten, a lépcső mellett levő fráter-szobán túl, még semmiféle helyiség sem volt készen, de az épület ezen részében még hét szobát terveztek. A lépcső alatt már megvolt a pincelejáró, de maga a pince még nem készült el (?). A földszintes, félbenmaradt rész természetesen tető nélkül állott. Az építkezés folytatására a jezsuiták elegendő mennyiségű gerendát s deszkát szereztek be és ezt fedett helyen tartották.

A telket a Duna felől sárfal vette körül, de ezt az árvíz nagyon megrongálta. A Duna sokkal közelebb folyhatott, mint most, mert a sárfalon kívül a parton nem volt hely kocsiútnak, hanem csak egy keskeny gyalogút futott végig.

Ha az udvarról a Régipósta-utca felől végigtekintünk a házon, az első és második ablak között a meredek cseréptetőn egy

¹ Erdős István feljegyzései a *Historia Domus Pesthiensis S. P. c.* kötetben. 24—26. l.

² *Hist. coll. Bud. S. J.* 100 l.

vakolatsávozt látunk. Ez jelzi a tűzfalat. Az épület itt kezdődött és a Kötő-utca sarkán álló Taschner-háznál (189. sz.) végződött.¹ A régiposta-utcai sarkot — mint a Balla-féle térképen is látszik — üresen hagyták; ezt már a görögök építették be, de a régi épülettel egyöntetű stílusban, úgy hogy a Galamb-utcáról nem lehet megkülönböztetni a kétféle építkezést.

A jezsuitaház ugyan nem sorozható a műemlékek közé, csak kapujának izléses barokkstilú kőparkánya érdemel figyelmet, de tisztos — immár kétszázötvenkét éves — kora arra kényszerített, hogy meghatározásával az olvasót untassuk.

A városi magisztrátus eleinte nagy igyekezettel hozzáállott a szükséges átalakításokhoz és Mosel János Antalszindikust bizta meg a munka vezetésével. Mosel az épületnek a Rondella felé eső földszintes részén egy kétablakos helyiséget jelölt ki, egy-egy háromablakosat a grammatikának és a parvának. Fölhuzatta a közfalakat, bevakoltatta és kitegláztatta az is-

kolatermeket, padokat és katedrákat, ablakokat készítettett, kályhákat rakatott. Az őszi vakáció alatt a legszükségesebb munkát elvégezvén, úgy hogy 1718 okt. 31-én már át is költözhettek.

Mosel gondoskodása még tovább is terjedt.

5. A Görög-udvar galamb-utcai szárnya a Régiposta-utca felől.

¹ A Taschner- (később Resch-féle) ház felé eső rész emeletét csak 1741-ben építették ki 470 forint költséggel. (Vár. jk. 1741. aug. 1.)

A piarista iskolát akkor el sem lehetett képzelni színház nélkül. Ez vitt elevenséget az egyhangú iskolai munkába, ez kapcsolta össze az iskolát a külvilággal, ez volt a gyermek számára a nyilvános szereplés gyakorlótere.

Még a legszegényebb helyeken is rekesztettek el egy termet a színház részére, összekéregtetett vagy maguk gyártotta díszletekkel eljátszottak évenként négy-öt darabot. Itt volt elég hely, a város nem kímélte a költséget, Mosel pedig nem sajnálta a fáradságot. A városi tanács 1719 márc. 10-iki ülésében elhatározta a színház építését.¹ Mosel az emeleten egy négyablakos helyiséget szemelt ki a színház részére. Hogy elég tágas legyen, a folyosó belső falát is lebonttatta. Őmaga jelölte ki a színpad, a kar, a szenátorok és a közönség helyét, melyen a padokat lépcsőzetesen állították föl; ő gondoskodott a kőműves, asztalos és lakatosmunkáról, a festésről. 1719 július közepén föl is avatták Puchóczy Márton retorika tanár *Zokomus* című darabjával.²

Pest e legrégebb színházában, mely 1745-ig állott fenn, nagyobbára magyar nyelvű darabokat adtak elő.³

A ház teljes kiépítése nagyon lassan haladt előre, mert a város áldozatkészsége csakhamar megfogyatkozott. Évről-évre kopogtattak a városházán, de csak annyit kaptak, amennyi a kisebb toldozgatásokra is alig volt elegendő. 1730-ban az ablakok egy része még deszkával volt berakva, a ház nem volt bevakolva,⁴ 1738-ban az emelet még nem volt egészen kiépítve.⁵

A város az alapítólevélben kötelezte magát, hogy templom-építésre telket adományoz. A piaristák ez ügyben többször folyamodtak, de a város, úgy látszik, elég nagyinak találta a jezsuita-terület és újabb terület adományozásáról nem igen akart hallani, sőt 1734-ben azt is megakadályozta, hogy a szemközt fekvő Vizay-házat e célra megvegyék és csak azon föltétel alatt engedte volna meg, hogy a rend 6200 forintot fizet és lemond az alapítólevélben ígért templomtelek követeléséről.⁶

¹ Schmall: A pesti régi városház története. 39. l.

² Prónai Antal: Pest legrégebb színháza. Élet, 1907. évf. jan. 17. sz.

³ Régebben az elemi iskolai tanítók is rendeztek színelőadást. Így 1707. febr. 20-án egy darabot adtak elő, melynek tárgya *Cosmophil megterése* volt. Némethy i. m. 201. l.

⁴ Takáts i. m. 43 l.

⁵ Városi jegyzőkönyv 1738 márc. 21.

⁶ Takáts i. m. 58—59. l.

A tanács nem akarta engedni, hogy a nagy és értékes telek holtkézre jusson és a ház után járó adót sem akarta elveszíteni. Ugyanaz volt a nehézség, mint később az Esterházy-(Glöckelsberg) palota megszerzésénél.

A piaristák nem fogadták el a város föltételeit s egy időre lemondtak a ház megvételéről, míg végre a város urainak véleménye megváltozott és 1745-ben ők maguk jártak a piaristák kezére, hogy a házat megvásárolhassák.¹ Más irányban is kezdtek terjeszkedni, 1751-ben megvásárolták a már említett Pistori-féle (190. sz.) házat, majd a Taschner-házat (189. sz.), mely ekkor Resch Antalé volt. Céljuk az volt, hogy a telektömböt kikerekítsék és elegendő helyet nyerjenek a templom fölépítésére.

A kollégium és a rendtartomány főnökei gyakran váltakoztak, velük a tervek is megváltoztak. Sajátságos, hogy mikor már jókora területhez jutottak, ahol mindaz elfért volna, amire szükségük volt, ismét a Glöckelsberg-palotára vetették szemüket. Ennek megvásárlásával már többször megpróbálkoztak. Végre 1755-ben megvették, 1758-ban megkezdték a plébániatemplomra néző új szárny építését és 1762-ben ide költözködtek át. Ezután a régi galamb-utcai rezidencia elárvult. Az 1756. ápr. 19. királyi rezolúció ugyan megerősítette a piaristákat a Glöckelsberg (Esterházy) palota birtokában, de kötelezte őket, hogy a régi rezidenciát nyolc év alatt adják el:

Szivesen eladták volna, de senki sem ajánlott elfogadható árt. 1755-ben hozzáértő emberek 21.769 forintra becsülték, de hiába kínálgatták. 1763-ban hat évre bérbeadták özv. gróf Szirmay Tamásné szül. Barkóczy Klárának, de egyúttal eladásra is hirdették. Kétszeres bajuk támadt: a grófnő azért méltatlankodott, hogy a hat évre bérbevett házat kicédulázták, a város pedig azért, hogy bérbeadták, ahelyett, hogy eladták volna. 1769-ben a grófné a régi áron újra bérbevette. 1775-ben Papics György szenátor megvette gróf Apponyi György részére 18.000 forintért, de a vásárból nem lett semmi. 1776-ban a Caramelli-ezred egy fél divízióját az ezredtörzsszel együtt Pestre rendelték. Az ezredes a régi piarista rezidenciát kívánta szállásul, de a város a piaristák kérésére a hercegprimásnak ajánlotta megvételre,

¹ Szlopnjai Elek piarista rendfőnök lev. 1745. ápr. 6. Missiles A. a. nr. 938. Fővár. lt. A Vizay-ház (a mostani Kriszt-féle ház, Kötő-utca 10.) a régi telekkönyvekben és a Rómer-féle térképen a 186, Ballánál pedig a 18. sz. a. található.

azonban Batthyány kitérő választ adott.¹ 1778-ban Valero István és Tamás selyemgyárosok bérelték ki 600 forintért.

II. József alatt a város katonai szállássá alakította, a kvártélypénzt fölszedte, de mikor leszámolásra került a sor, a piaristák alig kaptak valamit, mert a város a régi adóhátrálékokat levonta és az átalakítás költségeit is beszámította. 1789-ben a *Magyar Kurir*-ban és bécsi német ujságokban is hirdették eladásra, de nem akadt rá vevő.

6. A görög templom és a plébánia templom környéke 1800 körül.
Részlet Wonsidler rajzából. — Főv. múz. X. 5.

Ugyanezen évben a város a helytartótanácshoz folyamodott azon a címen, hogy a piaristák már nem ingyen tanítanak, mint azelőtt, hanem tandíjat szednek, ami a város szegényebb lakosságát érzékenyen sújtja, kárpótlásul visszakövetelte a régi rezidenciát, de a helytartótanács aug. 21-én k. (32.149. sz.) intimátumával elutasította a jogtalan kívánságot azon indokolással, hogy a tandíjat nem a piaristák élvezik, hanem a kormány azt ösztöndíj-alapra szánta.² Végre 1789 aug. 29-én árverésen 20.150

¹ Missiles A. a. 5724. Fővár. lt.

² Budapesti k. r. házi lt.

forintért eladták egy Argiri Demeter nevű gazdag görög bórkereskedőnek. Argiri 1791 jan. 4-én ugyanazon áron eladta a görög hitközségnek, ez pedig Tallherr József építésszel templomot építtetett a dunaparti részen. A munkát még 1791-ben kezdték. Amíg ez tartott, ideiglenesen a régi piarista rezidenciában tartottak istentiszteletet a helytartótanács engedélyével.¹

Most a ház földszintjén műhelyek vannak. Néhol még föl lehet ismerni a régi festés nyomait. Ahol most Topor Endre asztalosműhelye van, ott lehetett a refektórium; ennek faldíszei még elég jó állapotban vannak. Az emeleten a görög pap lakása és bérlakások vannak.

II.

Glöckelsberg tábarnok.

A piarista-ház városház-téri részét, bár többször cserélt gazdát, a XVIII. század első felében építőjéről Glöckelsberg (Kliegelsberg, Klegelsberg, Kleckelsberg) háznak nevezték, de azóta, hogy 1752-ben Esterházy Ferenc gróf tárnokmester megvette, Esterházy-palotának szokták emlegetni és a Glöckelsberg név feledésbe merült.

Glöckelsberg nemcsak mint a Belváros egyik legrégebbi házának építője, hanem mint a törökkel, franciával és kurucokkal hadakozó császári armádiának egyik vitéz katonája és jeles tisztje is megérdemli, hogy emlékezetét föllevenítsük.

Tulajdonképpen Dietrich János Henrik volt a neve, de úgy az egykorú krónikákban, mint a hivatalos iratokban predikátuma után Glöckelsberg néven szerepel s ő maga is gyakran csak ezt a nevet használta. 1669-ben mint közkatona lépett be egyik császári lovas ezredbe.² II. Rákóczi Ferenc is megemlíti, hogy közkatonából küzdötte föl magát a tábarnoki rangra.³ 1685-ben Caprara-féle vértés ezredben szolgált mint kapitány, a következő évben pedig Caprara segédtisztje lett. Mint Caprara segédtisztje kapta a parancsot, hogy Ottlyk Györgyöt elfogja

¹ 1791. nov. 7. 20073. Fővárosi lt. Int. A. m. 3466., 4294., 4394., 4628.

² A szolgálati viszonyaira vonatkozó adatokat a bécsi hadilevéltár igazgatósága volt szives közölni.

³ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyar háborúról. Ford. Thaly K. Pest, 1872. 45. l.

és az eperjesi vérbiróság elé hurcolja.¹ Úgy látszik, az ilyen szomorú funkciókban kifejtett buzgósága kedveltette meg Caraffával, mert 1688-ban maga mellé vette segéd tisztnek és elvitte Erdélybe. Kiséretében volt akkor is, amikor Caraffa Szeben közelében Teleki Mihály hódolatát fogadta. Caraffa őt küldötte elébe hintájával és két lovaskompániával. Glöckelsberg leszállván a hintóból, «eleibe futa nagy reverenciával Teleki Mihálynak s így köszönté: Gratus adventus Excellentissime Domine Generalis.» E szavakkal megnyugtatta Telekit, mert az életéért remegett, félve, hogy Caraffa megöleti.²

Caraffa oldala mellől a Cavriani-féle horvát dragonyos ezredbe került és résztvett a Nissa körül folyó török harcokban, ahol 1689-ben vagy 1690-ben minden szerzeményét elvesztette. Vitézsége jutalmául 1690-ben birodalmi lovagi rangot nyert, 1693-ban alezredesi minőségben átvette a Cavriani ezred parancsnokságát, majd ugyanazon év júl. 3-án az ezred tulajdonosává lett. A hős Veterani vezérkarában vett részt a szerencsétlen lugosi ütközetben (1695. szept. 21.), tanuja volt Veterani halált megvető vitézkedésének.³ Minthogy a törökök a táborot kifosztották, most ismét elvesztette minden ingóságát. 1697-ben a hegyaljai zendülés idején, Vaudemont herceg seregében szolgált. Júl. 16-án Tokaj alatt meg is sebesült.⁴ Kitüntette magát a zentai ütközetben is, a csata után következő napon pedig (1697. szept. 12.), hatszáz horvát dragonyosával utána iramodott a menekülő ellenségnek és az Aranka vizén keresztül Temesvár felé kergette őket. Gazdag zsákmánnyal tért vissza és azzal a hírrel, ami a zsákmánynál is többet ért, hogy a török sereg teljesen fölbomlott.⁵ 1700 jan. 15-én ezredét föloszlatták, őt pedig néhány nap múlva tábornokká nevezték ki. Mint ilyen Erdélyben működött.

¹ «Anno 1687. Die 19 Marty, midön gondoltam, hogy már ennyi bujdosásom és veszedelmes hadakozásom után házamnál csendesen és békességben élhetek: ekkor insperate, Kohanóczon létemben, Ditrick nevű, General Kaprara adjutánsa negyven rajterrel reggel reámgyüvén, engem fogságban vitt, jelentvén, hogy ő Felsője parancsolatjával Eperjesre ad Delegatum Judicium Karaffaianum el köll mennem.» Ottlyk György önéletírása M. H. H. II. o. 27 k. 51. l.

² Cserei Mihály históriája. Újabb Nemzeti könyvtár I. 181.

³ «Hittel mondotta azután generál Klöckesperg, mindenütt Veteráni mellett lévén a harcon, kilenc törököt látta, hogy Veterani megölt azon a harcon.» Cserei M. históriája 243. l.

⁴ Die Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen I. o. II. 95. l.

⁵ U. o. 157. l.

1703-ban Rákóczi szabadságharcának kitörésekor Szavójai Jenő herceg Glöckelsberget Erdélyből, ahova még nem jutottak el a mozgalom hullámai, Magyarország északkeleti részeibe akarta küldeni és azt a feladatot szánta neki, hogy a gyalogos csapatoktól támogatott lovashadaival állja útját a fölkelőknek.¹ Glöckelsberg Somlyón foglalt állást, hogy onnét szükség esetén

7. Hány Gyula képe (1905.) a Glöckelsberg palotáról. — Föv. múz. XI. 36.

Nagyváradot és Szatmárt megsegitesse. Rákóczi Szócs Jánost, Thököly egykori ezredesét küldötte ellene, mire Glöckelsberg egy kis csapat hátrahagyásával serege javával Szatmár felé indult és sikerült is neki az üldöző kurucok elöl elzárkózni a várba.² Ha a Monteccucoli-ezreddel egyesülhetett volna, a szervezetlen, harchoz nem értő kuruchadat könnyen szétverhette és

¹ U. a. V. 603.

² Rákóczi emlékiratai. 46. l.

a mozgalmat csirájában elfojthatta volna, de még Szatmárban körülzárva is veszedelmes ellenfélnek mutatkozott. Rákóczi aug. 20-án Szatmár ellen indult. Glöckelsberg körülbelül ezer főből álló seregével vitézül védekezett. A császár okt. 9-én a Kassán szept. 23-án elhunyt Nigrelli utódjául az északkeleti csapatok főparancsnokává nevezte ki, de ekkor már blokád alatt állott.¹ Rákóczi a kellő tüzérségi felszerelés és a műszaki személyzet hiányában nem gondolhatott Szatmár megostromlására, azért a blokád folytatását br. Sennyei Istvánra bízta, ő maga pedig okt. 2-án Tokaj alá indult.²

Mialatt Szatmáron rekedve bátran védekezett a kurucok támadásai ellen, Károlyi Sándor hevesi birtokait szerette volna Rákóczitól megszerezni, de a fejedelem megtagadta a nagy akvizitor kérését, mert azt remélte, hogy Glöckelsberg csakhamar föladja a várat és vissza fogja kérni jószágait.³ A császár is igyekezett őt hűségében megtartani és 1704 ápr. 21-én altábornaggyá léptette elő

Glöckelsberg egyelőre még nem gondolt a megadásra. Nyáron egy sikerült kirohanást intézett, 800 (?) fölkelőt levágott és négy hónapra ellátta magát élelemmel.⁴ A blokirozással megbízott Sennyei hiába igyekezett őt átpartolásra bírni.⁵ Az 1704. év végén, mikor már minden élelmi és hadiszerük elfogyott, kapitulált a blokádolt Forgáchnak és a következő év jan. 2-án kivonult a várból, de visszautasította Forgách csábító ajánlatait. Hivatkozott arra, hogy lelkét Teremtőjének, életét pedig harminchat évvel azelőtt uralkodójának szentelte és a neki tett hűségesküt utolsó csepp véréig is kész megőrizni.⁶ Serege roncsaival útnak indult Buda felé, ahová jan. 24-én sok szenvedés és nélkülözés árán el is érkezett.

Az 1705-ben nagy erővel megújult hadműveletekben többször nyílt alkalma magát kitüntetnie. Május elején híret vette, hogy Bottyán János a kömlódi sáncot («Bottyánvárt») elhagyva Dunántúl kalandozik. Gyorsan összeszedte a budai, fehérvári és simontornyai német zsoldosokat és rátámadt Bottyánvárára, de visszaverték s a közeledő Bottyán elől kénytelen volt vissza-

¹ Die Feldzüge des Pr. Eugen I. o. V. 608. 1.

² U. o. V. 614. 1.

³ Archivum Rakocianum I. o. II. 156.

⁴ Die Feldzüge des Pr. Eugen I. o. VI. 167. 1.

⁵ 1704. okt. 29. Arch. Rakoc. I. o. II. 329. 1.

⁶ Die Feldzüge des Pr. Eugen I. o. VII. 416. 1.

vonulni.¹ Bottyán egy budai diverzióval állott bosszút és máj. 20-án fölverte a Tabánt és több száz rácot koncolt föl, azután jún. 4-én Dunaföldvárt fogta ostrom alá. Herbeville Glöckelsberget és Löwenburg tábornokot küldötte a szorongatott erőd fölmentésére. Glöckelsberg körülbelül 4000 némettel s ugyanannyi ráccal és erős tüzérséggel vonult le. Jún. 22-én erős harc árán elfoglalta Bottyán várát és a hajóhidat is hatalmába kerítette. Hadműveleteit talán tovább is szerencsésen folytatta volna, de arra a hírre, hogy Rákóczi Pest felé halad, zsákmányával visszatért Budára, innét pedig Herbeville hívására Komárom felé indult,² hogy hozzá csatlakozzék és a Duna balpartján vonulva, szemmel tartotta a jobbparton haladó Rákóczit.³

1705 szept. 3-án a hessen-darmstadti ezred tulajdonosává nevezték ki. A nov. 11-én vívott zsidói csatában is jelentékeny része volt. Itt is jó hasznát látta a hely és a nép ismeretének. Cserei főként Glöckelsbergnek tulajdonítja a császáriak sikerét, mert egy oláh kémről megtudván, hogy a kurucok a karikai szorost elsáncolták, azt tanácsolta Herbevillenek, hogy Zsidó felől támadjon.⁴

Glöckelsberg az ütközetben a második hadosztályt vezette. Ez a lovasságot és a rác miliciát foglalta magában. Néhány nappal később elfoglalta Szamosujvárt. Innét tovább nyomult, Beszterce közelében megütközött az ellenséggel és elfoglalta a várost.⁵ 1706-ban, úgy látszik, állandóan Erdélyben hadakozott. Rabutin kivonulása után helyzete megnehezedett és nem tudta megfő-

¹ Thaly, Bercsényi III. 377. Arch. Rakoc. I. o. IX. 191. l.

² Thaly, Bercsényi III. 379—383. l. — Die Feldzüge des Pr. Eugen I. o. VII. 433—435. l.

³ Márki, II. Rákóczi F. I. 417. l.

⁴ «Noha maga Herbeville már öreg, beteges ember volna, de generál Slik és Klöckesperg annyi sok esztendőből fogva Erdélyben lakván, az Erdélyben született hazafiaknál jobban tudja mind az erdélyi familiákat, mind a helyeket s szüntelen jár vala kémjek a Rákóczi táborára, azoktól megérték, hogy a Karika útjára ne menjenek, mert erős sánc vagyon ott. Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz, tanult ember, ez javallá, hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban bejöhettek Erdélybe. Azért a Karika útjáról lefordula az armada Sibó felé.» Historia 354. l.

A Die Feldz. d. Pr. Eugen adatai szerint (VII. 455.) a csata előtt való napon egy magyar embert fogtak el, aki elárulta a kurucok hadállását. Előadását a kémszemléről késő este visszatérő Dietrich ezredes is meg erősítette. Cserei talán ezt a Dietrichet tévesztette össze a mi glöckelsbergi Dietrichünkkel.

⁵ Die Feldzüge des Pr. Eugen. I. o. VII. 465—466. l.

kezni a kurucok növekedő erejét.¹ Cserei úgy tudta, hogy Rabutinak az udvar utasítása szerint öt lovasezredet kellett volna hátrahagyni Erdély oltalmára, Glöckelsberg vezénylete alatt. «Bezzeg úgy csendességben maradhat vala a szegény ország s nem esik vala újabb recidivában: de a mi szerencsétlenségünkre meghala a jámbor, kegyes nagy vitéz tanult generál Klöckesperg Kolozsvárott, ott is temeték, ki a magyarokat igen szerette, nem is lett volna alábbvaló generál Veteráninál, ha tovább éljen s az ő commendója alatt a szegény haza könnyebbséget érez vala.»² Mellvízkórban halt meg 1706 júl. 9-én. Az erdélyi labancok talán megsiratták; de a kurucok, — mint Rákóczi egyik leveléből kitűnik — örömmel hallották a veszedelmes ellenfél elmulását.³ Tehetséges, bátor katona volt. Akárcsak Vak Bottyán, ő is a maga erejéből küzdötte föl magát. Szavójai Jenő becsülte őt, de a kurucok is elismerték ügyességét és bátorságát. Bercsényi Schlickkel és Virmond-dal együtt azok között emlegeti, akik nem kis fontot nyomtak.⁴

A «jámbor, kegyes» Glöckelsberg rekvirálása, kvártélyozása és hadviselési módja nem igen különbözött a többiétől. Katonái ép úgy fosztogattak és kegyetlenkedtek, mint más császári parancsnokok hadai.⁵

Az udvar a hűségesen szolgáló tiszteket birtokadományokkal jutalmazta. Glöckelsberg a hevesmegyei Poroszlót akarta megszerezni,⁶ de csak egyes fiskális birtokrészekre kapott donációt Poroszlón, továbbá Heves, Átány, Erdőkövesd, Pély, Kótelek hevesmegyei helységeiben húszezer forint értékben (1698. nov. 5.)⁷

Az adomány feleségére, Hillingen Johanna Zsófiára is kiterjedt. Hogy a birtokot magyar földesúri joggal birhassa, előzőleg magyar indigenátust is szerzett.⁸ A honfiusító oklevél is kiemeli huszonkilenc éves hű szolgálatait, bátor harcait a török-

¹ Thaly jegyzete, Rákóczi emlékiratai 205. l.

² Historia 361—362.

³ Arch. Rakoc. I. o. I. 573. l.

⁴ Arch. Rakoc. I. o. III. 757.

⁵ L. Arch. Rakoc. I. o. IX. 203. l. — Szaniszló Zsigmond naplói. Tört. Tár 1890. évf. 89. l.

⁶ Budai kam. administráció iratai 1694. okt. 15, 1697. aug. 31., mellékelve az 1715 aug. 5. k. kam. információhoz. Orsz. lt.

⁷ Conc. exp. 1698. nov. 13. sz. és Liber regius 1698. nov. 5. Orsz. lt.

⁸ Conc. exp. 1698. nov. 13. sz. Liber regius 1698. okt. 1. Orsz. lt. Ezen helységeiben már 1693-ban is tekintélyes birtokai voltak. Magyarország vármegyéi és városai. Hevesmegye 22., 34., 63., 85., 154. l.

kel, franciával, kiknél fogságot is szenvedett. Bemutatott címerét elfogadja és kibővíti.¹

1697-ben felesége Pesten megvette a Heissler-féle telket (277. sz.), mely a Főtértől (Városház-tér) a Dunáig nyult ki. Itt kezdtek építkezni, úgy látszik, még 1700 előtt.

III.

A Glöckelsberg-palota.

Mikor a Glöckelsberg-palota helyén épülő új piaristaház alapjait ásták, különböző korokból való építkezések nyomai tűntek elő. A galamb-utcai szárny alatt 4—6 méter mélységben hatalmas, faragatlan kőből való 3—4 méteres falak húzódtak a templom felé. Ezeket eltávolították, mert ide épül az új gimnázium legnagyobb teherbirást kívánó része, a tornacsarnok s fölötte a kápolna. Le kellett ásni a szilárd talajig, ezt pedig csak nagy mélységben érték el. E kövek kidolgozatlan volta s a fal feltűnő vastagsága arra enged következtetni, hogy itt a középkori vár egyik alapfalát találták meg.

A felsőbb rétegekben, de inkább csak a lebontott palotának a kaputól a Kötő-utcaig terjedő szárnya alatt római és középkori faragott kövek roncsai bukkantak elő. A legépebb római követ a palota udvarán a még most fennálló háromemeletes gimnáziumi épület bejáratától másfél méternyire találták 1.60 m. mélységben. Sima lapja volt fölül, úgy hogy a munkások csak akkor vették észre, hogy domborműves kővel van dolguk, mikor már egyik részét összetörték. A követ Jászai Rezső dr. házfőnök a fővárosi aquincumi múzeumnak engedte át, ahol Kuzsinszky Bálint dr. igazgató, kinek szivességéből a sirkő fényképét is közölhetjük (6. kép), összeállította és feliratát megfejtette.

Az eredetileg hármastagozású kő felső tagja az elhunyt lovas mellképével hiányzik. A középen volt ábrázolás, nyergelt lovat vezető férfi, elég jól felismerhető. Az alsó tagozaton volt felirathból a következő szöveg olvasható:

FLAVSBLANDIFDO
MOBATAV EQVES
ALEFRONTONIAE

¹ Címerét I. Siebmachernél (134.)

Olvasd: Flaus Blandi filius domo Batavus eques alaē Frontonianaē... azaz: Flaus, Blandus fia, a batavusok törzséből, lovas-katoná az ala Frontonianából... (van itt eltemetve).

A felirat magyarázatául dr. Finály Gábor főgimnáziumi igazgató úr szives volt a következőket közölni:

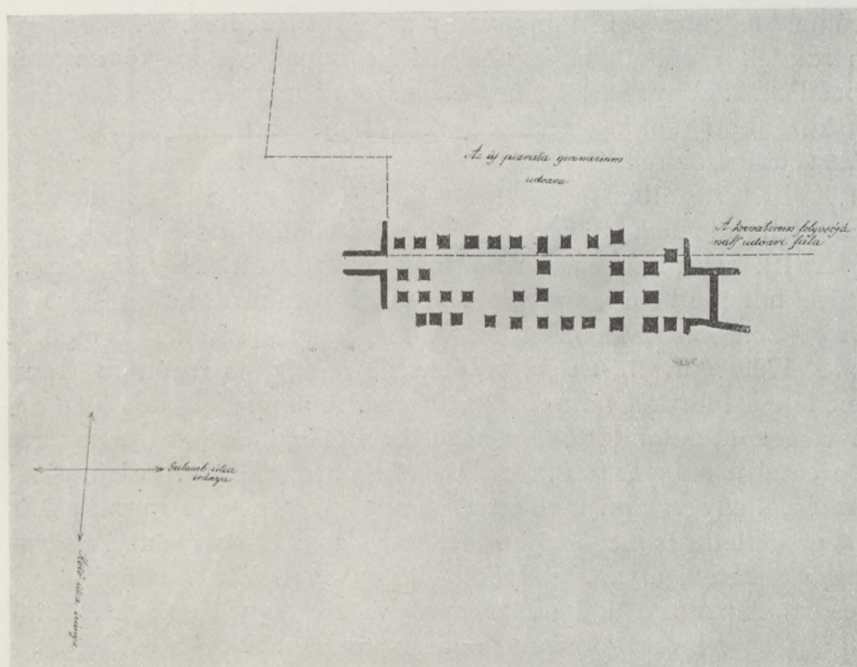
Az apa és a fiú neve Flaus (Flavus) és Blandus eléggé jelzik, hogy nem voltak római emberek; olvassuk is, hogy a batavusok törzséből valók, a mai Németalföld területéről. Innen való lovascsapat (ala Batavorum) állomásozott a II. században Dáciában is. Itt eszembe jut az az érdekes találkozás, hogy a barbár Dácia és Pannónia területén a rendet épügy németalföldiek tartották fenn, mint ma a barbár Albániában.

Maga a lovascsapat, amelyben Flaus szolgált, teljes nevén ala I. Tungrorum Frontoniana volt, a tungér törzshöz tartozó legénységgel. A tungerek a mai Tongeren (Tongres) belga város táján laktak. Az ala Kr. u. 80—114. közt Pannoniában állomásozott, innen később Dáciába helyezték át, ahol Alsóilosván volt állótáboruk.

Pannoniában más batavus törzsből való csapatok is szol-

8. A Glöckelsberg-palota udvarán talált római síremlék.

9. A török hypocaustum helyszínrajza.

gáltak. Ezek egyikéhez tartozott az a híres állítólag Soranus nevű katona is, akinek sírfeliratát állítólag maga Hadrianus császár írta meg a következőképen :

Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris
inter mille viros fortis primusque Batavos,
Hadriano potui qui iudice vasta profundi
aequora Danuvii cunctis transnare sub armis
emissumque arcu, dum pendet in aëre telum
ac redit, ex alia fixi fregique sagitta.
Quem neque Romanus potuit nec barbarus unquam
non jaculo miles, non arcu vincere Parthus,
hic situs, hic memori saxo mea facta sacravi.
Viderit anne aliquis post me, mea facta sequatur:
exemplo mihi sum primus, qui talia gessi.

Kuzsinszky és Finály azt vélik, hogy a követ a budai római telepek valamelyikéről hurcolták át. Ez nagyon valószínű, mert 1898-ban az eskü-téri hídő alapozásakor nyolc méter mélyen a régi városfal kerek tornyának alapfalaiban huszonzét darab

római feliratos és domborműves követ találtak.¹ Mikor ezt a rondellát építették, átszakították a budai római köveket és befalazták. Úgy látszik, hogy a mostani piaristaház közelében a középkori építkezésekhez sok római követ használtak föl. Már többször említettük, hogy a mostani Régiposta-utcában a XVIII. században még rondella állott, melyről ez utcát is Rondella-utcának nevezték. Erdős Istvántól tudjuk, hogy ezt a XVIII. század derekán római erődnek tartották.² Ez is római kövekből épülhetett, mint az eskü-téri és befalazott feliratos kövei vagy domborművei miatt azt hitték, hogy a rómaiak emelték.

1799 ápr. 13-án a Glöckelsberg-ház udvarán a kapu mellett a föld két lábnyira lesüppedt. A süppedést az előző évi árvíznek tulajdonították, de Dományi Márk házfőnök nem érte be ezzel a magyarázattal, hanem fölászta a helyet. «Eleinte azt hitték, hogy valami ó-pincére bukkantak, de több hozzáértő is megtekintette és megállapították, hogy ez valamikor római melegfürdő lehetett, olyan, amilyent több évvel ezelőtt Óbudán földöztek föl. A padozat alatt kőoszlopok vannak, úgy elrendezve, mint ahogy a téglavető kemencékben szokott lenni. A tűz átjárja az oszlopok térközét és átmelegíti a padozatot. Ez az üreg a kolégium kapuján bejövet jobbra két ölnyire van, a faltól körülbelül két lábnyira.»³

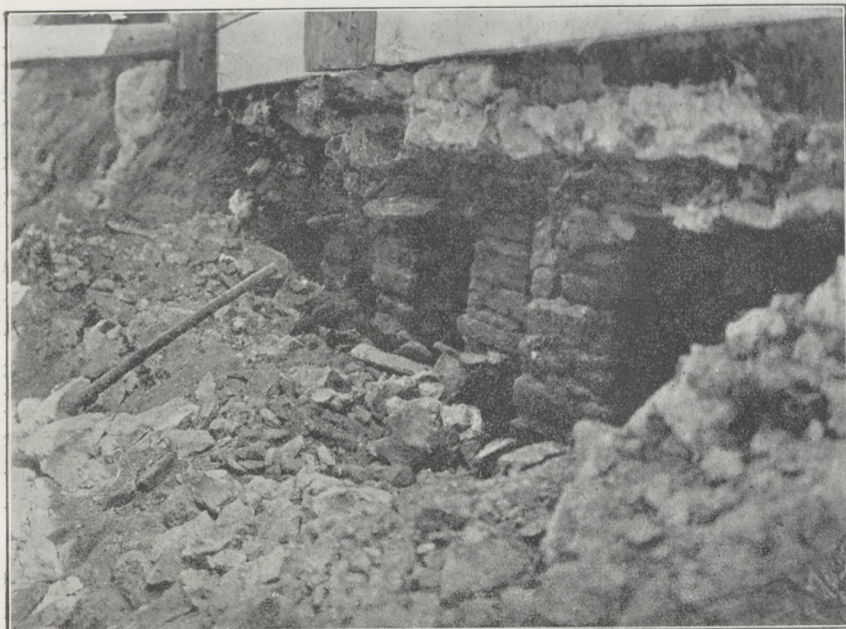
Kíváncsian vártuk, hogy mikor kerül elő a római fürdő, végre f. évi április havában a házi krónikában megjelölt helyen csakugyan ráakadtak egy nagy kiterjedésű hypocaustumra. Alaprajzát a 9. sz. kép tünteti föl, de nem teljesen, mert több részletét a rajz elkészülte után tárták föl. A Glöckelsberg-palota kapuja alatt kezdődött és csaknem a Kötő-utcaig terjedt. Az új épületben a galamb-utcai tornacsarnok és annak folyosója emelkedik fölötte, benyúlik az új gimnázium udvarára is, de ott már nem tárták föl.

Kuzsinszky, Finály és Éber László kétségbevonhatatlanul megállapították, hogy az épület nem római, hanem török eredetű. Az itt használt hypocaustum (suspensura) a hasonló római berendezéstől nemcsak a pillérek elhelyezésének pontatlanságával és anyaguk rosszabb voltával különbözik, hanem Kuzsinszky

¹ Kuzsinszky Bálint: Budapest régiségei VII. 5—66. I. Arch. Ért. 1898. évf. 446. I.

² «Rundella seu propugnaculum Romanorum.» Hist. coll. Pesthiensis S. P. 30. I.

³ Hist. coll. Pest. S. P. 81—82. I.

10. Részlet a török hypocaustumból. *Lenz József felvétele.*

11. Részlet a török hypocaustumból.

szerint azzal is, hogy a római hypocaustum falai tiszták, a töröké ellenben kormosak, amely különbségnek oka nem az időbeli különbség, hanem az a körülmény, hogy a törökök fűtésre mindenféle éghető anyagot felhasználtak, a rómaiak ellenben csak fát és faszenet. Az oszlopok anyaga téglá és kő, a rajtuk nyugvó padozat kőlapokból áll. A téglák méretei $23-16\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}$ cm., az oszlopok magassága 70—95 cm. között váltakozik.

Az épület talán azon fürdők egyike, melyekről a Pesten 1663-ban megfordult Evlia Cselebi török utazó is megemlékezik: «Van ugyan két gőzfürdője, de gőzfürdőre (hámám) szükség nincs, mivel a tél zordonsága miatt valamennyi házban kályha van s fürdő módjára fűtött házak. Minden kályha mellé egy mosdó szobácska van állítva. Van két vendégfogadója, de ezekre sincs szükség. A lakosság ugyanis a vendégeket a fogadókban nem szállásolja el, hanem házaikban készítenek vendégszobát és elszállásolják».¹

Lehetséges, hogy a zordon és a délvidéki népnek szokatlan tél arra indította a törököt, hogy a lakóházakban és fogadókban is használják a fűtésnek e kényelmes és nagy meleget adó módját.

Az épületnek a Duna felé néző fala mellett egy rakáson sok birkacsont került elő egy magasságban az épület padlójával. Nem ásták el, hanem igazi keleti szokás szerint kidobálták az udvarra.²

A telket 1694-ben Heissler Donát gr. főhadbiztos szerezte meg 500 forintért. Ekkor szélessége 40, hosszúsága 32 öl, adója 3 forint volt. Heissler valószínűleg házat akart építtetni és itt akart letelepedni, mert a ráckevei uradalmat és a Csepelszigetet is megszerezte, de 1696-ban a török ellen vívott harcban súlyosan megsebesült és Szegeden meghalt.³ 1697 okt. 16-án a telket Glöckelsbergné szül. hillingeni Hufnagel Johanna Zsófia vette meg 450 forintért.

Glöckelsberg még ugyanezen évben hozzáfogott az építkezéshez. Először is a telek dunaparti részét kellett megóvnia a folyam pusztításaitól. Török százados, katonai mérnök tervei szerint rondellát építtetett faragott kövekből, melyek vaskapcsokkal voltak összekötve. A munkát Spazz Rókus kőművesmester

¹ Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Ford. Karácson Imre. 259. l.

² A török hypocaustumot Palóczy Edgár ismertette a Pesti Hírlap 1914. máj. 9. számában.

³ Reizner János: Szeged története. I. 190. l. Tört. Tár. 1890. évf. 96. l.

vállalta el száz aranyért, de úgy látszik, nem valami jó munkát végzett, mert 1713-ban Hufnagel Johanna, aki akkor már Tenczyn gróf felesége volt, bepörölte azért, mert nem jó kapcsokat használt. Spazz kereken tagadta, hogy Glöckelsberggel írásban vagy szóval megszerződött volna és azt állította, hogy ő mint alvállalkozó Törcknek dolgozott. Különben is az efféle munka nem

Finály Gábor dr. felvétele.

12. Részlet a török hypocaustumból.

tarthat örökké, különösen, ha annyira ki van téve a víz és jég romboló erejének. Meggyőződhetnek róla, ha hozzáértő kőművesekkel és ácsokkal szakértői szemlét tartanak.¹

Glöckelsbergnek a többi mesteremberrel sem volt szerencséje. A ház kőműves munkáját Kalchern Márton kőműves mester vállalta el háromezer forintért, de az építés befejezése

¹ Missiles A. a. nr. 103. Fővár. lt.

előtt meghalt. A munkát özvegye folytatta, de 1702 júl. havában félbehagyta, úgy hogy be kellett pörölni.¹ A kőművesmunkával ebben az évben mégis csak elkészülhettek, mert a következő év tavaszán már az ácsmunka miatt pörösködik Lenner János ácsmesterrel, Pest város későbbi (1715—1719.) bírájával.²

Glöckelsberg rondellája Römer és Balla térképein hiányzik, de 18. sz. képünk világosan mutatja, hogy 1783-ban még fennállott és pedig ott, ahol most a piarista-ház dunaparti szárnya van. Míg a rondelláról határozottan tudjuk, hogy 1697-ben készült, a ház építésének kezdetét biztosan nem állapíthatjuk meg. Valószínű, hogy még a XVIII. század utolsó éveiben hozzáfogtak, mert hiszen az 1'30—1'80 m. széles falakhoz szükséges anyag odaszállítása és befalazása tömérdek munkát és időt emésztett föl. A török hypocaustum romjait csak ott távolították el, ahol okvetlenül szükséges volt, több helyen csak keresztülboltozták. Nagyobbára promontori és kőbányai terméskövet használtak.

Mire a palota 1703-ban elkészült és Glöckelsberg a sok viaskodás után pihenőre térhetett volna, kitört Rákóczi háborúja és ennek viharai ismét viaszodorták a hadi életbe. Halála után (1706. júl. 9.) a ház és a hevesmegyei jószágok özvegyére szállottak. Ez Bécsbe költözött és később férjhez ment gr. Tenczyn Lipót Konstantin császári tanácsoshoz, az oppelni és ratibori hercegségek kancellárjához. Bécsből többször intézkedett gazdasági ügyekben, de birtokaiból a háború miatt vajmi kevés hasznot látott. 1709-ben Bécsben végrendelkezett egyik rokona, Popovics Ignác (Popovics János Ferenc fia) javára a hevesmegyei birtokokról, melyeknek fele mint első férjének adományos társát tulajdonjoggal megillette.³

1713 tavaszán Bécsből a Popovics-család több tagjával Magyarországra rándult, hogy pesti házáat és birtokait megtekintse.⁴

A pesti ház elég jól jövedelmezett, mert egy fogadósnak volt bérbeadva. A legforgalmasabb helyen állott, ott, ahol az akkor

¹ Intim. A. a. nr. 633. Fővár. lt.

² Missiles, A. a. nr. 103. Fővár. lt.

³ Protocollum palatinae 1716. márc. 5. Az egri kápt. lt. protocollumainak elenchusai D. D. 1717. nr. 31. Orsz. lt.

⁴ 1713. apr. 15. k. útlevele a Conc. exp. c. gyűjteményben. (1713. apr. nr. 44. Orsz. lt.)

még kicsiny, de sűrűn látogatott város utcai élete legélénkebb volt. Két oldalát a piac környezte, előtte állott a pellengér, mellette az ősrégi templom rozzant falú temetőjével.

1716 márc. 5-én Pálffy Miklós nádor Popovics János húszéves szolgálatait megtekintve nádori adománylevelet bocsátott ki Popovics és fia Ignác részére a hevesmegyei Glöckelsberg-Hillingen jószágokra.¹ A donáció alapján a következő évben a beiktatás is megtörtént.²

A pesti ház Popovics János másik fiának, Ferencnek jutott. Ezt Tenczynné Popovics Jánosra hagyta oly módon, hogy az egyik fiára szálljon azon föltétellel, hogy az báróságot szerezzen és vegye föl a Glöckelsberg-nevet. Popovics erre Ferenc fiát szemelte ki. Ferenc 1718-tól kezdve többször szorgalmazta a városnál a Glöckelsberg-ház átadását, de a város magszakadás címén, a caducitas jogán igényt támasztott, végre abban egyeztek meg, hogy a házat két részre osztják és egyik fele Popovicsé, a másik pedig a városé lesz.³ 1721 jún. 19-én a háznak a kaputól jobbra eső felét átírták Popovics Ferenc nevére, mert atyja 1719 szept. 19-én kelt nyilatkozatában őt jelölte ki Tenczyn grófnő örököséül. A ház és a telek másik fele a városé lett, a kapu pedig közös maradt. A közös birtoklás egyiknek sem lehetett kellemes, azért a város 1723 máj. 29-én a maga részét kétezerhat-száz forintért eladta Popovicsnak. Ugyanekkor négyszáz forintért megszerezte az 501. számú telket is (l. a Rómer-féle térképet), amely a Glöckelsberg-telek és a Dunapart között terült el. Ettől kezdve a két telket mindig együtt adták el, már egyesítve jutott a piaristák birtokába is 1755-ben. A Glöckelsberg-telek (277. sz.) a legrégebb telekkönyvi adatok szerint köröskörül szabadon állott; méretei a következők: városház-téri vonala $32\frac{2}{6}$, eskü-téri (a templommal párhuzamos) oldala 40, a dunaparti 29 öl. Az 501. sz. teleknek a Glöckelsberg-kerttel szomszédos oldala 29, az eskü-téri 14, a dunaparti 22 öl. A két terület egyesülésével a telek csaknem jelenlegi nagyságát érte el.

Glöckelsberg telke és a Duna között egy értéktelen partszélterület terült el, amelyet a folyam árja egyre szaggatott. Glöckelsberg erre a gazdátlan helyre építette rondelláját, hogy kertjét megvédelmezze, de a rondella később rombadőlt, a partot lassan-

¹ Prot. pal. 1714—18, 60—62. l. Orsz. lt.

² Egri kápt. protocollumok elenchusai D. D. 1717. nr. 31. Orsz. lt.

³ Városi jegyzőkönyvek: 1718. szept. 5., okt. 7., 1719. febr. 6., jún. 16., aug. 3.

kint feltöltötték és egy házhely keletkezett rajta, mely az 501. számot nyerte. 1723-ban, mikor Popovics megvette a várostól, már valami épület is volt rajta.

A ház nem sokáig maradt Popovics birtokában, mert 1730-ban eladta Bibics János temesvári bolgár kereskedőnek 10.000 forintért.

Az 1730 szept. 15-én tartott tanácsülés jóváhagyta az adásvételi szerződést, melyet Bibics János Popovics meghatalmazottjával, Krempel Godofréd vendéglőssel kötött. Ennek alapján az átíratás is megtörtént (1730. szept. 16). Az eladás ellen Popovics Ferenc öccse, Ignác protestált nagyon a városi hatóság előtt (1730. okt. 22.), de eredménytelenül.¹

Bibicstől a piaristák szerették volna megvenni. Szlopnyai Elek rendfőnök 1731-ben meg is egyezett vele 10.000 forintban és a városhoz folyamodott jóváhagyásért. Elmondta, hogy Bibics minden nyereszke nélkül egyedül csak nekik akarja eladni és azt is megígérte, hogy ott kápolnát fog építeni. A ház megvétele nem fog kárt okozni a városnak; igaz ugyan, hogy ha ők veszik meg, a város elveszíti az adójövedelmet, de ha ezt Pest négyszáz házára kirójják, egyre csak 12 dénár esik. Ezt alamizsna gyanánt is szívesen megfizeti minden háztulajdonos. A város egyébként templomot is ígért; mostani szűk telkük a Duna közelsége miatt sem alkalmas építkezésre és csak a szomszédos házak kisajátításával lehetne kibővíteni.²

A város nem akarta a nagy és értékes területet holtkézi vagyonná változtatni, azért a jóváhagyást megtagadta.³

Minthogy tulajdonosok már régóta nem laktak a házban, hanem bérlakásnak meg vendégfogadónak adták ki, nagyon el volt hanyagolva. Bibics nagy költséggel kijavíttatta és mennyezetét szép domborművekkel díszítette, mert gr. Esterházy Józsefet várta Bécsből.⁴ Ha e reliefeket ő készítette, lehetséges, hogy a két saroktornyocska barokk-stilú kiképzése is az ő idejében történt, de valószínűbb, hogy a tornyok külső kődiszitménye már régebben megvolt, a termék pedig csak később — talán

¹ Missiles A. a. nr. 1170. Fővár. lt.

² 1731. máj. 9. Missiles A. a. nr. 938. Fővár. lt.

³ «Siquidem istud negotium altioris esset indaginis et considerationis, tota vero communitas huicce praetensae emptioni contradiceret, ideo prohic et nunc petito admodum rev. P. Provincialis, suorumque annui haud posse.» Vár. jk. 1731. máj. 11.

⁴ Takáts i. m. 214. l.

Bibics idejében — kapták a tornyocskák stílusához illő mennyezet-diszitményeiket. Megemlítjük, hogy a bontás alkalmával a meny-

Alt Rudolf rajza.

13. A Glöckelsberg-palota 1845-ben.

nyezet domborművei közül egyet sem lehetett megmenteni, mert nem gipszből, hanem vakolatból voltak készítve. A 14. sz. kép a kötő-utcai nagy sarokszoza domborműveinek egy részletét

ábrázolja. Szép domborművek voltak még a mellette lévő prefektusi szobában és a másik sarkon levő sekrestyében. Ilyen reliefek díszíthették azt a három termet is, melyet 1761-ben kápolnává alakítottak át, de ezek egy részét templomba nem illő világias motívumaik miatt eltávolították.

Bibics János halála után özvegye és fia, Ferenc, br. Voetter Lipótnak adták el 16.000 forintért (1734. febr. 10.). Voetter a polgárjogot is megszerezte (1734. febr. 19.). Mint ezredes halt meg 1742-ben. Végrendeletében fiát, br. Voetter Ehrenreicht és mostohatestvérét, Biwaldt Jakab huszárcapitányt tette örökösivé azon kötelezettséggel, hogy feleségét életfogytiglan illően eltartják. Az örökösök abban egyeztek meg, hogy Biwaldt 4000 forint fejében lemond az örökségről,¹ de úgy látszik, nem fizették ki egészen, mert úgy Biwaldt, mint örökösei többször indítottak pört a Voetter-hagyatékért. Az ifjabb Voetter Lorbeer Évát vette feleségül, de nemsokára özvegyen hagyta. Lorbeer Éva Stöhr József Ádám hadbiztoshoz ment nőül. Stöhr Józsefné 1752 okt. 25. gr. Esterházy Ferenc tárnokmesternek adta el 40.000 forintért.² A piaristák már Esterházytól is meg akarták vásárolni, de ez csak 1755-ben sikerült, amikor fia, ugyancsak Ferenc, 43.000 forintért átengedte nekik.

IV.

Az Esterházy- (Glöckelsberg-) palota megszerzése.

1755 febr. 11-én a Bécsben tartózkodó Bajtay Antal rendfőnök nagy örömmel írta a római generálisnak: «Tegnap irtuk alá a pesti Esterházy-palota megvételéről szóló szerződést. Ezért a szép épületért a jezsuiták 26.000 tallért ígértek, de a gróf irántunk való hajlandóságából 21.000 tallérért engedte át».³ Elmondta azt is, hogy az új házzal nagy terveik vannak: studium generale-t állítanak föl az egész provincia számára, lovagakadémiát szerveznek osztrák mintára.

A nagy öröm után nemsokára bosszúság következett. Esterházy Ferenc gr. febr. 7-én (s nem 10-én, mint Bajtay írja) eladta

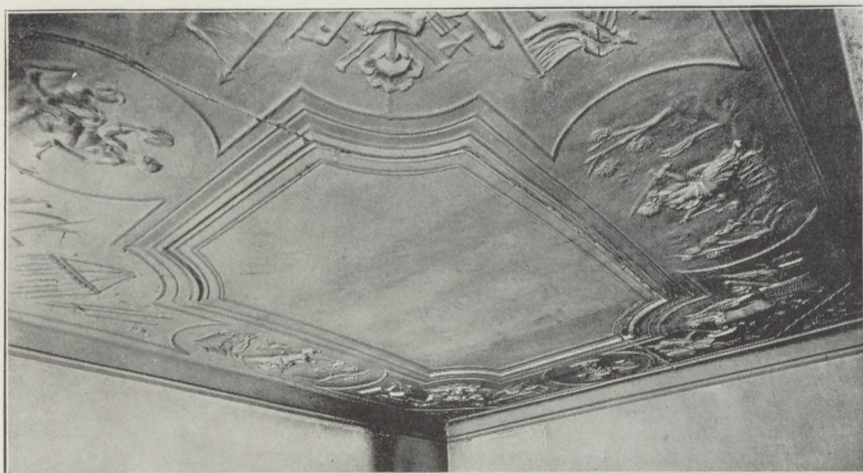
¹ 1742. márc. 1. Vár. jk. 1742. márc. 5.

² Vár. jk. 1752. okt. 26.

³ A piarista generalátus római levéltárában.

a piaristáknak pesti házát 43.000 forintért összes tartozékaival együtt.¹ A piaristák a szerződés birtokában azonnal kérték a vétel jóváhagyását, de a város előbb tudni kívánta, hogy a házat milyen célra akarják használni.² A piaristák nyilatkozatukban elmondják, hogy a házban teológiai, filozófiai és matematikai tanfolyamot szándékoznak alapítani. A régi ház szűk, alkalmatlan, a filozófiát kénytelenek az ebédlőben előadni, színházuk sincs, pedig arra is okvetlenül szükségük volna.³

A piaristák tudták, hogy a város egykönnyen nem fogja megengedni a holtkézi és adómentességet élvező telkek szaporítását, azért márc. 1-én kijelentették, hogy a régi házban élvezett

14. Részlet a Glöckelsberg-palota kötő-utcai saroktermének mennyezetdíszéből.

alapítványi jogot át akarják vinni az újra; a régiben csak addig laknak, amíg az új házban megfelelő lakást és iskolát tudnak építeni. Addig az új ház és tartozékai után fizetik az adót. A Vizay-házat azonnal eladják, a Resch (Taschner)- és Hoffmann (Pistori)-házat pedig csak akkor, ha a régi rezidenciát el tudják adni. Míg az alapítványi jogot az új házra át nem helyezik, ezen házak után nem fizetnek adót.

¹ Egy ház a Hatvani-kapu előtt, major (a mostani Terézvárosban) két rét a Rákoson, két szántó föld a Vizafogó-dűlőben.

² Vár. jk. 1755. febr. 22.

³ Budapesti k. r. házi lt. A színházat 1745 után iskolává alakították, de azért más helyiségekben később is tartottak színelőadásokat. Takáts i. m. 149. l.

A határozatlan ígért a városi hatóságot nem elégitette ki és azt kívánta (1755. márc. 27.), hogy a régi rezidenciát s többi házaikat tartozékaikkal együtt adják el, fizessék meg az adóhátralékot (még a Vizay-ház után is). Négy év alatt át kell költözniök, addig az Esterházy-ház adó alá esik. Ha a négy év letelte alatt át nem költöznek, a város a régi házat elárvereztetheti. Az átköltözés után az Esterházy-palotában boltot és lakást nem adhatnak bérbe. Minthogy a piaristák új telke nagyobb lesz, mint a régi, az adóalap csökkenni fog. Miután az alapítvány tárgya megváltozik, az alapítványi szerződés is érvényét veszti, azért az alapító okmányt vissza kell szolgáltatniok.¹

Ilyen alapon nem egyezhettek meg, azért a hatóság 1755 szept. 13-án panaszos felirattal fordult a kir. kancelláriához. Ebben nyers őszinteséggel fejezik ki boszankodásukat amiatt, hogy a nagyszerű, tágas és kitűnő fekvésű palota szerzetesek birtokába jutott. A házat az 1703. évi kiváltságlevél és a törvények alapján ugyan körülbelül 30.000 forint költséggel ki lehetne becsültetni, de a város adósságba verné magát és a befektetés a viszonyok változtával 3—4°/_o-ot is alig jövedelmezne. Bár jobb volna, ha a palota továbbra is világi kézen maradna, a piaristák pedig megelégednének jelenlegi, elég tágas telkükkel. Remélik, hogy a piaristák nem kívánják az adózó polgárok kárát és köszönettel elfogadják a következő *«becsületes, igazságos és jogos»* föltételeket, melyek tulajdonképen az előbbieknél is szigorúbbak voltak:

1. Két hónap alatt eladják a Resch- és Hoffmann-féle házat tartozékaikkal együtt, úgyszintén a Hatvani-kapu előtt fekvő Arany Griff-vendégfogadót, amely az Esterházy-palotához tartozott. Eladják a palota többi külsőségeit is, mert hiszen az 1715. évi 102. §. szerint birtokuk nem lehet. A kereskedés és gazdálkodás ellenkezik hivatásukkal, a Griff-ben azonnal szüntessék meg az italmérést. Az eladandó házak, valamint a már eladott Vizay-ház után fizessék meg az adóhátralékot.

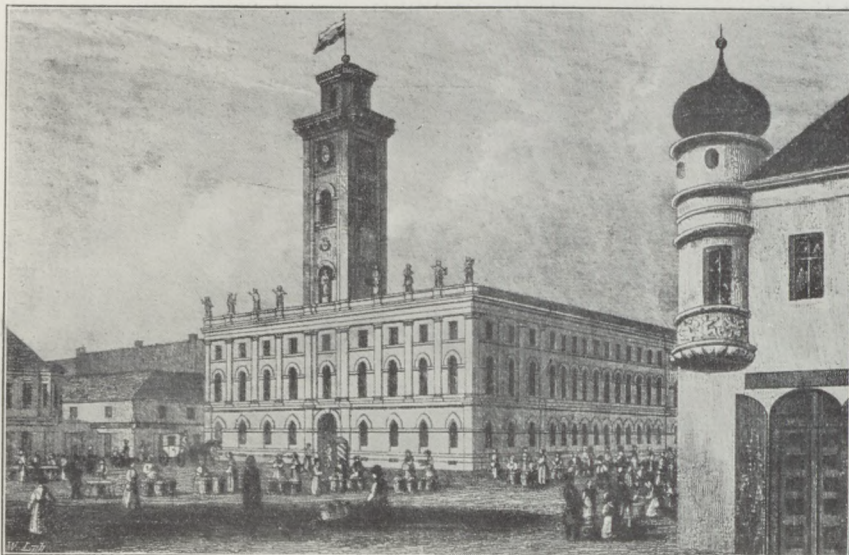
2. Ha megszerzik a királyi megerősítést, a város beletnyugszik, hogy az Esterházy-palotát birhassák, de három év alatt át kell költözniök. Addig viselik az Esterházy-palotával járó közterheket, fizetik házaik adóját. Ha a három év alatt a régi rezidenciát és a házakat nem adnák el, a város fogja elárverezni.

¹ Int. A. a nr. 3688. Fővár. lt.

3. Az átköltözés után az Esterházy-palotában a boltokat és bérlakásokat meg kell szüntetni.

4. A polgárok konyháján sok koldusdiák élőködik. A piaristáktól hálátlanság volna, ha fizető konviktorokat fogadnának be és az adózó polgároktól elvennék a diáktartás hasznát. Kötelezzék magukat, hogy fizető konviktor nem vesznek föl.

5. Minthogy az új telek nagyobb mint a régi, nagyobb területet vonnak el az adózás alul. A piaristák kárpótlásul mentsek föl a várost a templomépítés és az épületek tatarozá-

15. A városház a Glöckelsberg-palota kötő-utcai erkélytornyával 1855-ben. Winkles acélmetszete után. Fővár. muz. X. 55 b).

sának kötelezettségétől. Ezt annál könnyebben megtehetik, mert e terhek alól a várost már 1751 dec. 21-én kiadott reverzálisukban is fölmentették, viszonzásul azért, hogy a plébániát kilenc évre nekik adták.

Nemcsényi Adolf rendfőnök a város fölterjesztésére 1755 nov. 1-én kiadott folyamodványában válaszolt. Az Esterházy-palotát nem nyereszkedés céljából vásárolták meg, hanem a közjóért, hogy az ország szívében fekvő városban jobban szolgálhassák intézményünket. Szándékukat már a ház megvásárlása előtt két hónappal bejelentették, de a város nem válaszolt. Qui tacet, consentire videtur! Ha a városnak zokon esik, hogy a palota a szerzetesek birtokába jut, a piaristák is szomorúan

hallják, hogy a város kibecsléssel, meg árveréssel fenyegetődzik. A házat Bibics Jánostól 10.000 forintért megvehették volna, de a város néhány polgár mesterkedésére megtagadta jóváhagyását. A tanítást a 600 forintot jövedelmező 10.000 forintnyi alapítványért vállalták el: még a városi muzsikusokat is jobban fizetik. A városnak és a kir. kincstárnak nem okoznak kárt, hiszen könyveikből kimutathatják, hogy beköltözésük óta 100.000 forintnál többet költöttek el.

A Vizay-házat már nagy kárral eladták, a világi telkeket is el akarják adni, de rétre és földre is van szükségük, mert az építkezés miatt igásállatot is kell tartaniok. A város más, kevésbé hasznos szerzeteknek is adott el polgári telkeket. Az 1715. évi 102. §. csak nagyobb uradalmak, puszták és falvak szerzésére vonatkozhatik, kisebb ingatlanok birtoklása a szerzetesi szegénységgel sem ellenkezik. A piaristák maguk nem foglalkoznak üzlettel, az Esterházy-palota boltjait, meg a Griffvendéglőt polgárok bérlik. A Resch- és Hoffmann-házak után nem hajlandók megfizetni az adóhátralékot. Az Esterházy-palota kiépítésére három év nem elég. Amíg a régi rezidenciában laknak, viselik az Esterházy-palota után járó közterheket. Az árveréssel való fenyegetés méltatlan a városhoz, hiszen a rácokkal és görögökkel sem szoktak így bánni! A boltokat sem szüntethetik be azonnal; azok senkinek sem ártanak, sőt használnak az üzleti forgalomnak. A földszint a piaci lárma miatt nem is alkalmas lakásnak vagy iskolának. Legigazságtalanabb az a vád, hogy a mendikánsokat a polgárság nyakába varrják, a jómódú diákokat pedig elhalásszák. A diákok száma hatszáz körül van; ezek közül tizenöt kántálásból él, harmincat a rokkant katonák, a Károly-kaszárnya lakói élelmeznek, a polgároknak mindössze huszat kell élelmezni. Ezek is fizetnek hitvány szállásukért vagy szolgálnak érette. A konviktustól nem kell félniök. Bécsben a Terezianum, a szavójai és a Löwenburg-féle nevelőház körülbelül évi 100.000 forintnyi forgalmat biztosít a városnak.¹

A vizályban vegyes (a helytartó- és kamarai tanács tagjaiból álló) bizottság döntött. Ez a várostól kimutatást kért a piaristák külső ingatlanairól, melyek a következők voltak:

¹ A plébániára vonatkozó reverzálisról azt állítja, hogy azt az ő tudomása (?) és hozzájárulása nélkül állították ki, tehát annak érvényességéhez is szó fér.

1. Egy major	--- --- --- --- --- ---	16.830 öl
2. Az Arany Griff-fogadó a Hatvani-kapu előtt		650 «
A fogadó kertje	--- --- --- --- --- ---	634 «
3. Szántó föld a Vizafogó-dülőben	--- --- ---	4800 «
4. Két rét a Rákoson, szélességük 15 öl, hosszúságuk nem volt fölmérve.		
5. Kert a Kecskeméti-kapun kívül	--- ---	3308 «
6. Egy kert a Paschall- és Settel-tertek között		7220 «
7. Tizenöt öl széles rét, amely a már eladott Vizay-házhoz tartozott.		

Az első négy ingatlan az Esterházy-palotához tartozott.¹

A vegyes bizottság 1756 márc. 17-én a következő javaslatot terjesztette föl:

Hat év alatt költözzenek át az új házba, a régit pedig adják el. A Resch- és Hoffmann-házat, a vendéglőt és az Esterházy-palota többi tartozékait egy év alatt adják el, csak egy kertet tarthatnak meg. Ellenkező esetben úgy a rezidenciát, mint a többi ingatlant el kell árverezni. A Griff-ben, amíg el nem adják, tartatnak korcsmát. A házak után meg kell fizetniök az adóhátralékot. Az átköltözés után a boltokat be kell szüntetni, de lakást továbbra is adhatnak ki,² a konviktortartásban a város nem akadályozhatja őket. A templomot föl kell építeniök.

Úgy látszik, hogy a piaristák megtalálták a kancelláriához vezető utat, mert a kancellár kedvező elintézését eszközölte ki. A királyi rezolúció (1756. ápr. 19.) az építkezés és átköltözés idejét nyolc évre terjeszti ki, de meghagyja, hogy azonnal fogjanak hozzá a ház és a templom építéséhez. Házaikat s egyik kertjüket és a fogadót egy éven belül árvereztessék el, rétjeiket és szántóföldjeiket nyolc évig használhatják, a Kecskeméti-kapu mellett levő kertet és a majort megtarthatják. A boltokat meg kell szüntetniök, de lakást adhatnak ki és tarthatnak konviktortokat. A város követelte az adóhátralékot, a piaristák ellenben nem akartak róla tudni: a kancellár salamoni bölcseségével úgy oldotta a kérdést, hogy csak felét kívánta tőlük.³

¹ A terézvárosi major egy kis része (a gyár-utcai bérház) és a rákosi rét most a rend birtokában van.

² Akkor a ház egyik részét a kir. kúria bérelte.

³ Originales referadae 1756. nr. 95. Orsz. lt.

V.

Az eskü-téri szárny építése.

A királyi parancs hallgatást parancsolt a pörösködő feleknek és a piaristákat megerősítette a palota birtokában. A régi Pestnek sokáig nem volt hozzá fogható kúriája. Az emelet két sarokterme egy-egy kis toronyszerű kiugrással ékeskedett. A két sarokterem között még négy hatalmas szoba állott. Magas, díszes mennyezetű helyiségek voltak ezek, de oly mélyek, hogy a nagy ablakok csak egyik felüket tudták megvilágítani. Az emeletre két lépcső vezetett föl, egyik a plébániatemplom felé néző rövidebb szárnyon a piaci főkapuból kiinduló folyosóból, a másik a Kötő-utca felől egy kisebb bejáratból. A földszinten a piac felől boltok, a Kötő-utca felől istállók voltak.

Az új ház nagy és költséges feladatot rótt a rendre. A földszint a piaci lárma miatt nem volt alkalmas lakásnak vagy iskolának, de különben is rászorultak a boltok jövedelmére. Az emelet kicsiny volt ahhoz, hogy az iskolát, kápolnát és lakásaikat ott helyezték el. Építkezniök kellett, azért a teleknek a plébánia-templommal párhuzamos részén akartak egy új szárnyat emelni. A telek ezen része nem volt egészen szabályos, mert a templom körül lévő temető két beszögélése megtörte az egyenes vonalat. Batthyányi József gr. pozsonyi prépost az 1756-ban tartott egyházlátogatás alkalmával megengedte, hogy a két szögletet, melyeknek területe csak 29 öl volt, beépítsék. Az engedélyhez a városnak az egyházlátogatáson résztvevő képviselői, majd maga a városi tanács is hozzájárult (okt. 18.)¹ és az érsek is jóváhagyta.

Megszerezték az építési költséget, egyes vagyonosabb rendtagok nagyobb összegeket ajánlottak föl, a házaktól is kölcsönvettek vagy 70.000 forintot a rendi generális engedélyével. 1758 ápr. 11-én megkezdték a földmunkát, 25-én pedig a kőművesmunkát. Amint híre futamodott, hogy a sirokat megbolygatták, a lakosság zúgolódní kezdett, mire a hatóság ápr. 26-án a munka folytatását megtiltotta és Ordódy Gábor táblai prelátozhoz folyamodott tanácsért. Ordódy Szentilonay József érseki vikáriustól kért intézkedést. A vikárius máj. 27-én tiltó rendeletet adott ki, de a piaristák nem törődtek vele és tovább dolgoztattak, sőt

¹ Takáts i. m. 228. l.

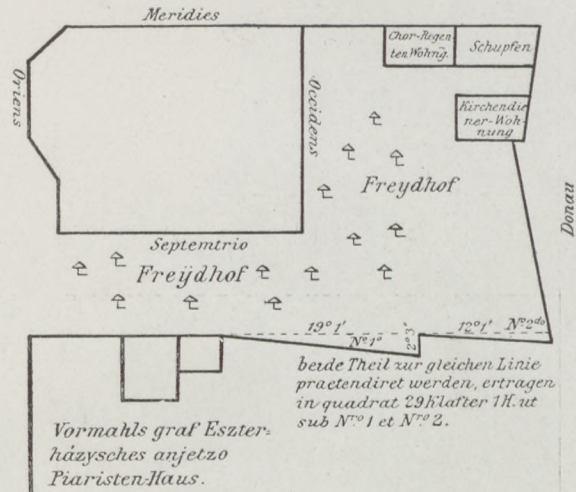
1758 aug. 27-én az alapkövet is letették, de mikor az óbudai plébános útján cenzurával fenyegetődött, kénytelenek voltak abbahagyni.

A vikárius is belátta, hogy ilyen kicsinyes ok miatt nem szabad egy kulturális intézmény fejlődését akadályozni, azért igyekezett a feleket kiegyeztetni. A város azt kívánta, hogy a piaristák az átengedett terület fejében építsenek új temető-falat és kárpótolják a templompénztárt az elfoglalt sírhelyekért. Szentilonay száz aranyat indítványozott, de a piaristák csak ötvenet ajánlottak föl (1759. márc. 17.), a város pedig ragaszkodott a száz aranyhoz.

A magisztrátus nem tudta elfojtani boszankodását, melyet amiatt érzett, hogy az Esterházy-palotát a piaristák szereztek meg és a helytartótanácsához intézett föliratában (1759. máj. 5.) a következő föltételekhez akarta kötni az építési engedély megadását:

A temető felé nem szabad ablakot nyitni. Nem szabad magasabbra építeni az Esterházy-palotánál, mert az épület elfogja a templom kilátását, harangszót és a világosságot. Ha a templom elsötétedik, kevésbé fogják látogatni, jövedelme is megfogyatkozik. A ereszről lecsurgó vizet nem szabad a temetőbe folytatni, mert a templomot sárvíz és a jég miatt nem lehet majd megközelíteni. A piaristák száz lakóra tervezik az új házat. Ez megdrágítja a tüzelőt és az élelmiszereket.

Az ügyet még az alapítványi bizottság is végigtárgyalta¹ és a feleket egyezkedésre utasította, de ez csak akkor jöhetett létre, amikor a piaristák megígérték, hogy az új épületet nem adják bérbe a kir. táblának és az új ház után viselik a városi

16. A plébánia-templom és a temető helyszínrajza. (1758.)

Közölve Takáts Sándor «A budapesti piarista kollégium története» c. művében az Orsz. levéltárban (Acta fund. C. f. 48) levő eredeti után.

¹ 1759. jún. 19. Acta Fund. Lad. C. Fasc. 48. Orsz. lt.

terheket.¹ A piaristák azt várták, hogy a város elengedi a pénzbeli kárpótlást, de felét (50 aranyat) meg kellett fizetniök.² Egy évi huzavona után Szentilonay vikárius 1759 okt. 13-án feloldotta a tilalmat és ezzel az építkezés újra megkezdődött. Az Esterházy-palotát is átalakították és az emeleten elhelyezték a kápolnát és az iskolát. A kápolna fölszentelése 1761. aug. 27-én történt. Az építkezés serényen haladt, úgy hogy 1762 nov. 1-én átköltözhetek a régi házból.

Hogy a piaristák most egy szép, tágas épülethez jutottak,

17. Az eskü-téri szárny a Glöckelsberg-palotával 1913-ban.

elsősorban br. Cörver János házfőnöknek kell tulajdonítanunk. Az Esterházy-palota arra ösztönözte, hogy hozzáillő, tágas lakóházat építtessen. A kétemeletes, tizennégy ablakos szárny az Esterházy-palotánál is magasabbra épült, úgy hogy ennek emeletéről lépcső vezetett föl az új ház első emeletére. A földszinten az oratoriumot, a könyvtárat, az ebédlőt és a konyhát helyezték el, az első és második emeleten a rendtagok és konviktorok laktak. Rendkívül erős, masszív építmény. Valamennyi helyisége boltozatos, de boltívein százötven év múltán sem mutatkozik a legkisebb repedés sem.

¹ Takáts i. m. 231. l.

² 1760. jan. 12. Budapesti k. r. házi lt.

VI.

Kisérlet a kötő-utcai sarok megszerzésére.

1760 táján az Esterházy-palota kötő-utcai szárnya mellett egy rozzant házikó állott. Telkét Rómer térképe a 620. számmal jelöli.¹ Első ismert tulajdonosa Sandtner András volt. A szűk telken épült viskó szerényen meghuzódott a hatalmas palota szomszédságában, de annál több bajt okozott, mert gazdája a timármesterséget űzte. Már Esterházy el akarta távolíttatni a tűrhetetlen bűzt árasztó műhelyt, majd a piaristák örökölték a kellemes szomszédságot. A timár mellett Lenz Kristóf templomi trombitás háza állott, azontúl a dunaparti sarkon, a Petőfi-tér 2. sz. ház helyén Hager János harisnyakötő háza volt. A Hager- és Lenz-házak helye eredetileg egy telket alkotott. A régi telekkönyvekben az 511. sz. a szerepel, de Rómer térképén hiányzik, bár a térkép magasabb sorszámú és későbbben kiosztott telkeket is megjelöl. A telek első tulajdonosa König Kálmán ácsmester volt, utána (még 1735 előtt) Conradt András, majd Lichterwecker János következett, aki 1747-ben a telek azon részét, ahol a kötő-utcai gimnáziumépület kiugró része és kapuja áll, eladta Lenz Kristófnak. Az új telek a 631. számot kapta.² A megmaradt dunaparti rész Lichterwecker után Guttig Ignácra szállott. Hager János a szemben lévő 590. sz. (most Kötő-utca 2. sz.) házát elcserélte vele (még 1758 előtt) és még 700 forintot fizetett rá. A Kötő-utca (Stricker-gasse) a harisnyakötő Hager János mesterségétől nyerte nevét.

Br. Cörver János házfőnök a piarista-telek kikerekítésére ezt a három házat meg akarta vásárolni, de Hager a magáét semmi áron sem akarta eladni, a város pedig nem volt hajlandó kibecsülni. 1762-ben megvették Lenz Kristóf házát 2500 forintért, olyan föltétellel, hogy három évig, amíg a vételárat egészen kifizetik, Lenz benne lakhatik.³

Cörver igyekezett meggyőzni a helytartótanácsot szándékuk igazságáról. Iparkodtak alkalmazkodni az 1756. évi rezolúcióhoz, a régi rezidenciát egyre árulják, de nem tudják eladni. A boltokat még nem szüntethették be, mert azok jövedelmét

¹ Balla térképén már a piarista-házhoz tartozik, azért nincs külön száma.

² Balla térképén 45. sz.

³ Budapesti k. r. házi lt. 1762. okt. 13.

nem nélkülözhetik. A városnak nem kell attól félnie, hogy a kért telkeken üzletet nyitnak. A timárral és a harisnyással már évek óta hasztalanul alkudoznak.

Hager csakugyan elfogadhatlan árat kért: három házat a környéken, azonfölül még 5000 forintot.¹

A város sem nézte tétlenül a piaristák mozgolódását és a következő föltételeket hozta javaslatba:

Hajtsák végre a királyi rezolúciót, adják el a régi rezidenciát, zárják be a boltokat. A telket föl kell mérni, nehogy később tovább terjeszkedjenek. Az elfoglalt temetősarok pótlására telkük északi és keleti részén engedjenek át valamit a piac kibővítésére. A Hager-ház mellett lévő boltívet, mely a magas vízállás idején a vízhez való lejutást akadályozza és a folyóra való kilátást elfogja, bontsák le.² Az új telkeken üzletet nem nyithatnak, de adót fizetnek. A három telek a Duna és a piac közelsége miatt értékes. A város nem sajátíthatja ki a Hager által kért házakat, hanem a piaristák adjanak neki megfelelő területet a jezsuita-telekből és minthogy ez utóbbi kevésbé értékes, fizessék meg a különbözetet.³

Az ügy elintézésére kirendelt vegyes bizottság sem fogta a piaristák pártját, hanem inkább a város felé hajlott: Pesten már van elég szerzetes, számukat fölösleges szaporítani. Igazságtalanság volna a polgárokat telkeik birtokában háborgatni. Minél több telek jut papi kézre, annál nyomasztóbban nehezedik a katonai beszállásolás terhe a többi világi telekre. Ha a házakat mindenáron meg akarják szerezni, a város állapítsa meg azok értékét és elégítsék ki a tulajdonosokat a régi rezidencia kertjéből kihasítandó telekkel és ráfizetéssel és fogadják el a magisztrátus említett föltételeit.⁴

A piaristák a Hager-házat később sem tudták megszerezni, de a timár telkét (620. sz.) 1770-ben megkapták, mert a város felsőbb rendeletre kitelepítette és a Rókus-mezőn adott helyvel kárpótolta.⁵

¹ Misc. f. 80. nr. 525. Orsz. lt. Ht. o.

² A háznak a kötő-utcai vízlejáró mellett lehetett valami nyulványa, mely a forgalmat akadályozta.

³ 1765. szept. 7. Misc. f. 80. nr. 525. Orsz. lt. Ht. o.

⁴ 1765. dec. 31. 1766. jan. 3. Misc. f. 80. nr. 525. Orsz. lt.

⁵ Grundbuch über die Häuser. A. 1733. 299. l.

VII.

A kötő-utcai nemzeti iskola.

Telkeink és épületeink további története szorosan összefügg azon tervezetésekkel, melyek a pesti nemzeti iskola elhelyezésére vonatkoznak. A nemzeti iskolákat 1777 után a Ratio educationis alapján országszerte szervezni kezdték és az 1777/8. tanévben már Pesten is megnyitották két világi és két piarista tanítóval. Minthogy a piaristák kezdettől fogva résztvettek az újfajta és nagyobb előképzettséget kívánó elemi iskolai típus munkájában, egészen természetes volt, hogy többször fölbukkant az a gondolat, hogy a tanítást egészen rájuk kell bízni és az iskolát náluk kell elhelyezni.

A Hal-piacon álló iskola a nagyszámú ifjúság befogadására régóta elégtelen volt, azonkívül útjába esett az árvizeknek, melyek erősen megrongálták. Különféle tervek merültek föl; így 1780-tól 1800-ig többször a városi kórházat akarták e célra átalakítani vagy alapjából újraépíteni. A régi helynek is voltak pártolói, mások pedig a plébánia-templom és a Duna közé szánták, míg végre rengeteg tárgyalás és papirpusztítás árán 1801-ben a kötő-utcai telekre került egy olyan épületbe, melyet a szakemberek már a tervezés stádiumában is nyomós okokkal kifogásoltak.

1783-ban a városi kórház fölhasználásának gondolata foglalkoztatta az illetékes tényezőket. Talherr kir. építész és Jung pesti kőművesmester külön-külön tervet készítettek az épület átalakítására. A tárgyalásra a kamara Subich Ferencet, a királyi jogügyek igazgatóját, a helytartótanács pedig Vörös Antal főigazgatót küldte ki. Subich drágának találta a tervet, mert telekértéket is beszámítva 16.000 forintnál többbe került volna, azért a júl. 17. bizottsági ülésen azt indítványozta, hogy a templomelőtti teret foglalják el. A városiak nem igen lelkesedtek az eszméért, mert a templom kilátását elfogná, Vörös pedig azt hitte, hogy a temető fekvése miatt az alapozással lesz baj, de Subich nem tágitott és helyszíni szemlére vitte a bizottságot. Itt elmagyarázta nekik, hogy a Duna közelsége nem veszedelmes, mert jó magasra fognak építeni, azonkívül olcsó is lesz, mert az omladozó sekrestyés- és karmesterlakás anyagát az építkezésnél föl lehet használni. Nem az a fontos, hogy a Rácváros felől mennyire látszik a templom, hanem az, hogy minél előbb alkalmas

iskolához jussanak, amely a karmester és a sekrestyés lakását is magában foglalja. A tervezéssel Jung Józsefet bízták meg. Időközben a császár úgy rendelkezett, hogy a kórházat alakítsák át iskolává, a betegeket pedig a klarisszakolostorba (a mostani zálogház) telepítsék át. Erre újabb tárgyalás kezdődött, de ekkor már a magisztrátus is jobban megbarátkozott a templomtéri építkezés tervével, mert ez csak 11.813 forintba került volna.

A tárgyalások átnyultak a következő, 1784. évbe: alternatív tervek készültek, de tulajdonképpen semmi sem történt. A helytartótanács a pesti egyetemi építkezés vezetésével megbízott Hillebrand udvari építészről is kért véleményt (jún. 21.). Hillebrand a kórházi telket ajánlotta, mert az egyébként alkalmas templomtér az árvíz veszedelme miatt nem való iskolának.¹

A sok meddő tervezetéből legalább az a hasznunk van, hogy Jung építőmester helyszínrajzából (18. kép) megismerjük a templom környékének pontos topográfiáját. A terv csakugyan kétségbeejtő volt, mert az emeletes iskolaépület a templom homlokzatát eltakarta volna. Igaz, hogy a roskatag sekrestyéslakás a halottas kamrával szintén ártott a templom perspektívájának, de ez alacsony ház volt. A piaristaház sarkán a fekete körnegyed Glöckelsberg rondellájának romjait jelöli. A templom már mostani körvonalában tűnik elénk, de a karcsú minaret, mely Erdős szerint a szentély homlokzatának egyik sarkán állott, már nem volt meg.² Bizonyára akkor bontották le, amikor a régi szentélyhez hozzátoldották a templom hajóját.

Hillebrandt, mint már említettük, az egyetemi építkezéseket vezette. 1784 elején azt javasolta,³ hogy az egyetemet a piaristák telkére helyezték át, de a terv nem nyerte meg az uralkodó tetszését.⁴

A császár 1784 okt. havában Pesten jártában szemügyre vette a kolostorokat, melyeknek iskolai célokra való átalakításával már többször foglalkoztak. Gróf Niczky Kristófhhoz intézett levelében (okt. 21.) azt kívánta, hogy vegyék fontolóra, hogy nem

¹ Departamentum scholarum nationalium. Districtus Budensis, 1784. f. 3. Orsz. lt. Ht. o.

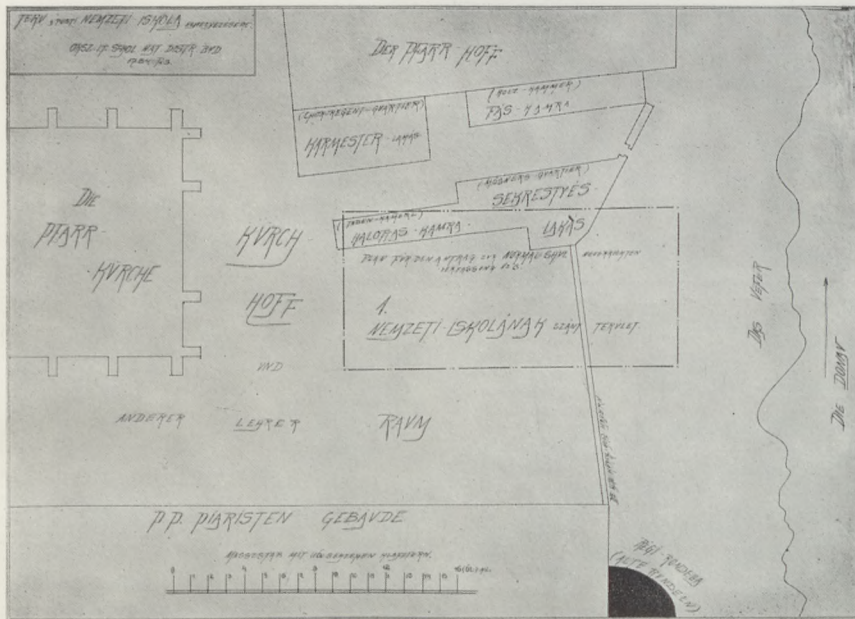
² Ezt Erdős, valószínűleg 1722-ben, még látta. A templom régi (1717.) állapotáról ezt írja: «Ecclesiae parochialis olim magnificentissima sanctuarium dumtaxat exstitit, ad cuius frontispicii angulum praealta tenuis e secto lapide turris Turcica exsurgebat». Hist. coll. Pesth. S. P. 2. 1.

³ 1784. jan. 19. Kanc. irat. 1784. 574. sz. Orsz. lt.

⁴ 1784. febr. 3. Kanc. irat. 1784. 574. sz. Orsz. lt.

lehetne-e az elemi iskolák számára a piarista épület egyrészét lefoglalni, mert így fölöslegessé válhatnék a kórház átalakítása.¹

Vörös Antal a helytartótanács utasítására megszemlélte a piarista kollégiumot, de azt tapasztalta, hogy az egész épület el van foglalva és a kérdést csak új építkezéssel lehetne megoldani. A piaristák a Dunaparton ki akarták toldani a kollégiumot, de csak az alapfalakat rakták meg és a munka abbanmaradt. Megbizta Jung József építőmestert, hogy készítsen alternatív terveket egy földszintes és egy emeletes iskolaház építésére a meglévő

18. Terv a nemzeti iskolának az Eskü-térre való elhelyezésére (1783).

alapfalak felhasználásával. A földszintes terv (19. kép) fekete színei a régi falakat tüntetik föl, Eszerint mindössze három terem lett volna. Az emeletes épület öt tantermet foglalt volna magában (20. kép). Az előbbi 8.699, az utóbbi 15.715 forintba került volna.

Vörös az utóbbi tervet pártolta,² de a helytartótanács a nyomasztó adósággal küzdő város viszonyaihoz képest drágának találta. A város 1759-ben a piarista gimnáziumban 5000 forint alapítvánnyal filozófiai tanfolyamot állított föl. A tanfolyam az

¹ Kanc. irat. 1784/12421. Orsz. lt.

² 1785. jan. 16. Kanc. irat. 1785/2384. Orsz. lt.

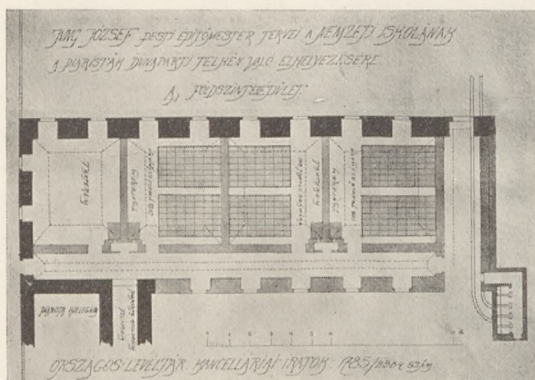
egyetem áthelyezésével megszűnt, de a város alapítványáért semmiféle kárpótlásban sem részült. Most csak az egyetemen van filozófiai kurzus, előadásait ideiglenesen a piarista gimnáziumban tartják. Ha a filozófia számára más helyiséget keresnének, a felszabaduló helyiséget át lehetne engedni az elemi iskolának és a piaristák még átvehetnék a másik két osztályt is. A város

olcsó tanítókhöz jutna és amit fizetésükön megtakarítana, azt építkezésre fordíthatná.¹

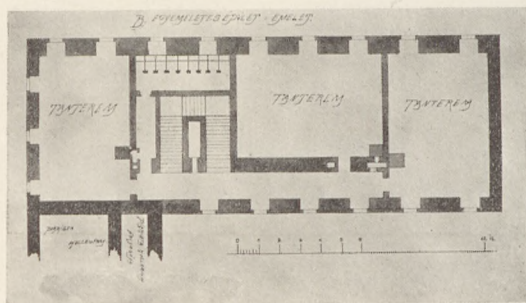
A császár azt kívánta tudni, hogy hova lehetne kitelepíteni a bölcsészeti tanfolyamot,² de úgy látszik, hogy a filozófiai karnak még egyelőre szüksége volt a piaristáknál lefoglalt néhány teremre és egyelőre semmi változás sem történt.

1786-ban a budai katonai főparancsnokság kaszárnyává szeretne volna átalakítani a piarista kollégiumot, a piaristákat pedig a paulinusok kolostorába akarta áthelyezni, akik a régi dominikánus zárdában laktak.³

Ezáltal a város megszabadul a beszállásolás terhétől, mert a piarista kollégiumban négy kompániát lehet elhelyezni az ezredtörzssel együtt. A helytartótanács megvizsgáltatta a kolostort és azt a jelentést kapta, hogy ott a piarista kollégiumot jól el lehetne helyezni, de a

19. Jung József terve a pesti nemzeti iskola építésére.

20. Jung József terve a pesti nemzeti iskola építésére.

szabadul a beszállásolás terhétől, mert a piarista kollégiumban négy kompániát lehet elhelyezni az ezredtörzssel együtt. A helytartótanács megvizsgáltatta a kolostort és azt a jelentést kapta, hogy ott a piarista kollégiumot jól el lehetne helyezni, de a

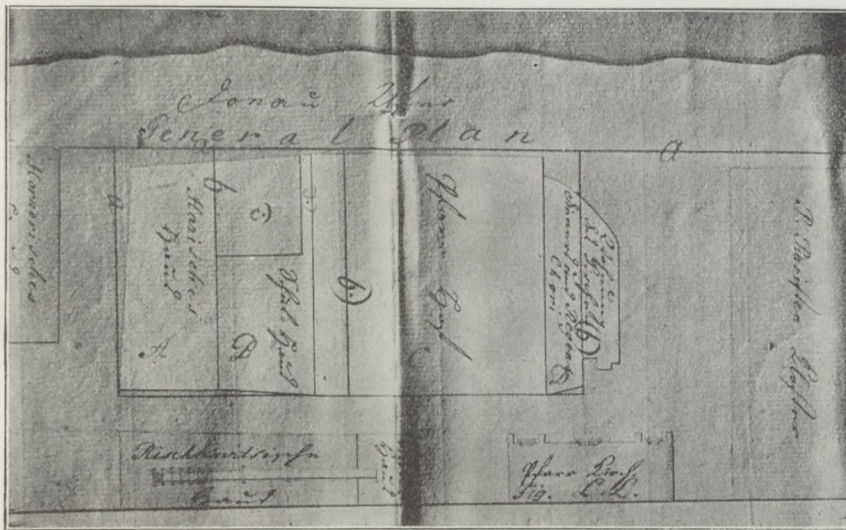
¹ 1785. febr. 21. Kanc. irat. 1785/2384. Orsz. lt.

² 1785. márc. 2. Kanc. irat. Orsz. lt.

³ 1786. ápr. 10. Kanc. irat. 1786/6228. Orsz. lt.

piaristákat kárpótolni kell a 715 forintnyi boltbérért, melyet házukban élveznek. A katonai parancsnokság azt ajánlotta, hogy a kárpótlást a vallásalap fizesse abból, amit az alap tulajdonát képező épületekért kvártélypénz címén kap a katonai kincstártól. A helytartótanács a kárpótlással inkább a tanulmányi alapot kívánta megterhelni. Egyébiránt a dolgot nem akarta elhamarkodni, mert a piaristarend sorsa még nincs eldöntve, azért jobb, ha egyelőre nem határoznak.¹

A kancellária a várostól várta az átalakítás költségeinek

21. Az iskola és a plébánia helyszínrajza 1799-ben.

födözését és a boltbér kárpótlását, de a város ezt nem vállalhata el és így a dolog abbamaradt.²

Teltek-multak az évek, szaporodtak a tervek, jöttek-mentek az intimátumok és föliratok, de az iskola a XVIII. században már nem juthatott tető alá. 1792-ben ismét a kórházi telek eszméjét rántották elő, tervet, költségvetést készítettek, de nem építettek. 1798-ban a helytartótanács leküldötte az 1792. évi költségvetést, melyet a kórházi telekre készítettek, hogy amennyiben azóta az árak megváltoztak, dolgozzák át és tegyék meg a szükséges előkészületeket. Ekkor újabb ötlettel állottak elő: a franciskánusok és szerviták telke is szóba került. Az iskola

¹ 1786. máj. 30. Kanc. irat. 1786/6228. Orsz. It.

² Kanc. irat. 1786/9639. Orsz. It.

annyira szűk volt, hogy a tanulók egy jórésze állva, vagy a földön kuporogva hallgatta az előadást; beázott, a második osztály terme be is dűlt. Ez a nyomoruságos állapot arra indította Horváth János tanítót és Hálós Mihályt, a választott polgárság tagját, hogy a közjó iránt való buzgóságból tervet készítsenek az iskolakérdés megoldására. A városhoz 1799 máj. 8-án benyújtott javaslatukban azt ajánlották, hogy az iskolát a Halpiacon építsék föl a régi telek kibővítésével, mert a szerviták vagy a franciskánusok telkét úgy sem tudják megszerezni. A kórház és a hozzátartozó Pintér-féle alapítványi ház eladásából megszerezhetik az építési költséget. Sambelli János, a terv készítője, az ácsmunkát magára vállalta, Pethő Jakab, a nemzeti iskolák felügyelője, 200 forintot ajánlott föl és hihető, hogy még mások is fognak adakozni.

A terv a Ház-féle házból (*A* és *c*), az iskolaépületből (*B*), a plébániaházból, a sekrestyés és kántor lakásából álló szabálytalan háztömböt szabályos, hosszúkás négyszögű területté akarja átalakítani oly módon, hogy a Ház-telekből visszadná az iskolának azt a darabot (*c*), mely régebben az iskolához tartozott, az új iskola (*b—b*) egy kis darabon átnyulna a plébániaház telkére, de ez csak két szobát veszítene; a sekrestyés- és kántorházat (*D*) a plébánia mellett kellene fölépíteni. (L. 21. képet.)

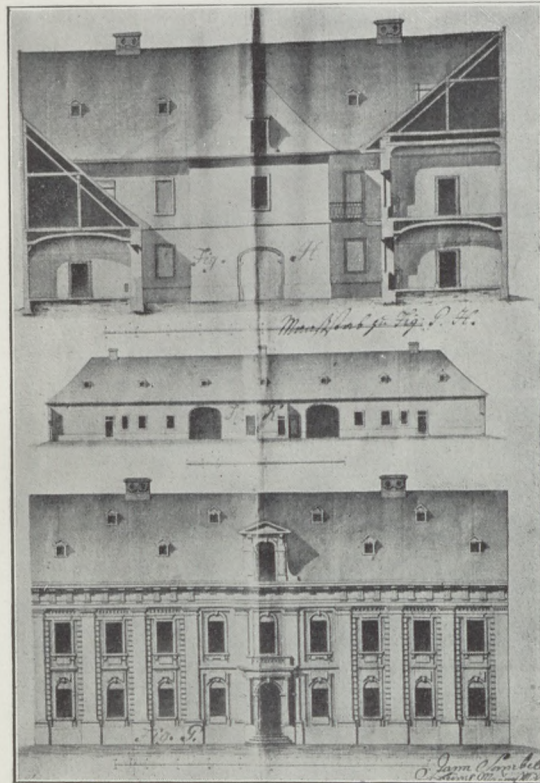
A négy elemi osztályt, rajztermet, két tanító- s egy szolgálakást magában foglaló épület homlokzati tervének külseje elég tetszetős (l. 22. képet) volt,¹ de mivel a szomszéd telek szabályozását és a plébánia megcsonkítását kívánta, a város nem járult hozzá és a piaristáktól szeretett volna ingyen telket kapni, kárpótlásul a megszűnt filozófiai tanfolyamért.

A végtelennek ígérkező tárgyalásokat az 1799. évi árvíz juttatta dülőre, mert annyira megrongálta a régi épületet, hogy az iskolát át kellett helyezni az egykori központi szeminárium épületébe. 1801 tavaszán az előző év máj. 30-án kelt királyi rezolúció értelmében megkezdték az építkezést a templom előtt, a plébánialak mellett, de az utolsó pillanatban mégis meggondolták, hogy az emeletes iskolaház egészen tönkreteszi a nagy költséggel restaurált templom perspektíváját és József nádorhoz folyamodtak pártfogásért, hogy az iskolát a piaristák kötő-utcai telkére építtessék.²

¹ A 22. képen látható földszintes épület a sekrestyés- és kántorlakás lett volna.

² Depart. Schol. Nat. 1801. Ht. o. és Kanc. irat. 1801/5227. Orsz. lt.

A piarista krónika szerint a templom elé való építkezés mellett leginkább Kregár Mihály polgármester kardoskodott, de amikor József nádor megtudta, hogy a templom képét elrontják vele, megakadályozta és a piarista telek mellett foglalt állást. Meg kell jegyeznünk, hogy a nádor az összes terveket jól ismerte és tisztában volt azokkal az érvekkel, amelyeket már pro et contra annyit vitattak. 1800-ban ő terjesztette föl — ugyancsak pártolólág a másik tervet és kedvező rezolúciót eszközölt ki.¹ Ha meg akarta volna akadályozni, már előbb is megtehetette volna. Úgy látszik, hogy a jobb izlésű városatyákat az esztétikai szemponton kívül a takarékosság elve irányította, mikor az 1801 márc. 23-án tartott tanácsülés határozatából fölírtak a nádorhoz és kérték, hogy vegye pártfogásába a piaristák telekén való építkezést, mert a másik terv megszükiti a templomhoz vezető utat, elfoglalja az egész

22. Sambelli János terve a pesti nemzeti iskola építésére (1799).

partot, elcsúfítja a nagy költséggel restaurált templomot. Az iskola nem való a templom árnyékába, mert a sok harangozás zavarja a tanítást. Mellékelték Kaszelik Fidél hanyagul kidolgozott tervrajzát, egyelőre költségvetés nélkül, de azzal a reménységgel, hogy nem igen kerül többbe 15.000 forintnál, míg a másik 33.000 forintot emésztene föl.² Bár az építészeti

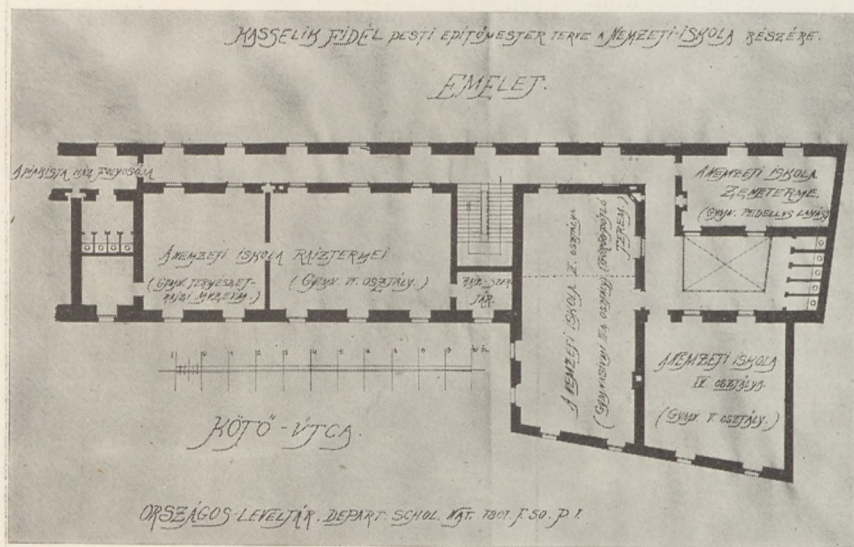
¹ Kanc. irat. 1800/3748, 5227.

² Depart. Schol. Nat. 1801. Ht. o. — Kanc. iratok 1801/5227. Orsz. lt.

igazgatóság kifogásolta a tervet, mert a helyiségek egy része sötét, az illemhelyek és a piaristáknak a zeneiskola alá tervezett istállója miatt egészségtelen lesz, a király 1801 jún. 5-én jóváhagyta a helytartótanács pártoló javaslatát és utasította a várost, hogy a piaristákkal kösse meg a szerződést.

A szerződés pontjai a következők:¹

1. Az iskolaépítésre szükséges terület átengedéseért a város az egész piarista telket mindennemű adózás alul felmenti, vagy ha ez akadályba ütköznék, a legalacsonyabb adóosztályba sorozza. A piarista tanítók ellátásáért egyenkint 250 forintot fizet és 50 forint

23. A kötő-utcai nemzeti iskola tervrajza. Emelet.

tiszteletdíjat ad nekik. Helyiségeiket ezután is kiadhatják boltnak. A város a terv szerint présházat, kocsiszint, istállót és két szobát is épít a kollégiumnak.

2. A rend a területet átengedi az iskola céljaira és az említett díjazásért gondoskodik elegendő számú tanítóról.

3. Az épület fönntartásáról a város gondoskodik.

Az iskola a kötő-utcai Lenz- és Sandtner-féle telkeken épült.² Az építkezést sürgető helytartótanácsi intimátum azt kívánta, hogy a munkát minden további halogatás nélkül árlejtés

¹ 1801. szept. 14. Hist. coll. Pesth. 1. P. 98. 1.

² Römer térképe az előbbit a 631., az utóbbit pedig a 620. számmal jelöli. Jelenleg Kötő-u. 5. sz.

nélkül egy szakértő építömesterre bizzák. Mindenki azt várta, hogy a magisztrátus választása Sambelli Jánosra esik, mert hiszen a tavasszal a templom előtt kezdett épület kőműves-munkáját ő vállalta el 5700 forintért és már hozzá is látott a dologhoz, követ hordatott oda s munkásokat fogadott. Minthogy az említett rendelet a hatóságra bízta az építész kiválasztását, Boráros János városbíró mesterkedésére mellőzték és a vállalkozást KaszelikFidélnek juttatták. Sambelli hasztalanul folyamodott a helytartótanácsához. Csak annyit tudott elérni, hogy költségeinek egy részét megtérítették.¹

A munkát nov. 9-én kezdték meg, az alapkövet 19-én tették le. 1803 őszén elkészült és nov. 5-én megkezdtek a tanítást. Az építkezésre a tanács megbízásából Kiss József és Schuller Vince ügyeltek föl. Fáradásuk jutalmául a kancellária a magisztrátusajánlatára aranyérmes közölt ki nekik.²

A költséget eredetileg 16.595, később 18.246 forintban állapították meg, végre is 14.898 forinttal került többbe, mint ahogy számították.³

Az új iskola külseje nem vált díszére a városnak, de besztása sem volt szerencsés. A 23. sz. kép az emeletet mutatja.

A zeneterem alatt (most pedelluslakás) istálló volt, a II. osztály belső fele csak az udvari folyosóról kapott világosságot. Ezt később közfallyal ketté osztották: a belső fele görögpótló

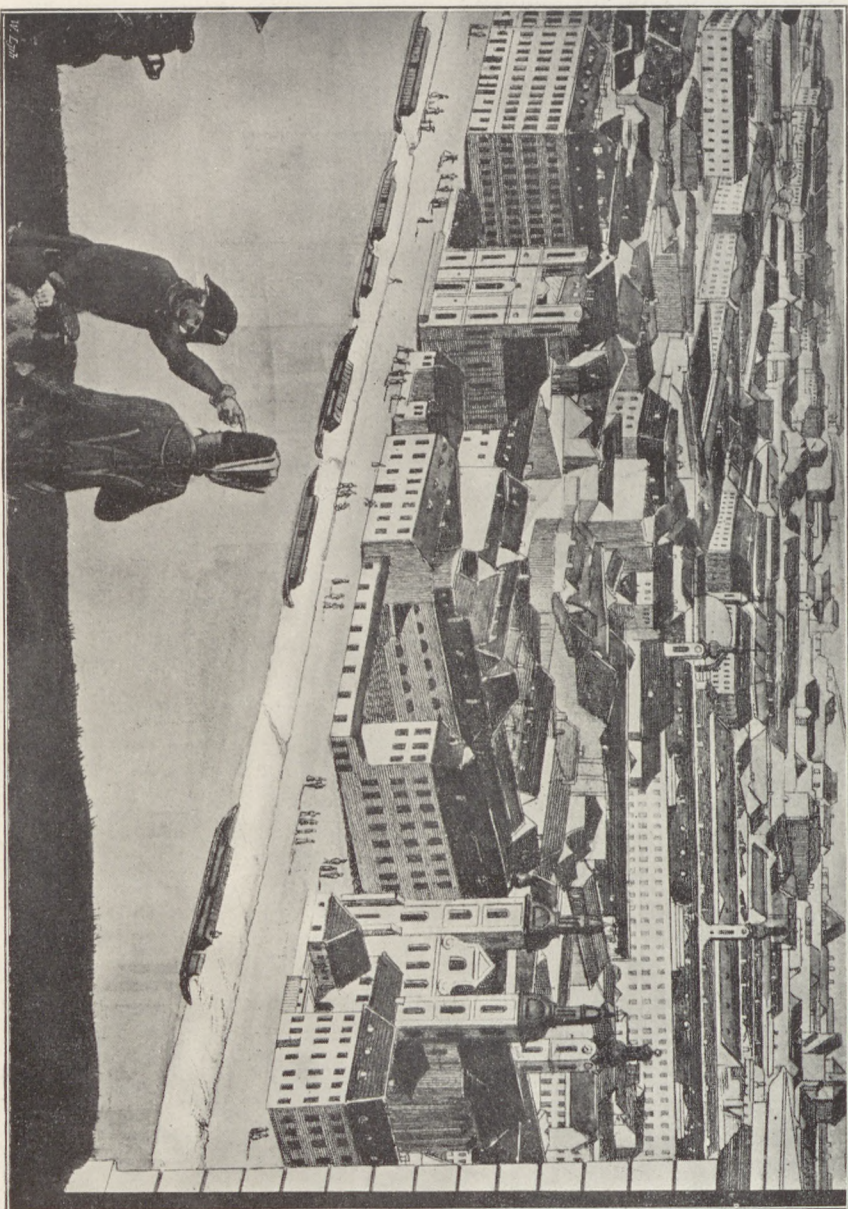

24. A kötő-utcai nemzeti iskola.

¹ Depart. Schol. Nat. 1801. Orsz. lt. Ht. o.

² Kanc. irat. 1804/5046. Orsz. lt.

³ 1821 jan. 14. Int. fasc. 45 nr. 4389. Fővár. lt.

25. Pest dunai képe a Gellérthegy felől 1830 körül. — Főv. múz. X. 40.

terem, a külső a III. a/ osztály. Legjobban a rajziskoláról gondoskodtak, mert annak két nagy s elég világos termet juttattak. A nagyobbikban most a VI. osztály, a kisebbikben a természetrajzi szertár van elhelyezve. A II. osztály alatt egy ugyanolyan nagyságú sötét terem volt (a mostani tornaterem), a nagyobbik rajzterem alatt a III. osztály.¹ Folyosója szűk, udvara még magánlakásnak is kicsiny volna.

A nemzeti iskolának az eskü-téri szárnyra néző udvari fala félkör alakú ablakaival elég tisztán kivehető a 25. sz. képen, mely a piarista ház környékét hiven ábrázolja a múlt század harmincas éveiből.

VIII.

Terv a piaristák áttelepítésére.

Említettük, hogy II. József alatt egy ízben az egyetemet szánták a piaristák telkére, majd a katonaság szerette volna elfoglalni. Birtoklásuk később sem volt zavartalan, mert a XIX. század első évtizedeiben a városszabályozás több olyan tervet vetett föl, melyeknek célja áttelepítésükre irányult.

A szépítési bizottság 1805-ben elkészítette a város szabályozásának tervét és a király elé terjesztette. Miután a király 1808-ban jóváhagyta, lassankint hozzákezdtek a terv egyes részleteinek végrehajtásához.

A terv szerint a szervitáknak ki kellett volna települniök a Lipótvárosba, hogy átvegyék az újonnan alapítandó plébániát, helyükbe mentek volna a piaristák. A városházát a piac kiszélesítése végett lebontják és a piaristák telkén építik föl.² Arról is volt szó, hogy a szerviták templomát és házát is lebontják, mert a Belvárosban úgy is van elég templom, de a király nem járult hozzá, csak azt engedte meg, hogy kertjüket térré alakítsák, vagy házhelyeknek adják el.³ A lipótvárosi templom építésére nem volt pénz és eleinte (1809.) csak ideiglenes templom és paplakás építéséről lehetett szó.⁴ 1810-ben újra elővették a szerviták telkére való áttelepítés tervét, de Dományi Márk piarista rendfőnök emlékiratot terjesztett föl a

¹ Jelenleg I. a/ osztály.

² Az 1805. évi szabályozási tervet és a szépítési bizottság programját Pásztor Mihály ismerteti «A mi városunk» c. könyvében.

³ Kanc. irat. 1808/8151. Orsz. lt.

⁴ Thold Orbán Imre: A budapesti Szent-István-templom. 5. 1.

helytartótanácsához és azt bizonyítgatta, hogy a szervitaház nem elegendő a piaristaház és iskola befogadására. 1813-ban a városházi börtönök szűk és egészségtelen volta miatt többször tárgyaltak a városház kibővítéséről, a piarista telekre való átviteléről, a szerviták kiköltöztetéséről, de nem volt rá pénz.¹ 1817-ben a Hetz-platzon, ahol most a Szent-István-bazilika áll, fölépült a lipótvárosi ideiglenes templom és a Tuschl-féle amfiteátrumban, az állatheccék («vadviták») egykori színhelyén paplakást és iskolát is rendeztek be.²

Most már a szerviták átvehették volna a plébánia adminisztrációját és helyet adhattak volna a piaristáknak, de a nádor sürgető fölterjesztései nem nyerték meg az uralkodó jóváhagyását.³ Úgy látszik, hogy ez József nádornak nagyon kedves gondolata volt, vagy pedig a város kérésére szorgalmazta oly nagy buzgósággal, mert 1818 máj. 8-án ismét terjedelmes fölterjesztéssel járult a király elé.⁴ Az előzmények ismertetése után elmondja, hogy a terv nemcsak a városnak, hanem a szervitáknak és a piaristáknak is egyaránt hasznára válik. Minthogy a szerviták kevesen vannak, sok fölösleges helyiséggel rendelkeznek és ezeket bérbe adják.

Nincs náluk klauzura, mert az üzlethelyiségek nincsenek a lakásuktól elkülönítve, nem élvezhetik a kolostor csendjét, lelki magányát. A házban, ha még egy emeletet építenek rá, kényelmesen elfér a piarista kollégium és az iskola. A piarista telek nagy része üres, de nem is remélhető, hogy az adóssággal küzdő rend valaha módot talál az építkezésre. Templomuk szűk, alacsony, alkalmatlan, házukban boltok vannak, ezeknek pedig kolostorban nem volna helyük, lakásaik nincsenek elkülönítve az iskoláktól. A szervitáknál szép templomot is kapnának, lakásaikat is elkülöníthetnék.

A város a piaristatelket a Mocsy-ház (Petőfi-tér 2.) megszerzésével kikerekíthetné és minthogy nagy része üres, azonnal hozzáláthatna az építkezéshez, a hivatalokat, melyeket a városház nem bír befogadni, oda helyezhetné és a telket lassankint egészen beépítené. A lebontandó városház helyét a tér nagyobbítására kellene fordítani.

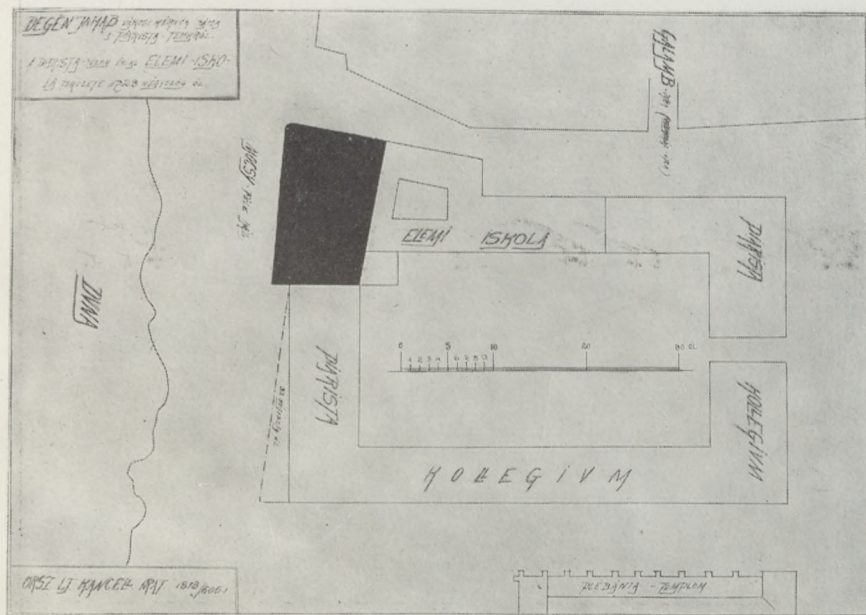
A piaristák 1723 öles telkük helyett megkapják a szervita-

¹ Kanc. irat. 1813/9897, 13293, 10256. Orsz. lt.

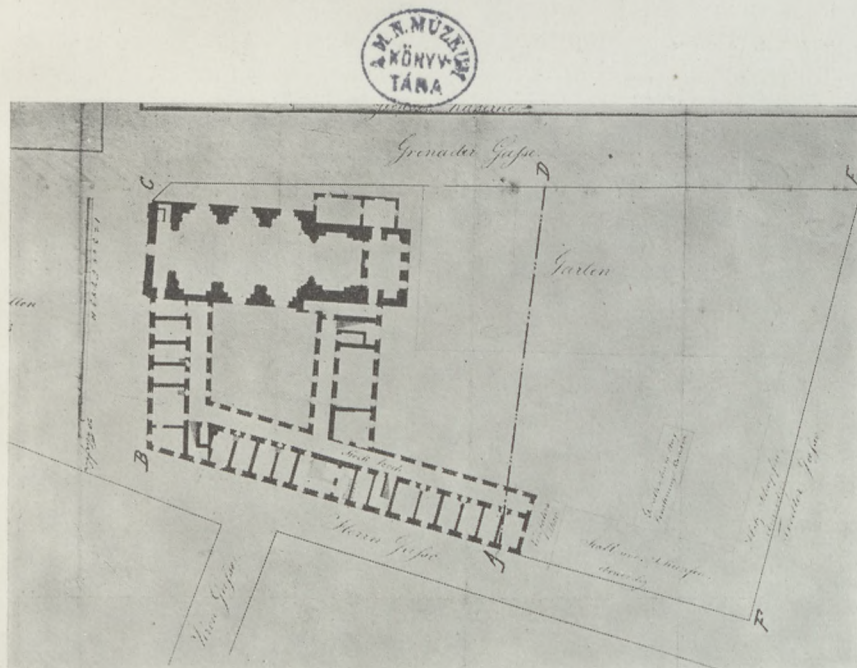
² Kanc. irat. 1818/6061. Orsz. lt.

³ Kanc. irat. 1817/6904, 9461, 9968. Orsz. lt.

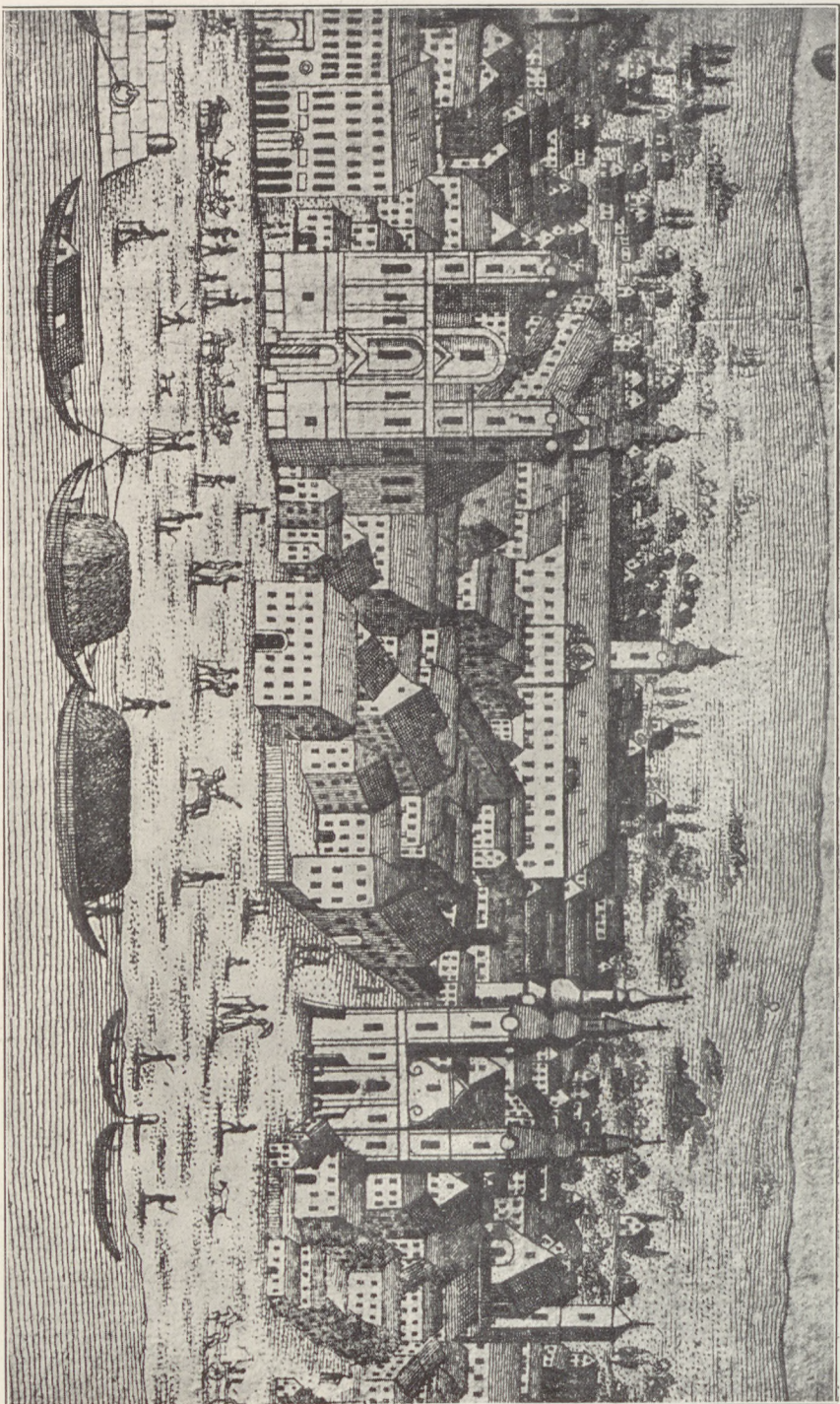
⁴ Kanc. irat. 1818/6061. Orsz. lt.

26. A piarista telek 1818-ban.

27. A szerviták telke 1818-ban. Az ABCD pontok a piaristáknak szánt részt jelölik. — Föv. tervtar f. 1. nr. 16.

28. A görög templom és a piaristaház környéke a múlt század harmincas éveiből. — Föv. múz. III. 7.

házat és templomot az udvar egy darabjával 978 öl terjedelemben. Ezt a mellékelt tervrajzon (l. 27. képet) *A, B, C, D* pontok jelölik. Nagyobbik fele (*A, D, E, F*), 1007 öl, a városé lesz.¹

A teleksere gondolata még sokáig foglalkoztatja a várost és a nádort. 1835-ben ismét fölvetődik és csak akkor tűnik el, amikor a város 1837-ben elhatározza, hogy a városházát a második emelettel bővítik ki.²

IX.

A dunaparti építkezések.

A telek dunaparti oldala még mindig üresen állott. Az építkezést az egyik házfőnök a másikra hagyta. A helyet kimérték, falat is kezdtek építeni, de csak annyira jutottak, hogy ez kerítésül szolgálhatott.³

Várták az alkalmat, hogy a szomszédos Hager-telket (Petőfi-tér 2. sz.) olcsón megvehetik. 1794-ben lett volna módjuk, de Jakos Ambrus házfőnök élnélensége — vagy mint utódja hitte — vétkes mulasztása miatt Mocsy Károly budai polgár 6600 forintért vette meg. Mocsy 1796-ban építkezni kezdett, de a szomszédságot elcsúfította, mert telkének az utcaszinbe kiugró részét is beépítette, úgy, hogy házának a templomtér felé kinyuló fala a piaristák falával szögletet alkotott. Dományi Márk házfőnök kérésére a városi hatóság telküket kiterjesztette és nekik adta a kerítésen kívül lévő 49 négyszögölnyi keskeny sávot, melynek a Dunával párhuzamos vonalát a Mocsy-ház kiugró homlokzata szabta meg (1797. júl. 31.). Az így nyert területet 1819-ben be is kerítették,⁴ de nemsokára el is távolították, mert 1823-ban Hegedüs Alajos házfőnök a régi félbenhagyott alapfalakra 1935 forint költséggel raktárakat építtetett. A csekély befektetés évi 360 forintot jövedelmezett. A raktárak tisztán kivehetők a 25. sz. képen és a 29. sz. tervrajzon. Ez utóbbi már a szépítési bizottság által megállapított szabályozási vonalat mutatja.

Az új vonal a Mocsy háznak a raktárral érintkező pontjára

¹ A piarista telek rajza az Orsz. levéltárban (Kanc. 1818/6061.), a szervitaké a Fővár. tervtárban (f. 1. nr. 16.) található.

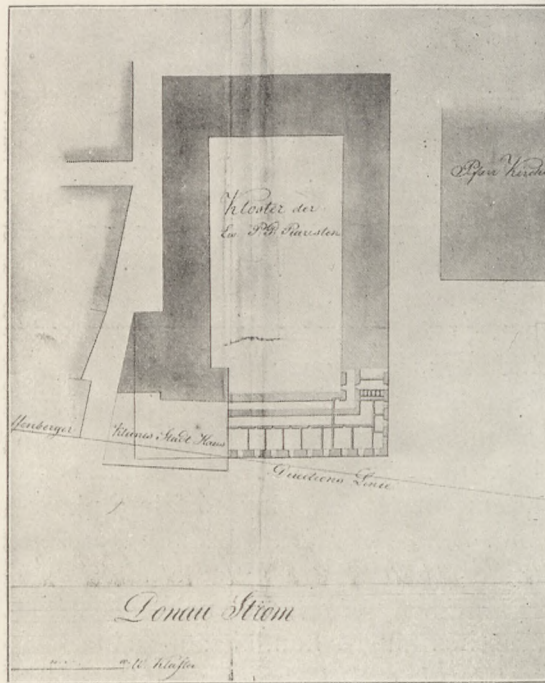
² A második emelet 1842—44. között épült, a harmadik 1862—63-ban; 1900-ban lebontották. Schmall: A pesti régi városház története 70., 80., 85. l.

³ A félbenmaradt falak a 6. sz. képen (Wonsidler rajza) láthatók.

⁴ Hist. dom. Pesth. 81. l.

ből kiindulva háromszögű szelvényvel gyarapította a piaristák dunaparti telkét. Eszerint az eskü-téri és a dunaparti vonal hegyes szöget képezett volna. A piaristák 1841-ben a régóta tervezett dunaparti szárnyat az 1797-ben engedélyezett téglalapalakú terület felhasználásával a Mocsy-ház vonalában akarták kiépíteni, de a szépitési bizottság nem engedte meg.¹

Több évig gyűjtögették a pénzt. A rendtagok versenyezve ada-

29. A piarista telek 1841-ben.

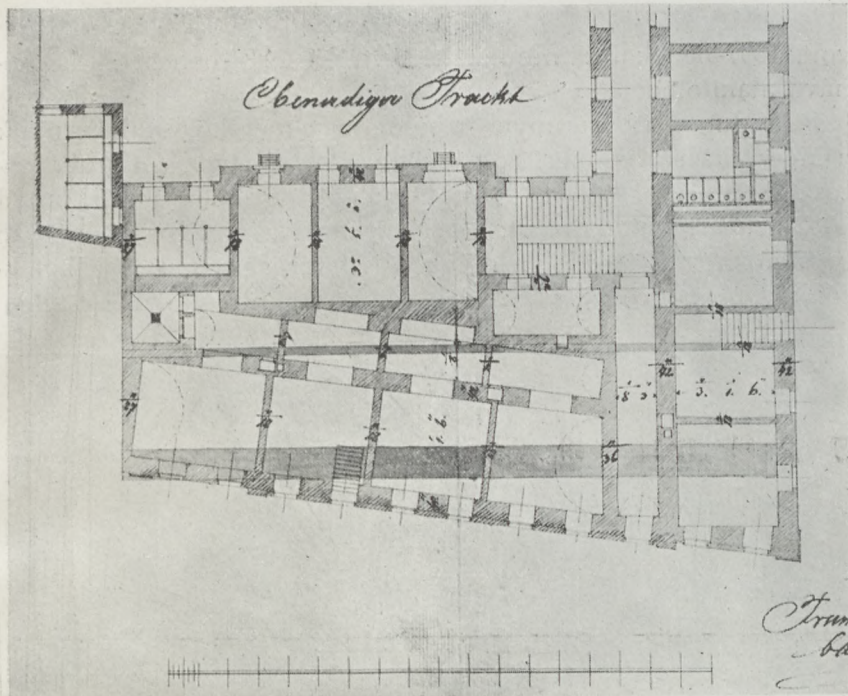
juttatott területnagobbítást is feltünteti. 1897-ig üzletek voltak benne, 1897—1912. az eskü-téri soron három és a dunaparti rész két szobájában a konviktus nyert elhelyezést, azóta a Kalazantinum növendékei lakják. Az első emeleten az eskü-téri három nagy szoba a rendfőnök, a Petőfi-téri szobák a rendkormány tagjai számára épültek. Az udvari nagyterem jelenleg is ebédlő. A második emelet utcai szobáiban tanári lakások vannak, az ebédlő fölött lévő nagy terem 1897-ig a konviktusé

koztak nevelősködésükből vagy állami alkalmazásukból megtakarított szerzeményüket ajánlották föl az építkezésre. 1846-ig 50.556 forint gyűlt össze, bár a költségvetést csak 47.420 forintban állapították meg.² A nemes, erősen klasszicizáló stílusban készült tervek Kasselik Ferenc építész jóízlésére vallanak. Az építés 1843 ápr. 19-én kezdődött és 1845 szept. 29-én végződött be.

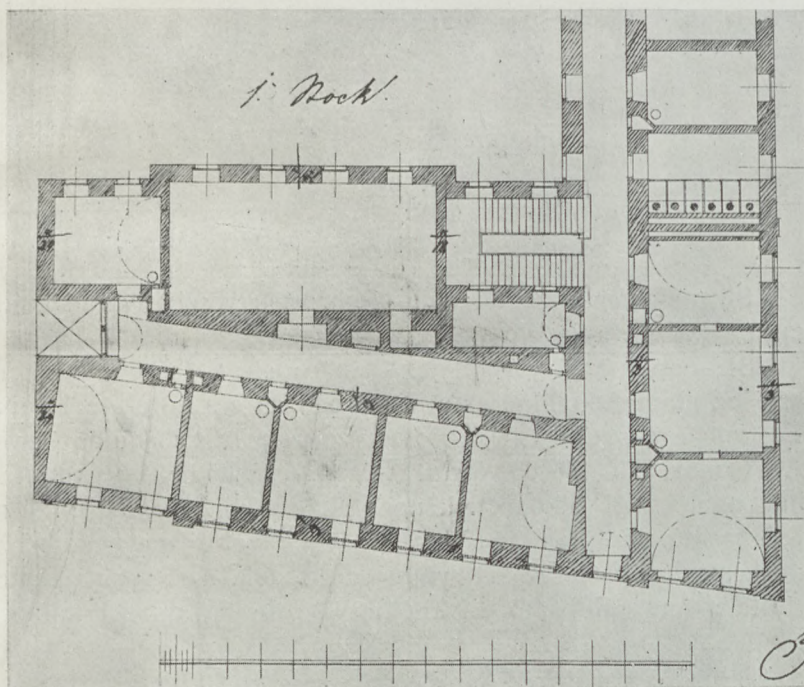
A földszint tervrajza (30. sz. kép) a régi alapfalakat és a szabályozási terv által

¹ Fővár. tervtár 8874, 9389. sz.

² Takáts i. m. 335. l.

30. A dunaparti szárny tervrajza. Földszint.

31. A dunaparti szárny tervrajza. Első emelet

volt, 1897-ben kalazantinumi könyvtárrá, 1913-ban pedig kápolnává alakították át.

A dunaparti szárnyal kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Mocsy-házról is, mert sok ideig ez is akadályozta a szabályozást. A Mocsyaktól az Ágoston-család birtokába jutott, majd 1832-ben a szépítési bizottság sajátította ki. A város különböző hivatalokat helyezett bele, azért Kisvárosházának is hívták. Jóideig benne volt a városi kapitányság is, majd 1842–44-ben,

32. A piarista ház dunaparti és eskü-téri szárnya.

mialatt a régi városházát restaurálták, az ügyészi hivatalt is ide telepítették.¹

1846-ban a város a helytartótanács sürgetésére egyesíteni akarta az elemi iskolákat és a Kisvárosháza s a kötő-utcai nemzeti iskola egyesítendő telkén nagyszabású mintaiskolát tervezett. A piaristák 20.000 forint kárpótlás fejében lemondtak volna a nemzeti iskola telkének tulajdonjogáról. Az építésre 78.835 forintot szántak. 1847-ben szerették volna megkezdeni az építkezést, de kölcsönre lett volna szükségük. A helytartótanács pártolta a nagy áldozatot kívánó tervet, de az udvari kamara

¹ Schmall: A pesti régi városház története. 70. l.

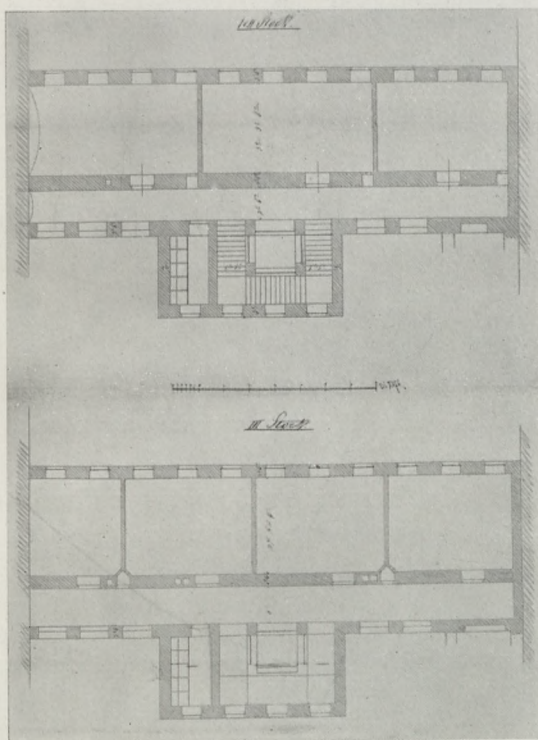
ellenezte, mert a terveken sok fölöslegest látott és nem akarta megengedni, hogy a város, melynek már amúgy is volt 300.000 (!) forint adóssága, újabb adósságokba verje magát.¹ A politikai viszonyok sem kedveztek és a szép terv elaludt.

A Kisvárosházát 1855-ben Sebastiani Frigyes (35.000 frt), 1857-ben Westermayer József (80.000 frt), 1860-ban Friedmann Salamon (83.000 frt), 1864-ben Pichler Frigyes és neje Lechner Mária (csereszerződés útján 100.000 frt értékben) szerezte meg, 1905-ben pedig a főváros sajátította ki.²

X.

A gimnáziumi szárny építése.

1848 előtt a gimnázium hat osztálya az épület különböző részeiben volt elhelyezve. A kötő-utcai elemi iskola egyik osztályát (a mostani hatodik osztályt) már régóta a gimnázium használta, ezenkívül az eskü-téri szárny földszintjén két nagyobb teremben tanítottak. Gimnáziumi osztályok voltak a Glöckelsberg-palota két saroktermében és egyik kötő-utcai szobájában. Miután a szabadságharc után az iskola nyolcosztályúvá fejlődött és a modernebb tanítás már könyvtár és gyűjteményeket is kívánt, napról-napra jobban szembe-tűnt az előbbi álla-

¹ Kanc. irat. 1847-12656, 15416. Depart. Schol. Nat. 1847. Ht. o. Orsz. lt.

² Telekkönyvi adatok.

33. A gimnáziumi szárny tervrajza.

pot tarthatatlansága. A rend belátta az új építkezés szükségét és mivel anyagi támogatást sehonnan sem remélhetett, 1862-ben a maga erejével fogott hozzá egy háromemeletes szárny építéséhez. A munka 1862 szept. 18-án kezdődött és 1863 aug. 18-án végződött.¹

A Gottgeb Antal által tervezett épület az eskü-téri részt a kötő-utcaival köti össze. Minden stílus nélkül való kaszárnyaszerű

34. A gimnáziumi szárny városház-téri oldala.

építményez, hatalmas bolthajtásos termekkel. A földszinten a lépcsőház mellett, az első és második emeleten három-három, a harmadik emeleten pedig négy helyiség épült itt az iskola céljaira. Az eskü-téri szárny mellett lévő elsőemeleti termet kezdetül fogva auditoriumnak, díszteremnek használták. A fizikai múzeum a harmadik emelet Kötő-utca felé eső termében talált helyet. Az épületet 1863 aug. 18-án szép ünnepséggel avatták föl. Ennek emlékére Szepesi Imre igazgató egy füzetet bocsátott

ki,² mely Purgstaller József rendfőnök és Szepesi beszédét és az utóbbinak egy pedagógiai értekezését a gimnáziumok «mostani

¹ Takáts i. m. 399. l.

² Az alapjából újonnan épült pesti kegyestanítórendi királyi nagygimnázium 1863-ik évi Kisasszony hó 18-án végbevitt és ugyanazon évi Szent András hó 22-én megünnepelt fölszentelésének és a földszített házi kápolna megáldásának emléke egy értekezlettel a gimnáziumok mostani szerkezetéről és több üdvözlettel az ifjúság részéről. Pest, 1863. — Szepesi beszéde röviden a kollégium és a különböző építkezések történetét is ismerteti.

szerkezetéről» tartalmazza. Függetlenül közli az ünnepségen elhangzott üdvözlő beszédek és énekeket.

Az épületet Gottgeb Antal építőmester tervezte és építette 69.945 forint költséggel. Az építkezés közben baj is történt, mert 1863. jan. 16-án a lépcsőház pillérei beomlottak. A szakértői szemle kiderítette, hogy az építőmester a jóváhagyott építési tervtől eltért és ez okozta a balesetet. A főkapitányi hivatal indítványára mulasztása miatt 500 forint bírsággal sújtották.¹

35. Karácsonyi vásár a régi városház-téri piacon. Dörre Tivadar vízfestménye után. Fővár. muz. VI. 53.

A Glöckelsberg-házban lévő kápolnát legutóbb 1826-ban javították ki, amikor a mennyezet a gerendavégek elkorhadása miatt roskadozni kezdett és a régi domborművek közül egy nagyobb darab leszakadt. Ekkor a gerendákat vasakkal erősítették meg és a kápolnát újból kifestették. 1863-ban alaposan kitatarozták. A Glöckelsberg-palota a mögötte emelkedő háromemeletes gimnáziumhoz és az ugyancsak háromemeletes városházához viszonyítva nagyon alacsonynak látszott, azért külső-

¹ Fővár. tervtár. 1863. IV/23.

falait körös-körül három lábnnyival fölemelték és nyerges födelét kicserélték. A háromlábnyi párkányhoz már nem illettek a kis hagymatetejű tornyok, azért ezeket letompították. A középben új harangtornyot is építettek, új tetőt raktak, a templom felé eső saroktermet, mely azelőtt iskola volt, sekrestyévé alakították és a régi sekrestye területével a kápolnát megnagyobbították.¹

Az átalakítás és tatarozás költségei 16.231 forintra rúgtak.

A két építkezés a nyomasztó viszonyokkal küzdő rend pénzforrásait annyira kimerítette, hogy a tizenkét holdas terézvárosi major (925. sz.) egyes részeit kezdte eladogatni. A telek a Gyár- és Rózsa-utca között volt és hajdan az Esterházy-palotához tartozott. A városi tanács 1863 nov. 20-án megengedte, hogy 51 parcellára osszák föl. Négyszögölenként 10—15 forintjával adták el e darabokat; csak egy parcella maradt meg, amelyen a rend gyár-utcai bérháza épült föl.

XI.

A piarista telek ügye.

A piarista telek ügye két évtizeden át valóságos tengeri kigyója volt a városszabályozásnak. Illetékes és illetéktelen tényezők, szakértők és dilettánsok, hatóságok és magántudósok egyaránt foglalkoztak vele. Kötetek telnének meg vele, ha a sok tervet, ötletet és tárgyalást apróra akarnánk ismertetni, de csak a legfontosabb mozzanatokra terjeszkedhetünk ki.

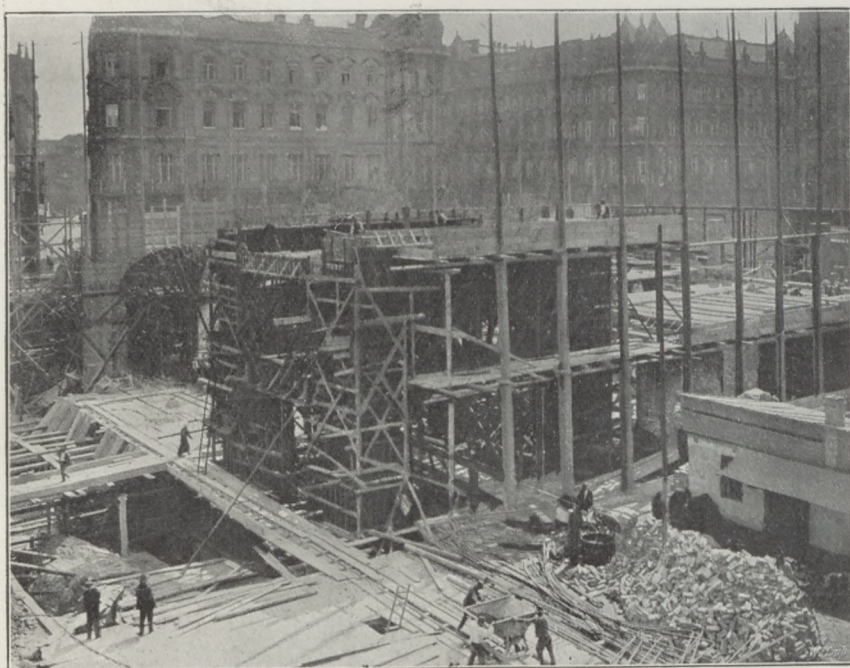
A rend az 1862/3. évi gimnáziumi építkezéssel nem látta befejezettnek a kollégium kiépítését és már a 80-as évek elején készítettett terveket az Esterházy-palota fölépítésére. Olyan megoldásra, mely a meglevő épületeknek egységes képet ad, mindaddig nem is gondolhattak, amíg a kötő-utcai elemi iskola épülete a városé volt. 1885-ben a főváros «méltányolva a kegyes-tanítórendek a nemzeti tanügy körül szerzett érdemeit és mindig tanúsított hazafiságát, a rend budapesti gimnáziumának kibővítése céljára a multban tett nagy szolgálatok meghálálásául» odaajándékozta a kötő-utcai piarista telken épült házat 47.628 forint értékben azon föltétel alatt, hogy csak tanügyi célokra

¹ A sekrestye eredetileg a tavaly lebontott kápolna szentélye helyén volt.

szabad fordítani. Ha a rend tíz év alatt nem bővítené ki a gimnáziumot, a főváros az ajándékozást visszavonhatja.¹

Az építkezés akadályokba ütközött volna, mert a kötő-utcai épületrészt a régebben megállapított szabályozási vonalon kellett volna fölépíteni. Az utca nagyon szűkre volt szabva, úgyhogy ott alkalmas, világos iskolahelyiséget nem rendezhettek volna be. 1891-ben újabb szabályozási vonalat állapítottak meg, mely szerint a Kötő-utca 6 öl helyett 8 öl széles lett volna.²

A millennium előtt volt a legnagyobb bizonytalanság. Az eskü-

Lenz József fölvétele.

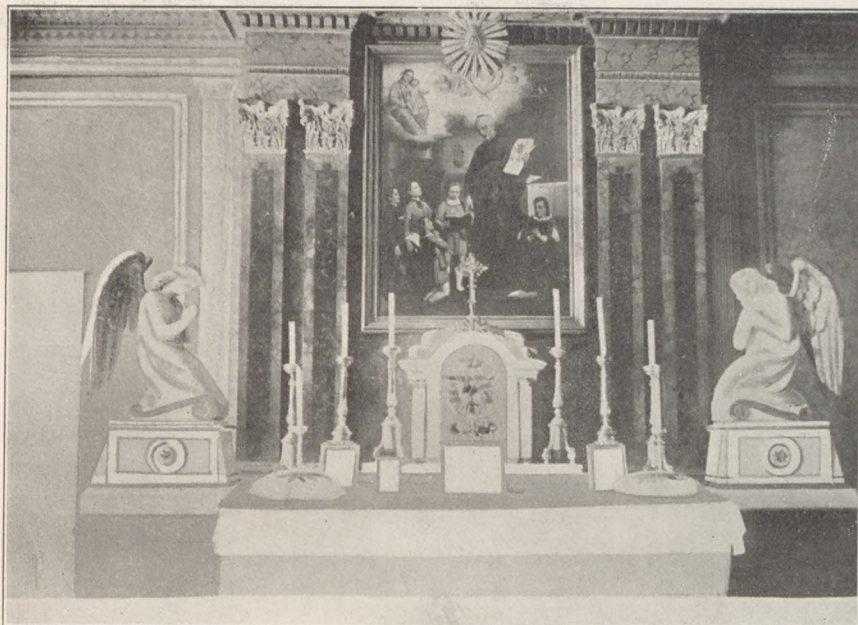
36. A kigyó-utcai átjáró építése.

téri híd terve és a belvárosi templom ügye volt a kerékkötő. A rend hiába folyamodott végleges építési engedélyért a főváros-hoz és a kormányhoz, határozott választ nem kapott.³

¹ 1885 okt. 22. — A tízéves terminus 1895-ben járt volna le, de az érdekelt felek 1896 ápr. 21-én abban egyeztek meg, hogy «a kibővítésre kiszabott tízévi időtartamhoz az 1892. évi máj. 22-től az eskü-téri híd létesítése és a Belváros ezzel kapcsolatos szabályozása kérdésének végleges eldöntéséig lefolyandó időszak be nem számítandó.» Budapesti k. r. közp. lt.

² A kegyesrend 1891. évi kisgyűlésének jegyzőkönyve.

³ Rendfőnöki jelentés 1894. júl. 16.

37. A piarista kápolna főoltára Kalazanti Sz. József képével.

Mínt hogy arra is el kellett készülni, hogy a város kisajátítja a telket, Frank Ferenc rendfőnök alkalmas terület után nézett, hogy a bekövetkehető kisajátítás ne találja váratlanul a rendet. A legmegfelelőbb, a Görög-udvar milliókba került volna, a zálogház telkét fölajánlották, de ez kicsiny volt és szűk utcában feküdt. A gr. Zichy Pál-féle telekre is gondoltak (a papnevelő intézettel szemben). Ezt elég olcsón (négyyszögölenként 360 forintért) meg lehetett volna szerezni és a szomszéd házzal kiegészítve nagysága is megfelelt volna, de ezt sem vásárolhatták volna meg addig, amíg telkük kisajátítása meg nem történik.¹

A hidat megépítették, a templomot félig-meddig eltemették a régi városházat 1900-ban lebontották, de az illetékes tényezők még mindig nem tudtak dönteni a környék szabályozása ügyében. A rend arra törekedett, hogy a beépítésre szánt Városházteret és ehhez még a régi teleknek a szabályozás után fennmaradó részét kapja meg, mert a Belvárosból, ahova kétszázados hagyományai fűzték, nem akart kimenni.

A főváros 1900-ban öttagú szakértő bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság a Petőfi-tér, Kötő-utca, Váci-

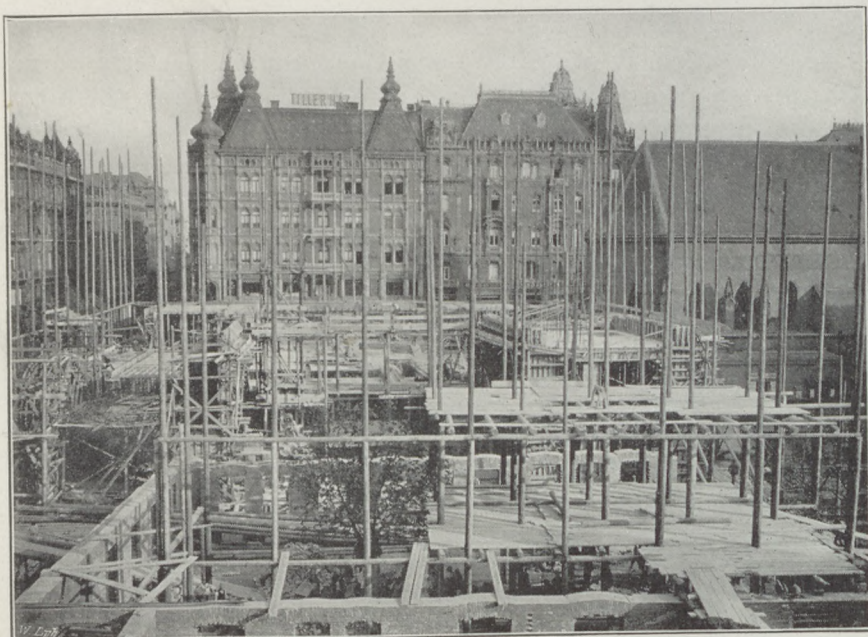
¹ Rendfőn. jel. 1897. júl. 19.

utca és az Eskü-tér közt elterülő telek átengedését javasolta. A javaslatot elutasították, a mérnöki hivatal pedig annak tanulmányozására hívták föl, hogy nem lehetne-e a templomot a szabályozás szerint megállapított helyre, t. i. a piarista telekre helyezni, a piaristák részére pedig a Görög-udvart a szomszédos telkekkel együtt megszerezni. A mérnöki hivatal előterjesztése szerint a terv drága s nehezen valósítható meg, mert a piaristáknak sem tetszik.

A tanács főbb belvárosi bizottsági tag javaslata alapján 1902 jún. 17-én véleményt kért a mérnöki hivaltól azon területekről, melyeket

1. a Vámház-tér, Váci-utca, Havas-utca és Ferenc József-rakpart,
2. a Szerb-utca, Királyi Pál-utca és Bástya-utca (zálogházi telek),
3. a Kötő-utca, Váci-utca, Eskü-tér s a meghosszabbítandó Galamb-utca határolnak.

A mérnöki hivatal most is az 1900. évi albizottság javaslatát pártolta, azonban a belvárosi bizottsági tagok a zálogházi telek mellett foglaltak állást és a templomot a piaristák telkére akarták helyezni. A piaristák visszautasították a zálogházi telek tervét, a mérnöki hivatal pedig 1903 márc. 5-én olyan terve-

38. Az új piarista kollégium építése. 1914. máj. 16.

zetet terjesztett elő (Heuffel Adolf terve), amely talán valamennyi között a legsikerültebb lett volna. Eszerint a piaristáknak adják át a Kötő-utca, Váci-utca, Eskü-út és a Galamb-utca közt elterülő telektömböt, a templomot építsék a Galamb-utca és a Petőfi-tér közé. A terv a Kigyó-utca folytatásaként a Kigyó-utca szélességének megfelelő gyalog- és kocsiforgalomra berendezett átjárót hoz javaslatba. A piaristákat leginkább az aggasztotta, hogy e terv szerint az új épület teljes kiépítése csak a templom lerombolása után történhetik meg.¹

Miután e javaslat alapján megindultak a tárgyalások, a tanács 1904-ben kérdést intézett a rendhez, hogy hajlandó volna-e a régi zálogház telkére átköltözni, de a válasz tagadó volt, majd mikor az 1905 jún. 15-én tartott ülésből kifolyólag azt kívánta tudni, hogy belvárosi telküket barátságos egyezség útján mennyiért adnák el, a rend kijelentette, hogy ragaszkodik régi telkéhez és ott akar építkezni.²

Több évi tárgyalás után 1908 okt. 7-én a városi közgyűlés foglalkozott a Heuffel-féle tervvel és az ügyletet csereegyezség útján kívánta rendezni oly módon, hogy a 2,770,284 koronára becsült 1775,50 négyszögöles piarista-telek cseréltesse el azon területtel, melyet a Kötő-utca, Váci-utca, Eskü-út és a meghosszabbítandó Galamb-utca határol (amelybe a templom hátsó része is beleesik) s melynek területe 1628,67 öl, becseréteke 3,068,780 korona, de a 298,496 korona értékkülönbséget a város nem kívánja készpénzben megtéríttetni, hanem kiköti, hogy a Kigyó-utca folytatásaként az épület alatt átjáró legyen, hogy az épület külső kiképzéséhez a főváros is hozzájárulhasson, hogy az építkezést két év alatt megkezdjék, hogy új épületében a belvárosi plébániának helyet adnak. A legterhesebb föltétel az volt, hogy a főváros a belvárosi templomot jelenlegi helyén tetszés szerinti időig fenntarthatja, azért a rend csak a bontás után kapja meg azt a területet, mely a templom területéből az ő telkéhez esik. A javaslatot a közgyűlés elfogadta, de a rend a plébániára és a templomra vonatkozó súlyos feltételek módosítását kérte.³

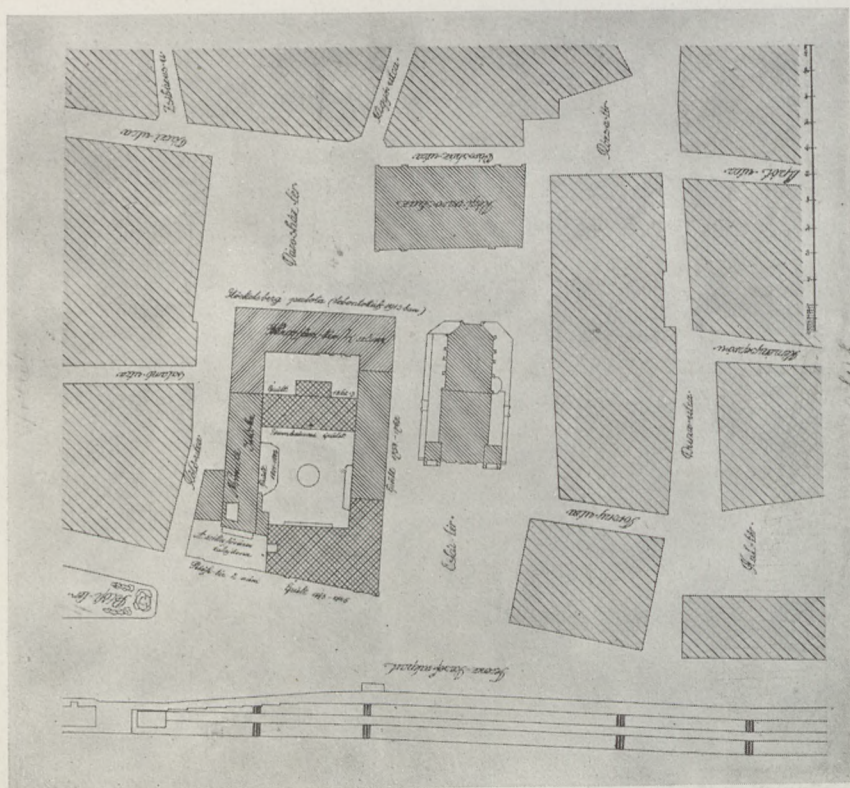
Hosszas tárgyalások után a belvárosi polgárok jóakarató támogatásával sikerült a sokáig vajudó kérdést oly módon elintézni, hogy az 1911 jún. 14-én tartott közgyűlés az 1908

¹ Rendfőn. jel. 1903. júl. 20.

² Rendfőn. jel. 1906. júl. 5.

³ Rendfőn. jel. 1909. júl. 19.

okt. 7-én hozott határozatát hatályon kívül helyezte és hozzájárult ahhoz, hogy olyan kisajátítási csereegyezség köttessék, mely szerint a kegyesrend átadja a fővárosnak 1775 négyzetölnyi telket a fölépítményekkel együtt, a főváros pedig kisajátítás címén átadja a rendnek azon területet, mely a térrajzon $1\frac{631-634}{a}$ hrsz. alatt 1511-90 öllel van feltüntetve.¹ A rend köteles a) a telek

39. A piarista ház és környéke a Belváros szabályozása előtt.

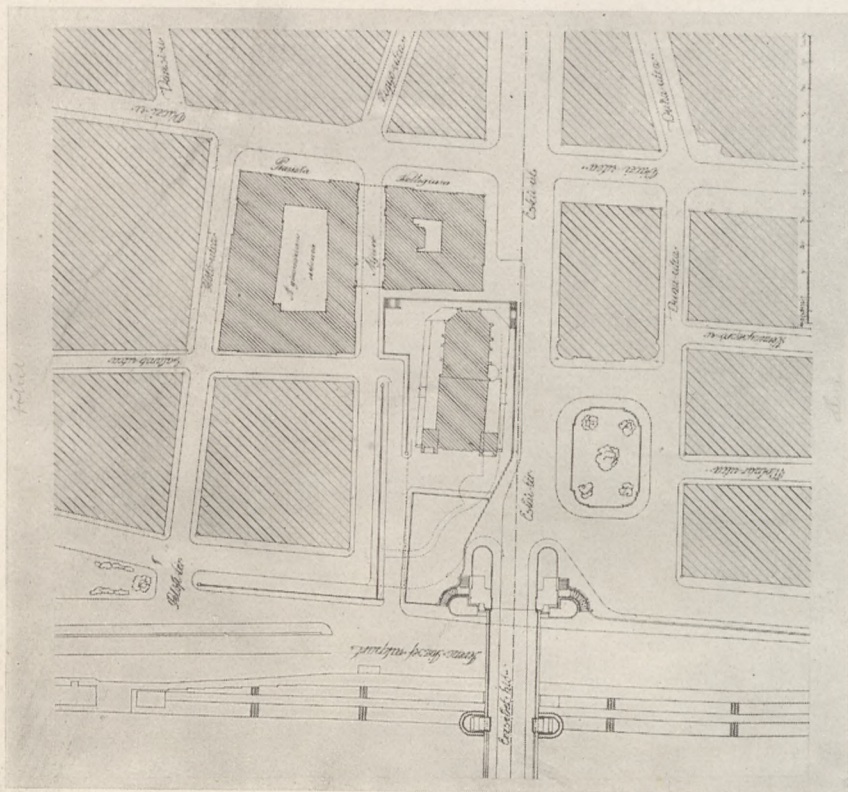
átadásától számítva, két éven belül az építkezést megkezdeni, b) a Kigyó-utca folytatásául hat öles gyalog és kocsitjárót hagyni, c) a környezet díszének megfelelő homlokzatot építeni és d) a plébánia elhelyezésének kötelezettségét 125.000 koronával megváltani.²

A terv megállapította a templom fönmaradását, a piaristák

¹ Később a közmunkatanács a Váci-utcai vonalat olyképen módosította, hogy az új telek 26-90 öllel lett kisebb, azaz 1485 öltre szállott le.

² Fekete Endre k.-r. kormánysegéd káptalani jelentése 1912. júl. 1.

új telkét ugyan megkisebbitette, de ezzel elmaradt az a kikötés, mely a rendet a templom felé eső telek egy részének beépítésében korlátozta volna. Az is nagyon előnyös, hogy a rend az új ház fölépítéséig megmaradhat a régi épületeiben, mert az építkezés miatt csak a Glöckelsberg-palotát kellett lebontani, amelyből

40. Az új piarista kollégium és környéke.

1912-ben a Kalazantinumot a dunaparti szárnyra helyezték át és 1912/13-ban már csak a kápolna volt benne.

A piaristatelek régi, még a Belváros szabályozása előtti állapotát a 39. sz. kép mutatja, az új épület helyszínrajzát pedig a 40. kép tünteti föl. A régi telek (l. 39. kép) épületei a következők: 1. Az 1913-ban lebontott egyemeletes Glöckelsberg-palota (Városház-tér 4.). Épült 1700 körül. 2. A kétemeletes eskü-téri szárny (Eskü-tér 1.). Épült 1758—1762. 3. Az egykori nemzeti iskola, most gimnázium egyemeletes épülete a Kötő-utcában (5. sz.). Épült 1801—1803. 4. A dunaparti kétemeletes szárny

(Petőfi-tér 1.). Épült 1843—1845. 5. A háromemeletes gimnáziumi keresztzárny. Épült 1862—63.

Az új épületet (l. 40. kép) a Váci-utca, Kötő-utca, a meghosszabbítandó Galamb-utca és az Eskü-út határolják. A ház alatt a Kigyó-utca folytatásaként gyalog- és kocsí-átjáró fog átvezetni.

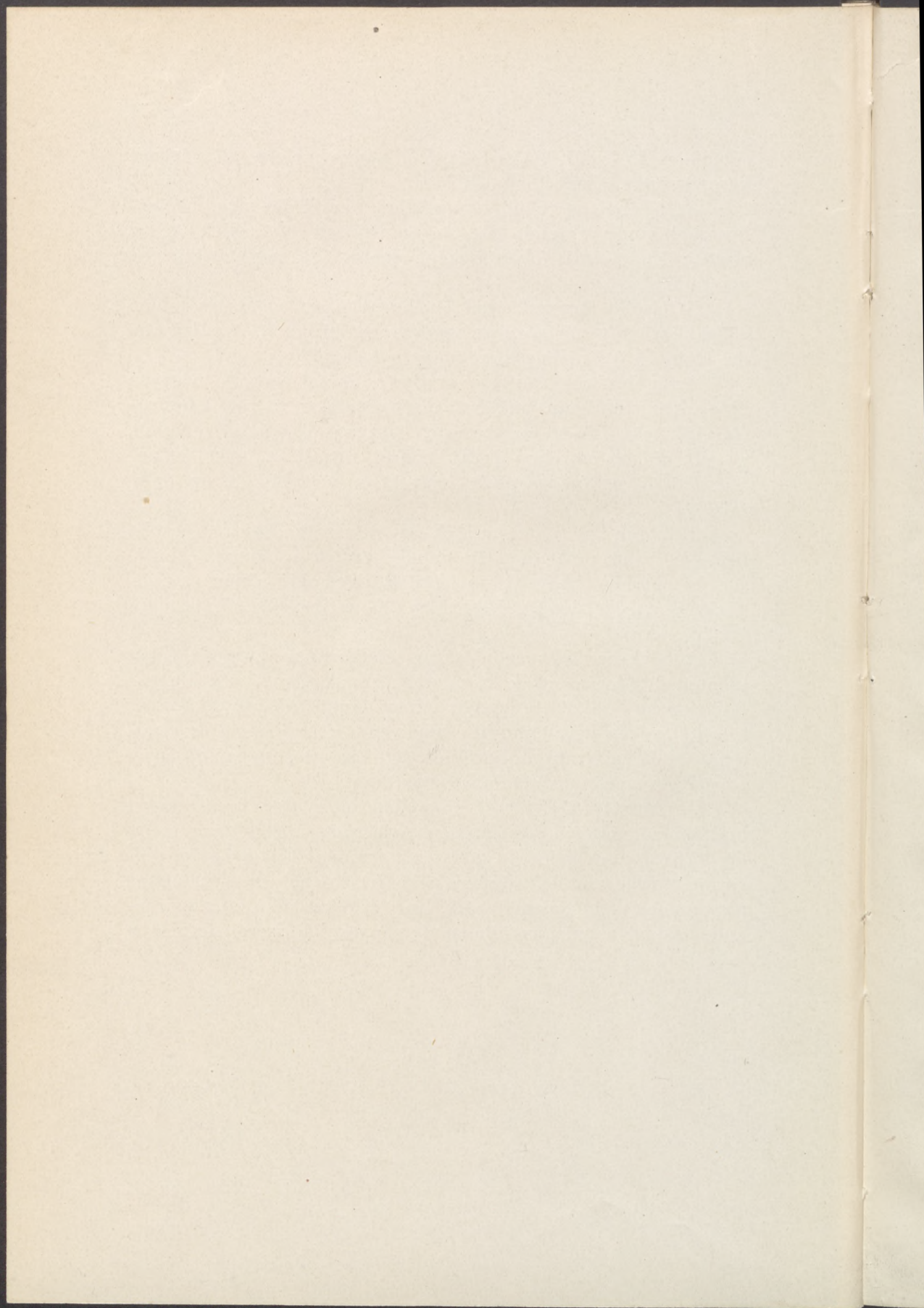
A felsőbb fórumok által jóváhagyott csereegyezség alapján a rendkormány zártkörű tervpályázatot hirdetett. A pályázatot dr. Hüttl Dezső műegyetemi tanár nyerte el.

Az intézet régi tanítványai Bartos József igazgató negyven éves tanári jubileuma alkalmával búcsúztak el a régi kápolnától. 1913 jún. 22-én az ünnepelt igazgató Tedeumot mondott, a volt diákok nevében pedig Erdősi Károly, a Szent-István-Társulat igazgatója megható szavakban vett búcsút az ódon falaktól.

1913 júl. 21-én megkezdtek az áthurcolkodást a Glöckelsberg-féle szárnyból. Aug. 16-án megkezdtek az épület lebontását és október 15-ére be is fejezték. December elején az építkezés is megkezdődött. 1914 febr. 26-án megkezdtek az alapfalak lerakását.

A telek-kérdés megoldását a rendkormány évtizedeken át kifejtett fáradozásának köszönhetjük. Frank Ferenc és Magyar Gábor rendfőnökök munkáját Acsay Antal dr. céltudatos és kitartó tevékenysége támogatta, míg végre Hénaf Tamás dr. rendfőnök és Jászai Rezső dr. házfőnök agilitása a régóta vajjúdó ügyet a végleges megoldás stádiumába juttatta.

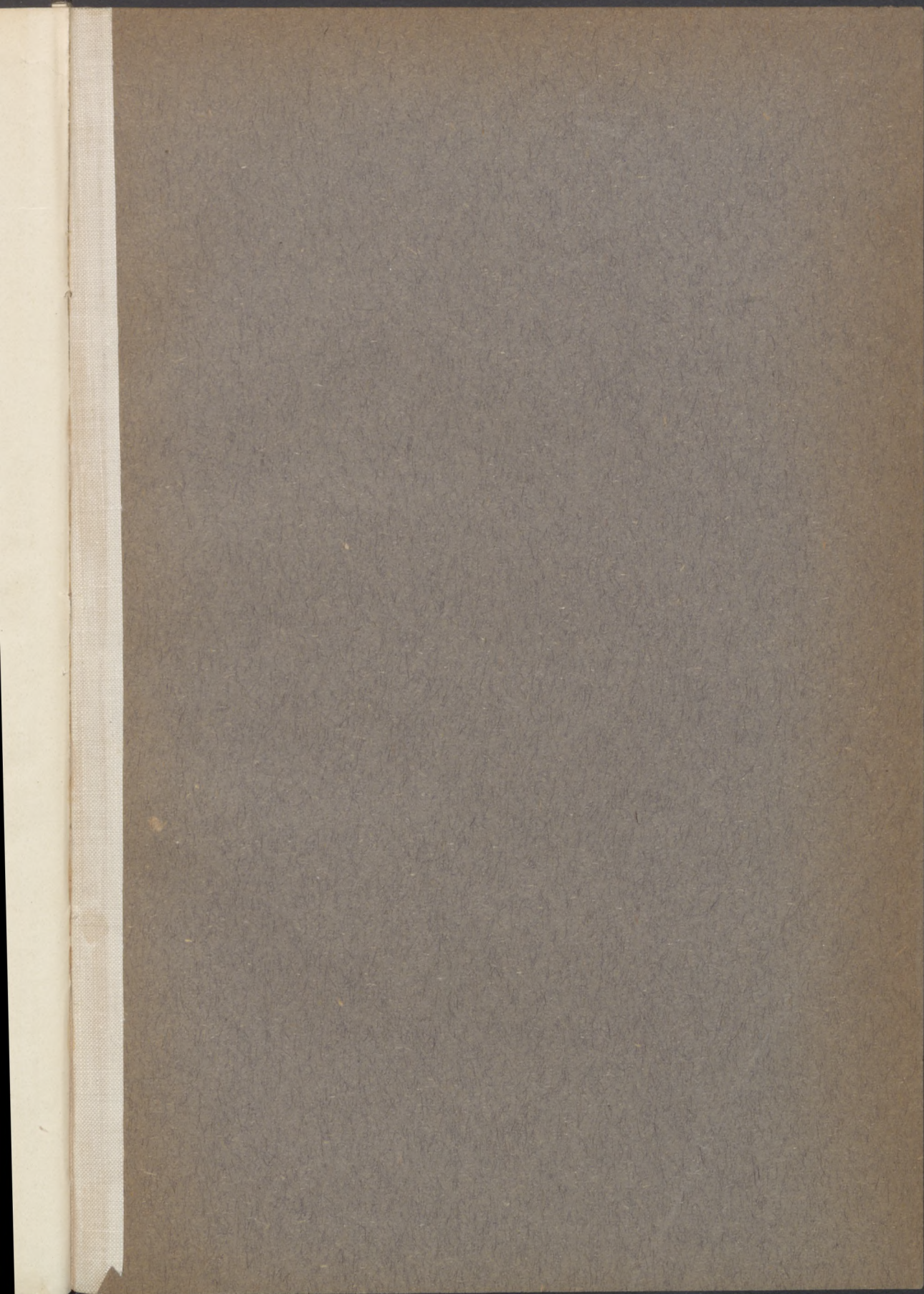
A piaristák 1717-ben Lenner Jánosnak, Pest város akkori birájának jóvoltából ideiglenesen a városház mellett egy szerény kis házikóba telepedett le. Kétszáz év múlva Bárczy István polgármestersége alatt — részben a kis házikó helyén — hatalmas négyemeletes palota emelkedik, hogy az ódon falak közt szorokonkodó iskolát a haladás minden vívmányával fölszerelt termekbe fogadja.

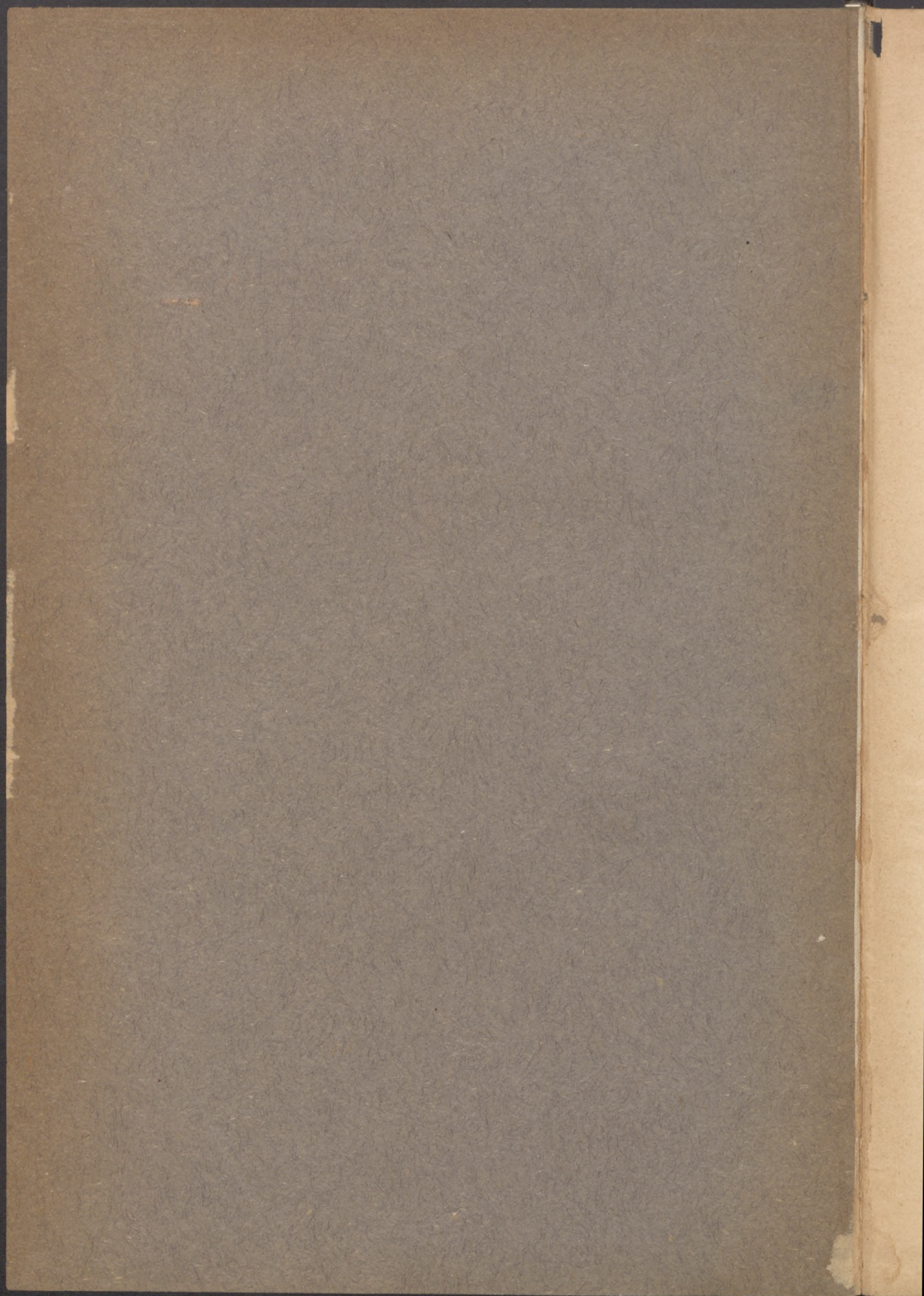

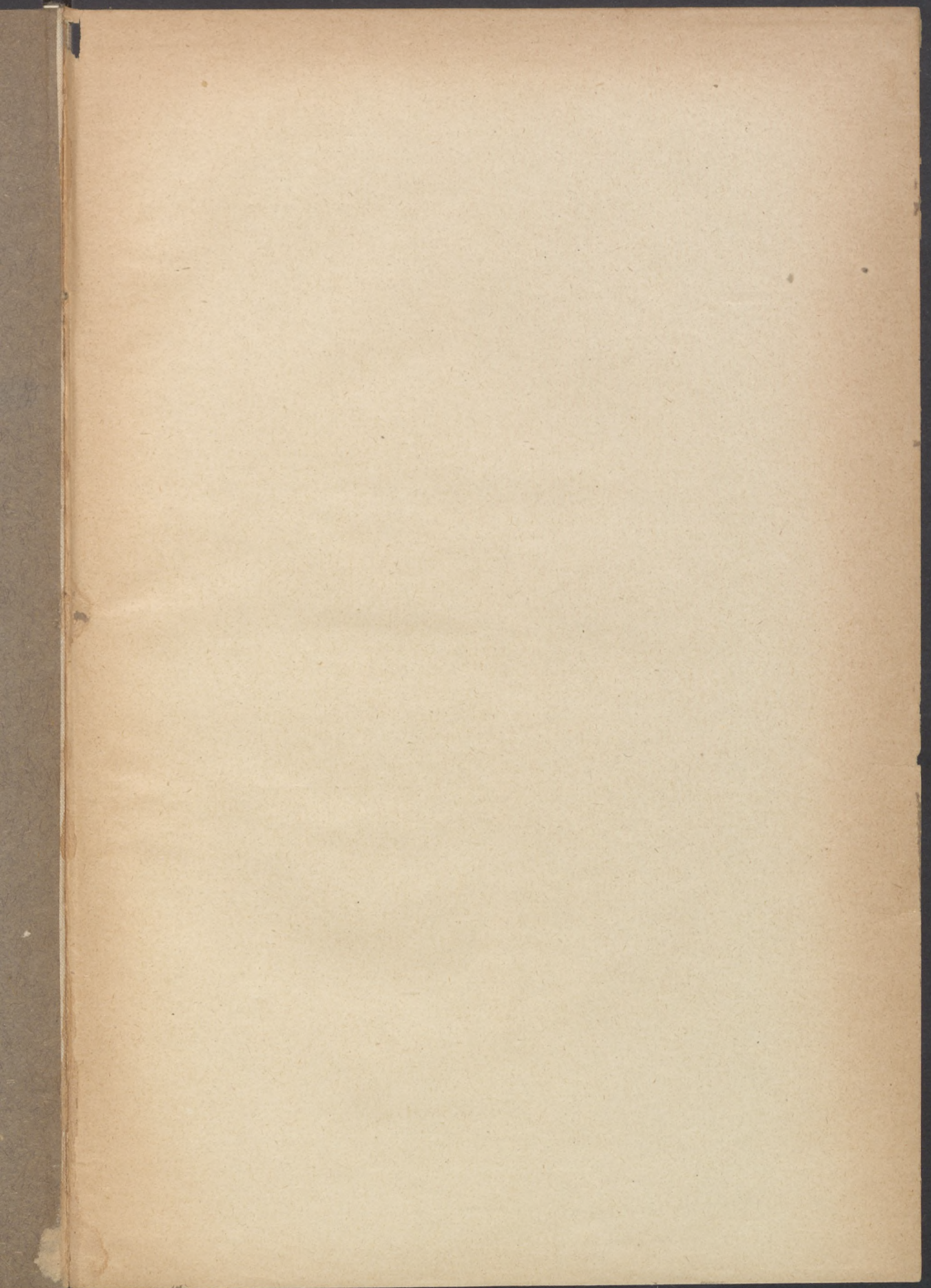
TARTALOM.

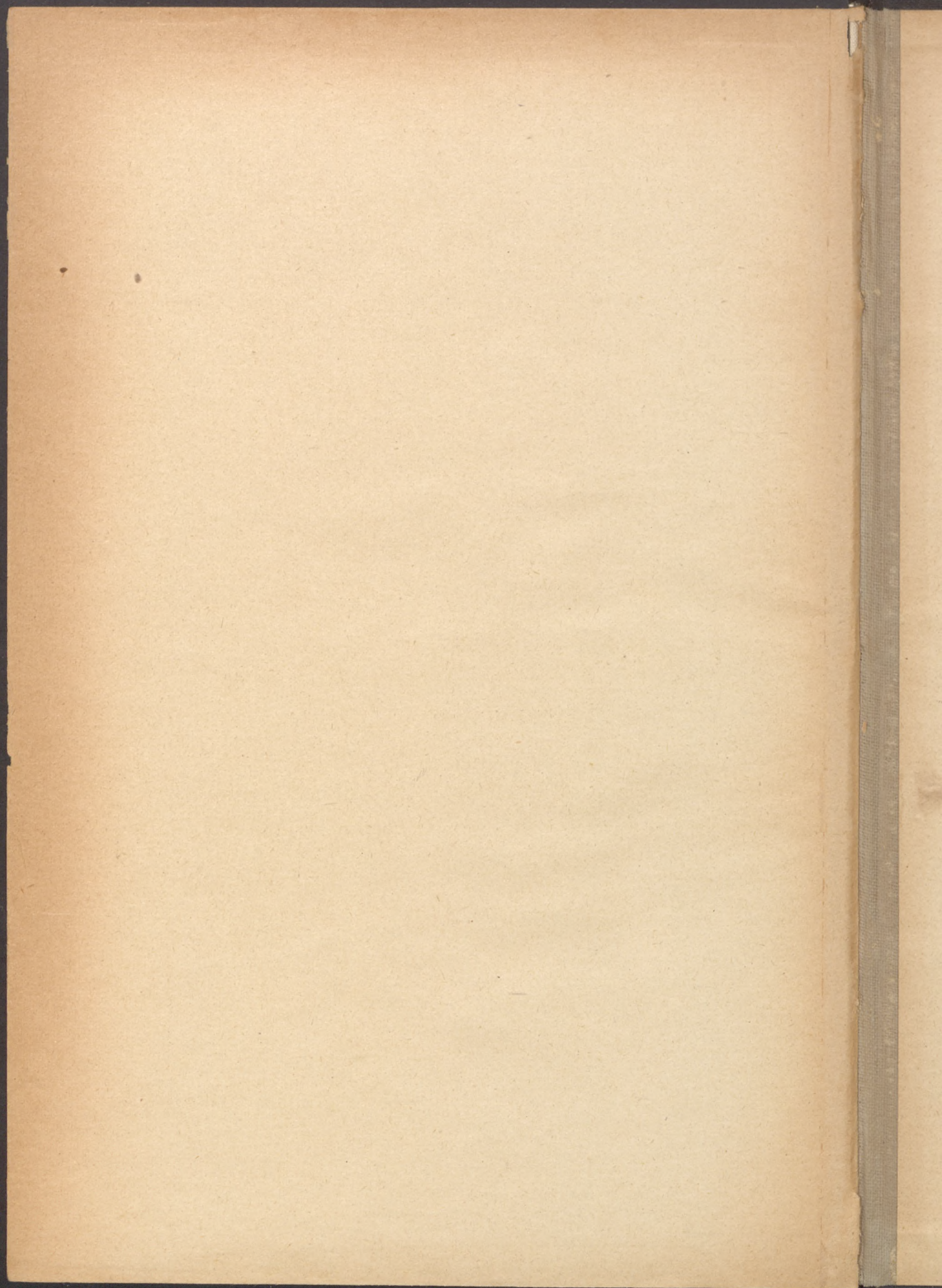
	Lap
Bevezetés... ..	3
I. A piaristák első telke	6
II. Glöckelsberg tábornok	21
III. A Glöckelsberg-palota	27
IV. Az Esterházy- (Glöckelsberg-) palota megszerzése... ..	38
V. Az eskü-téri szárny építése	44
VI. Kísérlet a kötő-utcai sarok megszerzésére	47
VII. A kötő-utcai nemzeti iskola	49
VIII. Terv a piaristák áttelepítésére	59
IX. A dunaparti építkezések	63
X. A gimnáziumi szárny építése	67
XI. A piarista telek ügye	70

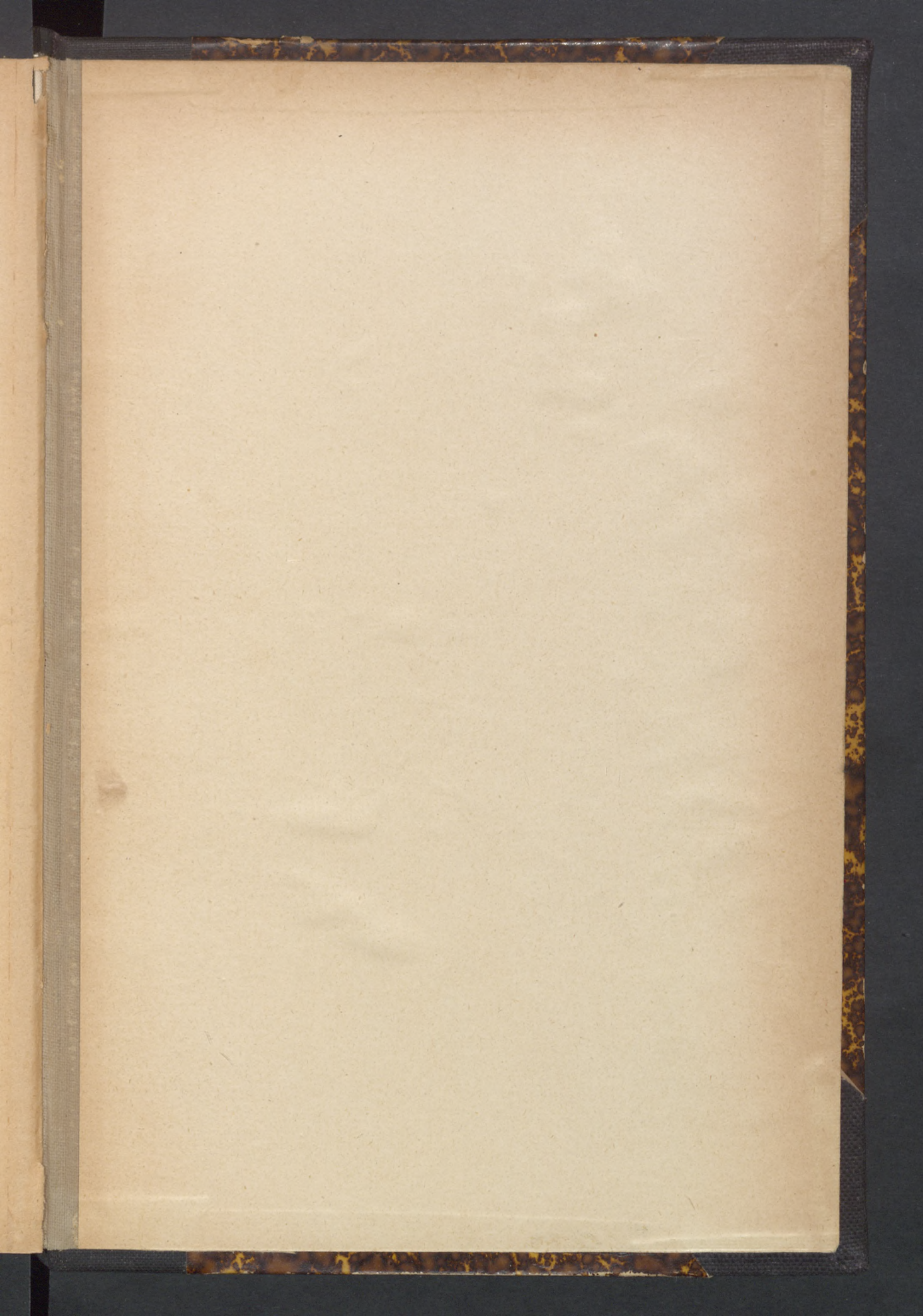

Fruchtreichheit. A. Fruchtbarkeit. A. Fruchtbarkeit. A. Fruchtbarkeit.